

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Baskın Oran

KÜRESELLEŞME VE AZINLIKLAR

(Gözden Geçirilmiş 5. Basım)

Baskın Oran

**A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye)
Uluslararası İlişkiler Emekli Profesörü**

KÜRESELLEŞME VE AZINLIKLAR

**Milliyetçilik, Küreselleşme, Azınlıklar
ders notları**

Gözden Geçirilmiş 5. Basım

© : İmaj Yayınevi
Ankara, Şubat 2009

ISBN 978-975-7852-82-7

İMAJ KİTABEVİ

Fakülteler Mahallesi

Yeni Acun Sokak 5/A-B

Cebeci/ANKARA

Tel: (0312) 319 32 25 - 0312 363 54 14 – 0312 363 17 15

İMAJ YAYINEVİ

Fakülteler Mahallesi

Dirim Sk. 23/1

Cebeci/ANKARA

Tel: (0312) 319 32 25 - (0312) 363 54 14

Fax: (0312) 363 09 91

web: www.imajyayinevi.com

e-mail: bilgi@imajyayinevi.com

Baskıya Hazırlık : İmaj Yayınevi

Baskı : Kalkan Matbaacılık

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

(Üçüncü basıma) SUNUŞ

“Milliyetçilik ve Azınlıklar” dersini Siyasal Bilgiler Fakültesi (Mülkiye) ders programına koyalı üç yıl tamamlandı. Konu git-tikçe olağanüstü bir önem kazandığı halde, Türkiye’de okutulan bu ad ve içerikteki ilk ve henüz tek derstir.

Her yıl birbirinin üzerine eklenen bilgilerle genişleyen bu dersi, son derece uyanık bir kitle olan ve hata affetmeyen Mülkiye öğrencisiyle sınıfta ve sınıf dışında yaptığım tartışmalarla da yoğunarak ders notu haline getirdim ve iki yıl üst üste genişlete-rek bastırdım.

Bu yıl üçüncü kez tamamen gözden geçirerek yaptığım genişletme, öğrencilerimin önüne daha eli yüzü düzgün biçimde çıkıyor. Böylece, Mülkiye dışına da ulaşabilecek. Bununla birlikte, her ne kadar biçim olarak kitaba benziyorsa da, elinizdeki yapının bir ders notundan öte nitelik ve iddia taşımadığı unutul-mamalıdır. Bu söylediğimin sahte tevazuyla ilgisi yok. Gerçekle ilgisi var.

Birincisi, konu fazlasıyla dinamik. Elli küsur yıllık uluslara-rası örgütlerin bile durmadan adı ve niteliği değişiyor. Haklar durmadan gelişiyor. Küreselleşme daha zaten yeni doğmuş ve durmadan kilo almakta.

İkincisi, daha yeni gelişmekte ve yerleşmekte olan kavramlar hem hukuksal olmaktan çok siyasal nitelikte, hem de çok farklı yerlerde ve ortamlarda uygulanıyor olmaktan gelen bir kararsızlık içinde. Çoğu konuda kesin birşey söylemek mümkün değil. Kimi yerlerde sonuç bile belirtmeden, yalnızca tartışmaları vermekle yetinmek gerekiyor. Yani, matematiğin tam tersi bir durum söz konusu. Bu durumda, bu yapıt ancak uzun yıllar sonra kitap biçimini alabilecek.

Üçüncüsü, bu ders notlarının baskıya yetişmesi, öğrencilerime sınavdan önceye yetiştirme sözümü tutabilmek için, bu sefer fevkalade aceleye geldi. Biçim hataları başta olmak üzere, rastlayacağınız eksiklik ve yanlışlıkları lütfen hoşgörünüz. Ama, gözardı etmeyiniz. Bana bir biçimde bildiriniz ki, bir dahaki sefere düzelteyim.

Aralık 1999

Öğrencilerime, sevgiyle,
Baskın Oran

Telefon: 490 65 70 (ev)
oran@politics.ankara.edu.tr

(Dördüncü Basıma) SUNUŞ

Çok istememe rağmen, bu sefer de kökten bir değişiklik yapacak zamanı bulamadım. Çünkü yine vize sınavlarına yetiştirmek gerekti. Yeni şeyler öğrenmekten ve öğretmekten, eski yazılanlara zaman ayıramıyorsunuz. Özellikle, küreselleşmeyle ilgili olarak biriktirdiğim malzemenin çoğunu bu sefer de kullanmadım.

Yine de, bir önceki basımdan epey daha iyi oldu. Kimi karmaşık yerleri yeni baştan yazıp çok netleştirdiğim gibi, arada öğrendiğim yeni bilgileri ve yaptığım yeni yorumları da katma olanağı buldum. Ama bu “kitap”, hâlâ bir kitap değildir. İç kapağında da yazdığı gibi, ders notlarıdır. Özellikle, biçim ve dipnotlar bakımından daha çok fırın ekmek yemesi gerekir. O gözle okunmasını dilerim.

Aralık 2001

Öğrencilerime, sevgiyle
B. Oran

(Beşinci Basıma) SUNUŞ

Yine diğer sunuşlarda söylediğimden değişik bir şey söyleyemiyorum. Yeni şeyler öğrenmek ve yazmaktan eski şeyleri köklü değişikliğe uğratmaya vakit bulmak mümkün değil.

Bununla birlikte, dipnot sistem(sizliğ)i hariç, hataların çoğunu ayıklamaya çalıştım. Ama istatistiklerin güncellemesini yapamadım. Öğrencilerim beni lütfen bağışlasınlar. Mamafih, bu notların azınlıklara ilişkin birçok yerini artık “Türkiye’de Azınlıklar – kavramlar, teori, Lozan, iç mevzuat, içtihat, uygulama” (5. baskı, İstanbul, İletişim Yayınevi, 2008) adlı kitabımda bulabilirler.

B. Oran, Şubat 2009

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	v
------------	---

KÜRESELLEŞME

I) KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TÜRKİYE.....	1
A) İki Tez.....	1
B) Üç Küreselleşme: 1490 ve 1890 Modelleri	4
Birinci Küreselleşme	5
İkinci Küreselleşme	6
C) 1990 Küreselleşmesi ve Küreselleşmelerin Karşılaştırılması.....	9
Dünya: 2000'lerden 1847'ye	12
Türkiye: 2000'lerden 1919'a	15
Üçüncü Küreselleşmenin Farklılıkları.....	21
Küreselleşme “Yeni Feodalizm” mi?	27
D) Sonuç ve Birtakım Önemli Sorular	28
II – “KÜRESELLEŞMENİN ANAYASASI” : MAİ.....	35
Kısa Öyküsü.....	35
Önemli Maddeleri	37
MAİ’nin Değerlendirilmesi	39
MAİ’ye Tepkiler.....	41
Türkiye’nin Çekinceleri.....	42
ABD-AB Çekişmesi.....	43
Küreselleşmenin Çelişkileri.....	47

III - KÜRESELLEŞMENİN DİNAMİKLERİ VE DEVLET	48
A) Devlet-Ekonomi İlişkisinde Ana Eğilimler	48
Devletin “Ulusal” Niteliğinin Azalması	49
Devletin “Devlet” Niteliğinin Azalması.....	50
Devletin Uluslararası Yönelime Girmesi	51
B) Küreselleşme Niye Güçleniyor, Devlet Niye Aşınıyor? .	52
Emek ve Sermaye Üzerine Etkiler.....	54
Küreselleşmenin Gelişme Koşulları.....	55
Devletin Rolü Devam Edecek mi?	56
Küreselleşme ve Tepkiler	57
Küreselleşme ve Azınlıklar İlişkisi.....	60

AZINLIKLAR

I) AZINLIK KAVRAMI, TANIMI VE İLGİLİ KAVRAMLAR.....	65
Konunun Önemi.....	65
Azınlık Kavramı	66
Azınlık Tanımı.....	67
Azınlıkların Kökenleri.....	70
Azınlıklar ve Diaspora	73
Azınlıklar ve Mekân (<i>Territory</i>).....	74
Azınlıklar ve Kimlik	75
Azınlık – Evsahibi Devlet İlişkileri	77

Günümüzde Devletlerin Azınlık Politikaları (Genel Görünüm).....	80
Ayrımcılığın Önlenmesi (AÖ) ile Azınlıkların Korunması (AK) Arasındaki İlişki	83
Bireysel Haklar-Kolektif Haklar (Grup Hakları) Ayrımı	84
Yarışan Haklar: Bireysel Haklar-Kolektif Haklar Çatışması..	85
Çokkültürcülük ve Özel Grup Hakları.....	89
Yarışan Haklar: Dinsel Haklarla Genel Yasaların/İlkelerin Çatışması.....	94
Türkiye'deki Özel Talepler	96
Demokrasi-Laiklik İlişkisi ve Dinsel Simgelerin Kullanımı.	100
Self Determinasyonun (SD) Anlamları	109
Self Determinasyonun Yorumu	113
Ayrılmanın Meşru Sayılabilmesi Durumları	114
“Azınlık” ve “Halk”	118
II - AZINLIKLARIN ULUSLARARASI	
KORUNMASININ TARİHÇESİ	119
A) 19. Yüzyıla Kadar Durum	119
Reform Hareketi ve Azınlık Kavramının Doğuşu	119
Osmanlı İmparatorluğunda Durum: Millet Sistemi.....	120
Azınlıkların Bir Büyük Devletçe Korunması Dönemi	121
B) 19. Yüzyıl Sistemi: Büyük Devletlerin Kolektif Koruması	123

C) Evrensel Örgüt Güvencesi Dönemi	124
1) Milletler Cemiyeti (MC) ve Azınlıkların Korunması	124
2) Birleşmiş Milletler ve Azınlıkların Korunması	129
3) Avrupa Konseyi (AK) ve Azınlıkların Korunması ...	133
4) AĞİT ve Azınlıkların Korunması	136
5) Azınlık Hakları Konusunda Dünyadaki Son Gelişmeler Hakkında Not.....	137
III - AZINLIK SORUNLARI VE TÜRKİYE	141
A) Türkiye ve Azınlıklar	141
1) Türkiye ve Dış Azınlıkları.....	142
2) Türkiye ve İç Azınlıkları	143
Kürtlerin Farklı Durumu ve Nedenleri	147
Üst Kimlik Olarak “Türklük” ve “Türkiyelilik”	148
“Kürt Sorunu”nun Uluslararasılaşması	152
B) Günümüzde Türkiye’de Azınlık Kavramı ve Uygulaması	153
1) Dünyada ve Türkiye’de Azınlık’ın Tanınması	153
2) Lausanne Kesim III’te (Md.37-44) Getirilen Azınlık Tanımının İncelenmesi	155
3) Lausanne Kesim III’te (Md.37-44) Getirilen Hakların İncelenmesi.....	157
Md. 39’un İncelenmesi	162
Sonuç	165

C) Türkiye’de Kürt Milliyetçiliğinin Kısa Tarihçesi	168
Kısa Bilgiler.....	168
Duyguyu Hazırlayan Ortam.....	169
İdeolojinin Doğuşu	170
Hareketin Doğuşu	172
İdeolojinin Gelişmesi.....	173
Hareketin Gelişmesi	174
Kürt Sorununun Çözülememesinin Sonuçları	175
D) Kürt Milliyetçiliğinin Türkiye’ye Entegre Olması veya Bağımsızlığa Gitmesi Alternatifleri Üzerine Kuramsal Anahtarlar	177
Başlıca Yararlanılan Kaynaklar	183

KÜRESELLEŞME

I) KÜRESELLEŞME KAVRAMI VE TÜRKİYE

A) İki Tez

Günümüzün büyük olayı “küreselleşme”nin (globalleşme) nasıl yorumlanması gerektiği üzerine Türkiye’de birbirine zıt iki tez var.

1) Küreselleşme çağdaşlaşma ve gelişme demektir; önüne geçilemeyecek ve üstelik de geçilmemesi gereken, dahası, desteklenmesi gereken bir süreçtir. Bu fikirde olanlara göre küreselleşmenin herkese yararı vardır:

a) Ekonomik bakımdan: Küreselleşme dünya kaynaklarının en akılcı ve verimli biçimde kullanılmasına olanak vererek toplam dünya ticaretini ve gelişmeyi hızlandırmaktadır ki, orta vadede bunun herkese, şu anda kökten değişme nedeniyle geçici zarara uğramakta olanlara bile yararı olacaktır. Nitekim, BM Kalkınma Programının (UNDP) her yıl hazırlanan İnsan Kalkınması Raporunun 1999’da yayınlanan ve küreselleşmenin son 25-30 yılını değerlendiren sayısına göre, 1970-99 döneminde toplam ihracatın dünya gayri safi hasılası (GSH) içindeki payı yüzde 17’den yüzde 21’e çıkmış, 1970-97 döneminde doğrudan yabancı sermaye yatırımları 7 kat artmıştır¹. Küreselleşmenin asıl büyük aşamalara yol açtığı iletişim alanındaki gelişmeler göz

¹ Ergin Yıldızoğlu, *Cumhuriyet*, 21.7.1999.

önüne alındığında, bu ekonomik yararın gittikçe hızlanarak artacağı kolayca anlaşılabacaktır.

b) Siyasal bakımdan: Küreselleşme demokrasi getirmektedir. Bunun iki yoldan olduğu söylenebilir.

Birincisi, Batı'nın demokrasi ve insan haklarına dayanan temel değerleri küreselleşme aracılığıyla (bu tür değerlerin bulunmadığı ya da yaygın olmadığı) az gelişmiş ülkelere taşınmaktadır.

İkincisi, iletişim alanındaki gelişmeler kamuoyunun her şeyden anında haberdar olmasını hızlandırdığından, demokrasiyi ve bireyin özgürlüğünü güçlendiren bir etki yapmaktadır. İletişimin gittikçe ucuzlaması ve herkesin uzanabileceği bir hale gelmesi nedeniyle bu etki hızlanarak artacaktır.

c) Uluslararası düzen bakımından: Dünyaya Batı düzeninin egemen olması, ideolojik kavgaların sona ermesi demektir. Amerikalı F. Fukuyama'ya göre (1989) böylece artık tarih de sona erecektir, çünkü Batı'nın kapitalizmine ve demokrasisine karşı bir rakip çıkamayacaktır. Artık temel çatışmalar ortadan kalkacak, görülebilecek olan sürtüşmeler de bu "Yeni Dünya Düzeni"nde "Uyuşmazlıkların Barışçı Çözümü" yoluyla denetim altına alınacaktır. Dünyaya bir "*Pax Occidentalis*" (Batı Barışı) egemen olacaktır.

2) Küreselleşme, emperyalizmin 21. yüzyıl başındaki adıdır.

a) Ekonomik bakımdan: Küreselleşme, Batı'nın ekonomik düzeni olan kapitalizmin ulusal kabına sığamadığı, dünyaya yayılmak istediği durumdur. Amaç, tüm dünyayı "Açık Kapı" politikası uygulayarak Batı kapitalizmine pazar yapmaktır.

Bu ilişki tam anlamıyla bir "eşitsiz değişim" olduğu için, aynen 19. yüzyılın ikinci yarısındaki emperyalizm döneminde olduğu gibi az gelişmiş yörelerin aleyhinedir. Yine aynı İnsan Kalkınması Raporuna göre, artışlar yatırım ve ticaret alanlarından

ziyade, spekülâtif sermaye ve borç piyasalarında gerçekleşmektedir. Nitekim, doğrudan yabancı sermaye yatırımları 7 kat artarken, 1970-98 döneminde döviz ve borç piyasalarındaki artış baş döndürücü olmuştur: Döviz piyasalarının günlük cirosu bu dönemde 150 kat, banka kredilerinin hacmi ise 1980-94 arasında 15 kat artmıştır². Ağustos 2000'de, dünya para piyasalarında gündelik olarak işlem gören 1,3 trilyon doların yalnızca yüzde 10'u aynı anda el değiştiren mal ve hizmet karşılığıdır; yüzde 90'ı spekülasyon amaçlıdır ki, bu hacimde bir paranın ulusal merkez bankalarının müdahaleleriyle etkilenmesi olanak dışıdır³

Dünyadaki gelir dağılımı küreselleşme sonucu korkunç biçimde bozulmaktadır. Yine İnsan Kalkınması Raporu 1999'a göre, dünya nüfusunun en zengin yüzde 20'sinin yaşadığı gelişmiş ülkeler dünya gayri safi hasılasının yüzde 86'sını, ihracat pazarlarının yüzde 82'sini, tüm yabancı yatırımların yüzde 68'ini, tüm telefon hatlarının yüzde 74'ünü ellerinde bulundururken, tüm bu alanlarda en yoksul yüzde 20'nin payı hiçbir zaman yüzde 1,5'i geçmemektedir. Bugün dünyadaki en zengin 3 kişinin toplam servetleri, 600 milyon insanın yaşadığı en yoksul ülkelerin toplam GSMH'sinin üstündedir⁴. Bu durum az gelişmiş yörelerin daha da kesin biçimde sömürgeleştirilmesine yol açacaktır. İşsizliğin artması ve toplumsal güvenliğin azalması gibi durumlar bu yeni sömürgeleştirmenin uvertüründen ibarettir.

b) Siyasal bakımdan: Küreselleşmenin getirdiği "Demokrasi" ve "İnsan Hakları" kavramları bir aldatmacadan ibarettir.

Bir kere bunlar, iç dinamik sonucu ortaya çıkmadıklarından ve ithal kavramlar olduklarından dikiş tutmamakta. Üstelik azge-

² aynı kaynak.

³ www1.oecd.org/puma/strat/pubs/glo96/part1.htm. Kaynak için asistan arkadaşım Elçin Aktoprak'a teşekkür ederim.

⁴ Yıldızoğlu, agm.

lişmiş ülkelerde hem azınlıklar ile çoğunluklar arasında hem de ülke içindeki gruplar arasında daha fazla çatışmalara yol açmaktan başka işe yaramamaktadırlar. Sonunda, aynen daha önceleri olduğu gibi, olan azınlıklara olacaktır. İkincisi ve daha önemlisi, Batılı ülkeler bu kavramları azgelişmiş ülkelerin içişlerine müdahale etmek ve bu ülkelerdeki ulus-devleti daha da zayıflatarak amaçlarına daha kolay varmak için kullanmaktadırlar. Üstelik fukaralaşma sonucu güçlü lider istekleri ortaya çıkmakta, baskıcı rejimler kurulmaktadır.

c) Uluslararası düzen bakımından: Küreselleşmenin başlıca sloganı olan “Yeni Dünya Düzeni” (YDD) kavramı tam anlamıyla bir düzensizliğin, hatta kaosun ifadesidir. O kadar ki, YDD’den çok, “Yeni Dünya Düzensizliği” kavramından söz edilmektedir. 1990’larda uluslararası çatışmaların sayıca artması, nitelikçe ise hızlanması ve vahşileşmesi, YDD’nin aslında ne olduğunu fazla söze gerek bırakmadan açıklamaktadır.

B) Üç Küreselleşme: 1490 ve 1890 Modelleri

Küreselleşmeyi, en kısa ve doğru biçimde, *Batı’nın, altyapısıyla (uluslararası kapitalizm) ve üstyapısıyla (rasyonalizm kültürü) tüm dünyaya yayılmasıdır* biçiminde tanımlayabiliriz.

Bu tanımıyla küreselleşme, yeni bir olgu değildir. Eğer Makedonya Kralı Büyük İskender’in İÖ. 4. yüzyılda o günün bilinen dünyasındaki fetihleri dikkate alınmazsa, Batı’nın yayılarak kendi verileri içinde dünyayı yeniden örgütlemesi ve sonunda bir “Dünya Sistemi” durumuna yükselmesi olgusu bugüne kadar, simgesel olmasını istediğim için kabaca vereceğim başlıca üç ayrı tarihte, üç ayrı kez ortaya çıktı: 1490, 1890 ve 1990.

Birinci Küreselleşme

Yukarıdaki tarihlerden birincisi olan 1490, Batı'nın denizler ötesi keşiflere girişmesini simgeler. 18. yüzyılda bile devam eden bu yayılmanın başlamasına olanak veren teknoloji, denizcilikteki gelişmelerdi. Batılı fatihlerin kullandığı yöntem, kâşiflerin ardından, üstün silah teknolojisinin yardımıyla askerî işgali devreye sokmaktı. Bu işgaller sırasında yapılan değerli maden yağmasını ve katliamları kendi halkları gözünde haklı gösterebilmek için Batılı ülkeler bu "putperest" topraklara "Hristiyanlık değerlerini taşıdıklarını" söylediler.

Bu yayılmayı doğuran gereksinme, Batı Avrupa'da oluşma kıpırtıları yeni başlayan Mutlakiyetçi Monarşi'nin⁵ denizaşırı ülkelerdeki değerli madenlere (altın vs.) ve mallara (baharat vs.) el koyma isteğiydi. Bu, 16-18. yüzyıllarda doruğuna ulaşacak olan Merkantilizm politikasının da başlangıcıdır. Sonuç, merkezî devleti güçlendirecek olan kolonilerin (sömürge imparatorluklarının) kurulması, yani Batı'nın o zamana kadar ulaşmadığı denizaşırı ülkelere siyasal, askerî ve ticarî etkisini yayması oldu. Buna, Sömürgecilik (Koloniyalizm) diyoruz (aşağıda sözü edilecek emperyalizmle karıştırılmamalıdır).

Fakat o günkü teknolojiyle denizaşırı mesafelerin aşılması çok güç olduğundan bu işgalciler (özellikle de L. Amerika'daki "*Conquistadores*") oralarda metropol ülkeyle bütünleşmedi, bu toprakların ekonomisi metropol ekonomisine eklenmedi,

⁵ Bu terimi "Merkezî Devlet" ve hatta "Ulusal Devlet" olarak da söyleyebiliriz. Çünkü Mutlakiyetçi Monarşi nispeten kısa bir süreç sonunda burjuvazinin yönettiği düzenlere dönüşecektir. "Ulus-devlet" terimi ise, daha ileride de göreceğimiz gibi bu burjuva düzenlerinin yaratmak istediği tek bir etnik-dinsel birimden oluşan (ve dolayısıyla "tek kültürlü" olan) devlet tipidir ki, dünyada (belki İzlanda, Portekiz, Japonya, Kore gibi birkaç ülke dışında) tek bir etnik-dinsel birimden oluşan devlet bulunduğunu söylemek çok zordur. Bütün devletler çok kültürlüdür. Ulusal Devlet ile Ulus-devlet arasındaki ayrım budur.

dolayısıyla da bu sömürge ekonomileri çok radikal biçimde dönüştürme uğramadı.

Bu sömürge imparatorluklarında egemen olan Batılı yöneticiler 18. yüzyıl sonunda Kuzey Amerika’da, 19. yüzyılda Latin Amerika’da, 20. yüzyılda da Güney Afrika’da “Kolon Milliyetçiliği” yaparak sömürgeci ülkeden bağımsızlıklarını alacaklardır, ama bu ülkelerin yerli halkının durumu değişmeyecektir.

İkinci Küreselleşme⁶

Batı’nın ikinci yayılması 1870’den sonra başladı ve deyim yerindeyse 1890’larda kurumsallaştı. Dayandığı teknoloji, Batı ile dünyanın başka bölgeleri arasında çok büyük oransızlık doğurmuş bulunan sanayi devriminin yarattığı muazzam teknolojik olanaklardı. Yani, bu yayılmanın ardında sanayi devrimi bulunuyordu.

Yöntem, misyonerlerin ardından ticaret şirketlerinin, onların ardından da Batılı devletin giderek bu toprakları askerî işgale uğratması biçiminde oldu. Bu işgalin bizzat kendisi ve insanlık dışı davranışları bu sefer yalnızca “Hristiyanlık götürmek”le değil, “*White man’s burden*” (Beyaz adamın boynunun borcu) ve “*Mission civilisatrice*” (uygarlaştırma görevi) gibi ırkçı kavramlarla gerekçelendirildi. İrkçi teoriler, emperyalizmin bir sonucu olarak doğdu.

Bu ikinci yayılmayı doğuran gereksinimler de sanayi devriminin sonuçlarından çıktı ve dolayısıyla da birincisindekine oranla çok daha çeşitli, belirgin ve önemliydi. Bu yayılma “Avrupa’nın içinden gelen yeni ve belirli ekonomik ve malî baskılara

⁶ İkinci Küreselleşme konusunda aşağıdaki bilgilerden daha fazlası için bkz. Baskın Oran, *Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli*, güncelleştirilmiş 3. basım. Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s.68-75.

bir cevap”⁷ oldu. 1890’larda Avrupa’da banka sermayesinin endüstri sermayesine egemen olup tekellerin kurulmasıyla sistem çok gelişmiş, fakat birtakım yapısal sıkıntılar ortaya çıkmıştı. Bu ünlü koşulları sırayla şöyle özetleyebiliriz:

- 1) Metropol sanayilerine ucuz ve sürekli hammadde akışı sağlamak,
- 2) Beliren fazla üretimi satacak yeni pazarlar bulmak,
- 3) Sermayenin marjinal verimliliğinin metropollerde çok azalışı nedeniyle sermaye ihraç etmek,
- 4) Fazla nüfusu akıtmak.

Dolayısıyla, kıyasıya bir uluslararası rekabet başladı. Bu, kâr marjlarını düşürdü. Ulusal burjuvaziler dış rekabetin sınırlandırılmasını istemeye başladılar. Fakat bu yapıldığı takdirde toplam dünya ticareti düşecekti. Bu çözümü zor sorunun bir tek çıkar yolu vardı: Dünyanın o zamana kadar uluslararası siyasal ve ekonomik ilişkilere yeterince açılmamış yerlerini açmak. Bu başlangıçta sorun çıkarmadı. Çünkü dünyanın Batı tarafından bir deyişle “uluslararası ticarete açılacak”, bir başka deyişle sömürgeleştirilecek boş toprakları bulunuyordu ve Avrupa’daki ekonomik sorunlar “barışçı yollarla daha zayıf ırkların sırtından çözüme bağlanabildi”⁸. Fakat ne zaman ki bu boş topraklar bitti ve kimi topraklar (örneğin, Osmanlı İmparatorluğu) üzerindeki ticarî rekabet artık ticaret şirketlerinin kaldıramayacağı kadar

⁷ Peter Worsley, *The Third World, a vital new force in international affairs*, The University of Chicago Press, 1964, s. 14.

⁸ Bu durumun Doğu Asya’ya yansması ilginç bir tablo çizer. Japonya’nın uluslararası ticarete açılması. Komodor Perry’nin 1853’de gelip silahla tehdit etmesi sonucu gerçekleşti. Çin ise bundan hemen önce aynı muameleyi görmüştü: 1780’lerden beri afyon ticaretine maruz bırakılmış bu ülke İngilizler tarafından 1840’ta topa tutuldu ve Çinliler 1842’de Hong-Kong’un 99 yıllığına İngiltere’ye bırakılmasına (bugün geri dönmüştür) yol açan Nankin anlaşmasını kabul etmek zorunda kaldılar.

yoğunlaştı, işte o zaman işin içine her şirketin kendi devleti biz-
zat girdi ve çatışma başladı⁹.

Bu gelişmeler şu cümleyle özetlenebilir: 19. yüzyıl sonunda kapitalizm yeniden yapılanma zorunluluğuyla karşı karşıya kal-
mıştı. İkinci yayılma bunu sağladı ve sistemin kendini yeniden
üretmesine olanak yarattı. Bu nedenle, o zamana kadar “sömür-
gecilik” olarak anılan olgunun bu yepyeni türüne yeni bir ad
verildi: Emperyalizm.

Sonuçta, ikinci Batı yayılması olan Emperyalizm bu denizaşı-
rı topraklara güçlü biçimde yerleşerek, birinci küreselleşmenin
aksine kendi altyapısını çok köklü biçimde aşıladı. Buraların
ekonomisi metropol ekonomisine eklemlendi. Yani, çoğu feodal
dönemi bile yaşamamış olan topraklarda dünya kapitalist sistemi
egemen oldu. Doğal olarak, bu da arkasından Batı’nın üstyapısı-
nı sürükledi. Buralara, yama biçiminde de olsa, Batı kültürü ya-
yılmaya başladı. Misyonerlerin başlattığı ve sömürgeci devletin
sürdürdüğü Batıcı eğitim de bunu perçinledi.

Bu ikinci dalga da antitezini yaratacaktır. Bir yandan askerî
işgalin ve yabancı yönetimin Batılılaşmış yerli aydınlar arasında
yarattığı tepki, diğer yandan kapitalist ekonominin geleneksel
düzeni değiştirmesinin halk arasında yarattığı huzursuzluk, Batı
değerlerini almış bu azgelişmiş ülke aydınlarının (1930’larda ilk
prototip olarak beliren Atatürk Türkiye’si örneği sayılmazsa)
1950’lerden itibaren sömürge devrimleri yaparak Batı’nın siyasal
egemenliğine son vermesine yol açacaktır.

Bununla birlikte, şurasını da görebilmek lâzımdır ki, bu dev-
rimler Batı’yı bu ülkelerden atmaya yetmemiştir. Tersine, daha
da güçlendirmiştir. Çünkü, Türkiye başta olmak üzere bütün bu
azgelişmiş ülke milliyetçiliklerinin temel amacı kendi ülkelerini

⁹ Royal Institute of International Affairs, *Nationalism*, A RIIA Report, 2.
basım, London, Frank Cass and Co., 1963, s.187.

Batı'nın gelişmişliğine ulaştırmak, yani sonuç itibariyle, Batı gibi yapmak olmuştur. Bu durumda, bu ülkelerde Batı etkisi kurumsallaşmıştır. Bir zamanlar misyonerlerin başlattığı Batıcı eğitim artık bu milliyetçi yönetimler tarafından ulusal okul sistemi haline getirilerek perçinlenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Batı'nın, siyasal olarak kovulmuş olduğu bu ülkelerde ekonomik, toplumsal ve kültürel bakımdan daha da güçlendiğini anlamak zor olmayacaktır.

C) 1990 Küreselleşmesi ve Küreselleşmelerin Karşılaştırılması

Şimdi gelelim, 1990'ların dünyasına ve bunun diğer iki küreselleşmeyle karşılaştırılmasına.

1990'ların temsil ettiği üçüncü yayılma/küreselleşme, “Bilgi Çağı” diye anılan üçüncü sanayi devriminin sonucu ortaya çıktı ve onar yıl arayla birbiri ardına gelen şu üç gelişmenin sonucu muazzam etkili oldu:

1) 70'lerden başlayarak, Çokuluslu Şirketlerin dünya ekonomisine egemen olması;

2) 80'lerde Batı'nın optik kablo, haberleşme uyduları, bilgisayarlar, internet gibi teknolojik buluşları devreye sokarak yarattığı İletişim Devrimi;

3) 90'larda SSCB'nin dağılması sonucu güç dengesinin ortadan kalkması ve Batı'nın yeniden tek güç odağı konumuna gelmesi.

Bu küreselleşmenin diğer ikisiyle benzerliklerini ve farklılıklarını saptamak önemli.

Eğer önce benzerliklere bakılacak olursa, bugün küreselleşme “Yeni Dünya Düzeni” (YDD) terimiyle ifade ediliyor. Bu, yeni bir kavram değil. Tarihin daha önceki dönemlerini bir kenara bıraksak bile, en azından 20. yüzyılda bu YDD kavramını daha önce iki kez duyduk. Birinci defa 1919'da barış görüşmeleri

yapılırken, ikinci defa da II. Dünya Savaşı henüz devam ederken. Bu seferki, üçüncü oluyor.

Sonuçlar açısından bakarsak, ilk iki küreselleşmede bir kararsız dengeler bütünü ortaya çıkmıştı. Bağımsız ülke sayısı çok artmıştı. Çatışmalar çoğalmış ve hızlanmıştı. Azgelişmiş ülkelerde ise kimlik bunalımı doruğa varmıştı.

Nedenler açısından bakarsak, ilk iki küreselleşme, Avrupa pazarı kendine yetmeyen Batı'nın yeniden yapılanmak isteyerek ekonomik pazarını genişletmesinden, bu arada da yepyeni kültür kalıplarını azgelişmiş ülkelere taşımasından kaynaklanıyordu. Şimdi de aynı şeyler oluyor.

Altyapı açısından alırsak, yine Batı'nın ulusal pazarları Batı burjuvazisine yetmiyor. Pazarın bütün "küre"yi içine alacak kadar genişletilmesi isteniyor.

Üstyapı açısından alırsak, Batı kültürü bütün dünyayı sardı. Artık bu kültür ikinci küreselleşmenin aksine yalnızca Batıcı okullarda değil, televizyonda eğlence programı seyrederken ve internette gezinirken "damardan" alınıyor.

Olaya uluslararası sistem, yani güç dengesi açısından bakarsak, yine bir ayniyet görüyoruz. 1490 ve 1890'ın uluslararası rakibi yoktu; Sovyet Bloku 1948'den sonra oluşmuştu, Bağlantısızlar ise 1955'ten sonra doğup ancak 1970'lerde seslerini duyurabilmişlerdi. 1990'ın da rakibi yok. Çünkü bu 3. küreselleşme hem Sovyet Blokunun yıkılmasına yol açan temel etken oldu, hem de bu yıkılma sonucu dünyayı fethetmede tek başına kaldı. Aynen, diğer iki küreselleşmede olduğu gibi.

Yani, benzerlikler çarpıcı. Bu çarpıcılığı daha yakından inceleysek ve Osmanlı İmparatorluğu/Türkiye eksenine oturtursak, güneşin altında fazla yeni bir şeyin olmadığını görerek çok etkilenebiliriz. Ama önce, şimdiye kadar konuştuklarımızı bir tablo halinde karşılaştırmalı olarak görelim:

	Birinci Yayılma (1490'lar)	İkinci Yayılma (1890'lar)	Üçüncü Yayılma (1990'lar)
İtici Güç	Merkantilizm	Birinci Sanayi Devrimi	Üçüncü Sanayi Devrimi (Bilgi Çağı) 1. 1970'lerde Çokuluslu Şirketler, 2. 1980'lerde İletişim Devrimi, 3. SSCB'nin yıkılmasıyla 1990'larda Batı'nın rakibinin kalmaması.
Yöntem	Önce fatihler ve kaşifler, sonra askerî işgal	Önce misyonerler, sonra kaşifler, sonra ticari şirketleri, en sonra işgal	Kültürel-ideolojik etki. Böylece ülkenin her yanı (ekonomik, siyasal, sosyal) kendiliğinden etkileniyor.
Haklı Gösteriş	"Putperestlere Tanrı'nın dinini götürüyoruz."	"Beyaz Adamın Yüğü", "Uygarlaştırıcı Görev", "Beyazlar üstün ırktır"	"En yüksek uygarlık düzeyi", "Uluslararası topluluğun iradesi", "Piyasanın gizli eli", "Küreselleşme herkesin ortak çıkarınadır", "Irak'a saldırarak demokrasi götürüyoruz."
Sonuç	Sömürgecilik	Emperyalizm	Küreselleşme

Şimdi, ikinci ve üçüncü küreselleşmenin etkilerini önce Dünya sonra Türkiye üzerinde inceleyerek benzerliği biraz daha öteye götürelim.

Dünya: 2000'lerden 1847'ye

1890'larda dünyada üç önemli özellik vardı: 1) Tekelleşme ve Yayılma, 2) İşsizlik ve Fakirleşme, 3) Alternatif İdeoloji Yokluğu.

Tekelleşme ve Yayılma

1890'larda tekelleşme ve yayılma en çok şu üç önemli alanda gerçekleşti: Enerji, Finans, Ulaşım-Haberleşme.

1890'lardan söz ederken enerji konusunda fazla ayrıntıya gerek yok; petrol şirketlerinin oluşumunu hatırlamak yeter. Finans konusunda da öyle; banka sermayesinin sanayi sermayesini satın alıp tekelleşmesi anlamına gelen ünlü "finans kapital" deyimini o zamanlardan kalmadır. Ulaşım ve haberleşmedeki tekelleşme ve yayılma da 1890'larda muazzamdı. O zaman kurulan dev demir-yolu, telefon ve telgraf "kumpanya"larını anımsayınız.

İşsizlik ve Fakirleşme

1890'larda sınıileşme büyük işsizlik ve fakirleşme yaratmıştı. Makineler insanların yerini alıyordu. İşsizleşen ve fakirleşen insanlar işgücü piyasasında "birbirinin kurdu" haline geldiklerinden, sanayinin çok işine gelen bol ve ucuz işgücü girdisini sağlayarak "sistem"e büyük katkıda bulunuyordu.

Alternatif İdeoloji Yokluğu

Komünist Manifesto'dan (1847-48) önce alternatif ideoloji de yoktu. Bu yüzden umutsuzluğa kapılan işçiler, tahta ayakba-bılarını (*sabot*) kendilerini işsiz bırakan makine dişlileri arasına

atıyor ve tekrar işe girebilmek için bu bilinçsiz eylemlerden medet umuyorlardı. "Sabotaj" sözcüğü o günlerden mirastır.

Bugün de aynı şeylere tanık oluyoruz. Bunları sayılarla anlatmaya çalışayım da özet olsun:

Günümüzde Tekelleşme ve Yayılma

Şirket birleşmeleri 1991'de 85 milyar dolar boyutundaydı. Bu sayı 1998'de 554 milyara ulaştı. 1990-99 arası tüm birleşmelerin yüzde 50'den fazlası son 2 yıl içinde gerçekleşmiş bulunuyor (E.Yıldızoğlu, *Cumhuriyet*, 17.1.2000). Bu birleşmeler yine temel olarak 3 alanda: enerji, finans, ulaşım-haberleşme.

Enerji konusunda değişen hiçbir şey yok. Petrol ve doğal gaz şirketleri yine bir elin parmakları kadar. Bankalar birbirini satın almayı sürdürüyor; bu konudaki 4 global grubun toplam pazar payı yüzde 40'dan fazla ve sadece Japon Fuji-IBJ-DKB grubunun değeri 1,4 trilyon dolar. Ulaşım-iletişim konusunda da yeni bir şey yok. Bugün dünyada 5 büyük oto üreticisi kaldı: GM, Daimler/Chrysler, Ford, Toyota, VW. İletişim dersiniz, uluslararası medya 9 şirketin elinde ve bunların arasında ABD şirketlerinin diğerlerine oranı 227'ye 86 milyar dolar. Dahası, internetteki malzemenin yüzde 70'i de ABD kaynaklı. Medya dünyasından haber isterseniz: İngiliz Vodafone Alman Mannesmann'ı Alman hükümetinin büyük muhalefetine rağmen 185 milyar dolara satın aldı. Time-Warner grubu America On Line'la 155 milyar dolara "evlendi". ABD'de Tribune ile Times Mirror birleşince 3,5 milyonluk bir okuyucu kitlesine sahip oldu.

Daha "global" istatistikler isterseniz, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) her yıl hazırlanan İnsan Kalkınması Raporu-1999'a göre, dünya nüfusunun en zengin yüzde 20'sinin yaşadığı gelişmiş ülkeler dünya Gayrı Safi Hasılasının yüzde 86'sını, ihracat pazarlarının yüzde 82'sini, tüm yabancı yatırımların yüzde 68'ini, tüm telefon hatlarının yüzde 74'ünü ellerinde

bulunduruyor. Buna karşılık, tüm bu alanlarda en yoksul yüzde 20'nin payı yüzde 1,5'i geçmiyor.

Günümüzde İşsizlik ve Fakirleşme

2000 yılında, Viagra'yı piyasaya sürmesiyle ünlü Pfizer ilaç şirketi, Warner/Lambert'i 84.4 milyar dolara satın aldı. Bu durum sonucu, çoğu Warner'dan olmak üzere 87.400 kişi işsiz kaldı.

İşsizlik ve fakirleşmeyi daha "global" olarak almak isterseniz, yine İnsan Kalkınması Raporu-1999'a göre en zengin yüzde 20'yle en yoksul yüzde 10 arasındaki fark 1960'da 30'a 1 iken, 1990'da 60'da 1'e, 1997'de ise 74'e 1'e ulaştı. Bugün dünyadaki en zengin 3 kişinin toplam servetleri, 600 milyon insanın yaşadığı en yoksul ülkelerin toplam gayri safi milli hasılasının üstünde.

Günümüzde Alternatif İdeoloji Yokluğu

Eskiden atılan saboların yerini, önce, tekmeler aldı; Seattle'da toplanan Dünya Ticaret Örgütü toplantısını protesto edenler çarşı vitrinlerini tekmeyle kırdılar. Arkasından, McDonald's'lar dünya çapında bombalandı. Yine arkasından, New York'da Dünya Ticaret Merkezinin çifte kuleleri ünlü 11 Eylül olayında vuruldu. Bütün bunlar, aynen 19. yüzyıldaki gibi, alternatif ideoloji yokluğundan. Bunlar İspanyolca deyiimiyle "*descamisados*"un (gömlüksizlerin, en fakirlerin), "*desperados*" (umutsuzlar) denilen ve gelecekte hiçbir şey beklemeyenlerin eylemleri. Bilinçsiz kırıp dökmeler. Terör ikiye ayrılır: Siyasal amaçlı terör ve kör terör. İkincisi tamamen intikam almak, kan davası gütmek amacını taşır. Umutsuzların eylemleri, alternatif ideolojileri bulunmadığı için, bu ikinci türe giriyor. Dünyada değişen bir şey olmadığı gibi, dünyanın, 2000'lere girdiğinde bu açıdan aslında 1847 yılına girdiğini söylemek anlamsız olmaz. Şimdi, Türkiye'ye gelebiliriz.

Türkiye: 2000'lerden 1919'a

19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu tam Türkiye Cumhuriyetine dönüşecekken çok kötü durumdaydı. Bunu şöyle özetlemek mümkün:

Osmanlı bu kötü duruma, borç almak yüzünden başladı. İlk dış borcunu Kırım Savaşı yüzünden 1854'te aldı. (Osmanlı bunu izleyen 20 yıl içinde 15 kez dış borç alacak, bunun tutarı -yanlış dizilmesin diye yazıyla yazıyorum- beş milyar iki yüz doksan yedi milyon altı yüz yetmiş altı bin altın Fransız Frangı tutacak, bu borcun yıllık faizi ise yaklaşık üç yüz milyon altın Frank'a ulaşacaktır).

Osmanlı, çok değil 4 yıl sonra bu borçların faizini ödeyemez hale geldiğinden, Galata Bankerlerinden iç borç almaya başlayacaktır (1860). Çok değil 19 yıl sonra Galata Bankerleri borç vermeye devam etmek için şart koşmaya başlayacaklar ve Osmanlı yönetimi devletin 6 önemli gelir kaynağının gelirini bunlara tahsis edecektir; buna da Rüşum-ı Sitte İdaresi (1879) denecaktır.

Tabii, bu durumda dış alacaklılar ayaklanacak ve Galata Bankerlerini aradan çıkartarak, devletin gümrükler başta olmak üzere en önemli gelir kaynaklarını kendi alacaklarına karşılık olarak sağlayan Düyun-ı Umumiye İdaresini (1881) kuracaklardır.

Bu durumda Osmanlı devletinin elinde kamu hizmetlerini yürütecek gelir kalmamıştır. Tek çare, bu hizmetleri "imtiyaz"a vermektir. Yani, belli bir şirkete, belli süreyle, belli karşılıklarla tekele vermek. İmtiyaz'ın tanımı budur. İngilizcesi de, çok kimsenin sandığı gibi "*privilege*" değil, "*concession*"dır.

Bunun sonucu da Sèvres Barış Antlaşmasında (1920) noktalanmıştır: Md. 232 şöyle der: "*Her yıl Osmanlı Parlamentosuna sunulacak bütçe, ilk önce, Maliye Komisyonuna sunulacak ve Komisyonca uygun bulunan biçimde Parlamenteoya gönderile-*

cektir. Burada yapılabilecek değişiklikler, Komisyonca uygun bulunmadıkça, yürürlüğe girmeyecektir". Bu Maliye Komisyonunun ne olduğuna gelince, o da aynı antlaşmanın bir önceki maddesinde (md.231) yazar: "İngiltere, Fransa, ve İtalya'nın birer temsilcisinden oluşan kurul". Osmanlı İmparatorluğunun bütçesine karar veren kurul.

Şimdi gelelim bugüne. Bugün de Türkiye çok zor durumda. Çünkü, aynen Osmanlı gibi muazzam borç alıyor. 1999 bütçesinin yüzde 42'si, vergilerinin de yüzde 80'i borç faizine gitti. 2000'in ilk 3 ayına bakarsanız, vergi tahsilindeki yüzde 171 artışa rağmen tüm vergi gelirleri aynı dönemdeki faiz giderlerinin bu sefer ancak yüzde 90,5'ini karşılayabildi (Hikmet Uluğbay, *Milliyet*, 24.04.2000). Eğer 2000'in ilk 4 ayıyla ilgili istatistikleri istiyorsanız, onlar da biraz fanteziyle karışık şöyle: Bu dönemde dakikada 46 milyar TL vergi toplandı, yine dakikada 55 milyar TL borç faizi ödendi. Bu durumda faiz ödemeleri 1999'a oranla yüzde 184 artmış oluyor (Şükrü Kızılot, *Sabah*, 12.06.2000). 2001 yılını sorarsanız, bu yıl toplanabileceği tahmin edilen vergilerin tümü, yine bu yıl ödenmesi gereken borç faizlerini karşılamıyor ve yüzde 11,08 oranında bir açık ortaya çıkıyor.

Türkiye, yine aynen Osmanlı gibi, geliri kalmadığı için kamu hizmetlerini artık imtiyaz'a veriyor, ama Turgut Özal'ın yeni diye takdim ettiği (ve tarih bilmeyen insanları inandırdığı) bir ad altında: Yap-İşlet-Devret.

Bu durumda Türkiye, doğal olarak Osmanlı'nın düştüğü noktaya düşüyor: 6 Haziran 2000 tarihli *Milliyet*'te yazıldığı kadarıyla, İMF Türkiye Masası Şefi Carlo Cottarelli İMF'nin artık Türkiye bütçesine "taslak" aşamasında değil, "hazırlık" aşamasında "müdahil" olacağını açıkladı. Yani TC bütçesi TBMM'ye sunulmadan önce İMF'ye gidecek, orada uygun bulunduğu biçimiyle TBMM'ye sunulacak. Artık, TBMM'den değiştirilerek çıkarsa tekrar İMF'ye gidip gitmeyeceğini gazeteler yazmıyor.

Çok özet olarak ele aldığım bu karşılaştırmalardan çıkan sonuçlar şöyle sıralanabilir:

1) Gerçi üç küreselleşme dalgası var ama, bunlardan üçüncüsü (yani bugünkü) ikincisinin 50 yıllık bir "teneffüs"ten sonraki doğrudan devamı. Bu teneffüs de zaten ikinci küreselleşmenin iki rakip tarafının dünyayı paylaşım savaşından çıktı. Her iki dünya savaşının da tarafları aynıydı: bir tarafta İngiltere ve Fransa'nın, öbür tarafta Almanya ve İtalya'nın olması tesadüf değil. Tabii, bu teneffüste emperyalist paylaşım kavgasının rolünün yanı sıra Sovyetler Birliği adı altında bir alternatif ideolojinin zuhur etmesinin de payını unutmamak gerek.

Bu direkt devam olgusunu kanıtlayan başka unsurlar bulmak da kolay. Tablo'ya tekrar bakınız. Üçüncü yayılmanın itici gücü olan üç gelişmeyi bir daha okuyunuz:

1970'lerdeki çokuluslu şirketlerin ilki taa 1602'de Hollanda'da VOC adıyla kuruldu. 19. Yüzyılda bunlar çok gelişti. Örneğin Osmanlı Bankası İngiliz-Fransız ortaklığıydı. Royal Dutch-Shell İngiliz-Hollanda sermayeliydi ve 100'den çok ülkede bulunan şirketlerden oluşmuştu. 1890'lardaki İletişim Devrimi (demiryolu, telgraf, telefon) büyük olasılıkla bugünkünden çok daha önemli sosyo-ekonomik-kültürel etkilere yol açmıştı. 1990'larda Batı'nın rakipsiz kalmasına yani güç dengesinin ortadan kalkmasına gelince, ikinci küreselleşme sırasında zaten Batı kapitalizminin karşısında herhangi bir rakipten, bir güç dengesinden bahsetmek mümkün değildi. Demek ki, güneşin altında fazla yeni bir şey yok.

2) Batı'nın yayılmaları, Batı ekonomik yapısının kabuk değiştirmesi sırasında vuku bulmaktadır. Birinci küreselleşme Batı ekonomisi ticaret kapitalizmine geçecek düzeye gelince, ikinci küreselleşme sanayi devrimi olgunlaşınca, üçüncü küreselleşme de artık Batı ekonomisi milli kapitalizmden uluslararası kapitalizme atlayacak düzeye gelince oluşmuş olgulardır. Bunu, aşağıdaki şu Tablo'dan da izleyebiliriz (burada soldan dördüncü sütun, Komünizm artık geçerli olmaktan çıktığı için beyaz italikle dizilmiştir):

Ortaçağ'dan Buyana Tutunum İdeolojisi ve Yüce Sadakat Odağı¹⁰

Temsil Eden	Kilise (Ruhban/ Aristokrasi)	Parlamento (Burjuvazi)	<i>Komünist Parti</i> (<i>Nomenklatura</i>)	?
Yüce Sadakat Odağı	Tanrı	Ulus	<i>Emek</i>	?
Tutunum İdeolojisi	Din	Milliyetçilik	<i>Proletarya</i> <i>Enternasyonalizmi</i>	?
Ekonomik Pazar (Vatan)	Malikâne	Bağımsız Ulusal Devlet	<i>Proleter Devlet</i>	Dünya
Üretim Biçimi	Feodalizm	(Ulusal) Kapitalizm	<i>Komünizm</i>	Uluslararası Kapitalizm (Küreselleşme)

Evre

1 Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://irantey.org>

3

3) Dolayısıyla küreselleşme, devlet kavramıyla değil sermaye'nin "genleri"yle ilgilidir; üretim biçimi değişikliği sonucu ortaya çıkar. Üretim biçimi değişiklikleri durdurulamaz. Yani, sistem dışına çıkılamaz. Ama, yeni üretim biçimine geçişte kendini korumak için ciddi önlemler alınabilir.

Örneğin Mustafa Kemal ikinci küreselleşmenin en saldırgan döneminde sistem dışına çıkmadı. Hatta, Lausanne Konferansı 4 Şubat 1923 ile 23 Nisan 1923 arasında kapitülasyonlar konusu yüzünden zorunlu bir ara verince, hemen (sanki başka zaman kalmamış gibi) 17 Şubat-4 Mart arasında İzmir İktisat Kongresi'ni topladı ve Batı'ya Türkiye'nin sistem dışına çıkmayacağını güvencesini verdi. Verdi ama, bu kongreyle Batı'ya verdiği iki mesajdan biri "Biz farklı bir üretim biçimi iddiasında değiliz, 1917'ye dahil olmayacağız, korkmayın" mesajı ise, ikinci mesaj da "Hiç uğraşmayın, bizi de uğraştırmayın, kapitülasyonları asla kabul etmeyeceğiz" mesajı oldu. Her iki mesaj da kongrede her kürsüye çıkan tarafından ayrı ayrı ifade edilmiştir. Mustafa Kemal, 1930'larda bu ikinci mesajı, ikinci küreselleşmenin tekelleşmesine karşı milli (kamusal) tekeller kurarak hayata geçirecektir.

Batı'nın tekelleşmesine karşı ancak aynı silahla karşılık verilebileceğinin bir diğer örneği bizzat Batı içinden çıktı. 1960'ların

¹⁰

Siyasal Bilgiler Fakültesinde (Mülkiye) "Milliyetçilik ve Azınlıklar" dersinin ilk saatlerinde okutulan bu tablo, dünya sosyo-ekonomik tarihinde milliyetçiliğin nereye oturduğunu izah etmektedir. Her ülkedeki "Üretim Biçimi" (ki, bu "altyapı" terimiyle de ifade edilebilir), o ülkedeki üstyapıyı (yani ideolojiyi, hukuku, kısacası düşünce biçimini) belirler. O kadar ki, "vatan" fikri bile, yapılan ticaretin o toprakta hangi noktaya kadar etkili olduğuyla ilgilidir. Her üretim biçimi, kendini haklı göstermek ve güçlendirmek için bir "Tutunum İdeolojisi" ortaya atar. Bu ideoloji o topraklar üzerinde yaşayanları birarada tutmaya yarayan başlıca İdeolojidir. Bu anlamda, bu insanların, bu tutunum ideolojisinin işaret edeceği ortak bir "Yüce Sadakat Odağı"na inanmaları çok önemlidir. Bu sadakat odağı soyut olduğundan, somut bir kurum tarafından temsil edilir ve o kurum da o üretim biçiminin egemen sınıfının veya grubunun yansımasıdır. Tablonun açıklaması için bkz. B. Oran "Kemalizm, İslamcılık ve Küreselleşme (Türkiye'de Yüce Sadakat Odağı Üzerine Düşünceler. *SBF Dergisi*. Cilt 54. no. 2 (Nisan-Haziran 1999) s. 134-141.

sonunda Jean-Jacques Servan-Schreiber'in yazdığı "Amerika Meydan Okuyor" (*Le Défi Américain*) adlı kitap işte bunu öneriyordu. Avrupa 1970'lerde üçüncü küreselleşmeyi başlatan ABD'nin tekelci etkisine ancak Avrupa çapında bir model ve kurumlarla direnebildi. Daha yakın bir örnek isteniyorsa, yukarıda sözünü ettiğim, İngiliz Vodafone'un Alman cep telefonu şirketi Mannesmann'ı satın alacağı duyulunca bizzat Alman hükümetinin gösterdiği büyük tepki anımsanabilir.

Oysa, Türkiye bugün bütün bunların tersini yapıyor. Batı'nın muazzam tekelleştiği bir dönemde kendi devlet tekellerini dağıtıyor. Politikacılar kamu kuruluşlarını özerkleştirip rasyonelleştirecek yerde önce bilinçli olarak zarar ettirip ("hamil-i kart yakınımdır"), sonra da "özelleştirme" adı altında dağıtarak ülkeyi tamamen savunmasız bırakıyor. Örneğin dünyanın en fazla tekelleşmiş olduğu enerji alanında çalışan TPAO ve Petrol Ofisi adlı devlet tekellerini birleştirecek yerde, Petrol Ofisini yok pahasına dağıttı. Çünkü amaç özelleştirme değil, sermaye sahiplerini devlet malıyla zenginleştirmektir. Petrol Ofisi (POAŞ) çoğunluk hissesi, kurum 1999 yılının ilk 9 ayında 902 trilyon TL satış yaptığı halde 724,5 trilyona özelleştirildi. Yani, bir yıllık cirosuna satılan bu milli kuruluşun kârı 2 yılda satış bedelini aşacak. Türkiye'de kasaplık hayvan üretimini özendirmek için 1952'de kurulan Et ve Balık Kurumu ile süt üretiminin artırılması için 1963'de kurulan Türkiye Süt Endüstrisinin özelleştirilmesi bu "Mersin yerine tersine" gidişin diğer iki örneği. Bugün artık Türkiye'ye süt çok çeşitli yollarla ithal ediliyor.

4) Biraz üzücü olacak ama, belki ikinci küreselleşme bu kadar güçlü olmadığından ama belki de Osmanlı devleti emperyalizme bugünkünden daha az eklemlenmiş olduğundan, İmparatorluk'un ikinci küreselleşmeye direnişi Cumhuriyet'in bugün üçüncü küreselleşmeye direnişinden daha ciddi oldu.

Örneğin, Ağustos 1869'da Tramvay İmtiyazı verilirken, Sultan Abdülaziz. Şura-yı Devlet'in (Danıştay) onayını almıştı. Bu-

gün Uluslararası Ticari Tahkim değişikliği sırasında Danıştay'ın ön inceleme yetkisi kaldırılmış bulunuyor. Diğer yandan, yine II. Abdülhamit, Siyonistlerin, Osmanlı'nın bütün dış borçlarını ödemek karşılığında Filistin'de bir "Yahudi Yurdu" kurma talebini reddetmişti. Şimdi Milli Emlak Genel Müdürlüğü Marmaris, Bodrum ve Antalya'daki kıyılardan başlamak üzere, Hazine'nin cari harcama ihtiyacını karşılamak için Hazine topraklarını internetten ve açık artırma ile satıyor.

5) Biraz gazete okuyorsanız, bugün Batı'nın bu üçüncü küreselleşmesine karşı alternatif oluşturacak herhangi bir ideoloji bulunmadığının farkındasınızdır.

Ama, biraz tarih okumuşsanız, alternatif ideolojilerin er geç doğduğunu da biliyorsunuzdur. Bu ideoloji şu anda yoktur, çünkü bu küreselleşme yeni başlamıştır ve bıçağın kemiğe dayanmasına daha epey vardır. Ama sömürü kavramı dünya yüzünde kaldıkça, onu ortadan kaldırmaya yönelik alternatif ideolojilerin çıkacağı da, bırakınız diyalektik mantığı, bizzat tarihin bize öğrettiği bir şeydir.

Üçüncü Küreselleşmenin Farklılıkları

Şimdi de, bu üçüncü küreselleşmenin çok daha güçlü olması sonucunu doğuran farklılıkları görelim:

1) Tarihsel birikim açısından: 1490'ın ardında hiçbir birikim yoktu. 1890'ın ardında yalnızca 1490'ın çok zayıf birikimi bulunuyordu. 1990 ise, 1890'ın sanayi devrimi tarafından beslenen etkisinin o muazzam birikimi üzerine oturdu.

2) Yöntem açısından: 1490 ve 1890 askerî işgal üzerine oturdular. Bu yüzden gördükleri tepki büyük oldu. 1990 ise böyle bir dezavantaj taşımıyor.

İnsan toplumları, temel olarak dört eşmerkezli kuşaktan (katmandan) oluşan sistemlerdir. Bu sistemin merkezinde “ekonomik ilişkiler” bulunur. Onun dışında ikinci olarak “toplumsal ilişkiler” katmanı, üçüncü olarak “siyasal ilişkiler” katmanı, en dışarıda da “kültürel ve ideolojik ilişkiler” katmanı yer alır. 1490 ve 1890 bunların hepsini teker teker vurmak, etkilemek zorundaydı. 1990’ın ise yalnızca en dıştaki katmanı, kültür katmanını etkilemesi yetiyor. Örneğin, bacağına 501 Blucin ya da ayağına Caterpillar marka bot geçirmeyen gencin karşı cinse çekici görünmeyeceğine ilişkin bir kültürel referans çerçevesi yaratıldığı anda, en merkezdeki ekonomi katmanı bile otomatik olarak etkilenecek. Batı’nın güçlü üstyapısı, az gelişmiş ülkenin zayıf altyapısını belirleyebiliyor.

3) Altyapı açısından: 1490’da Batı’nın altyapısı kapitalizm olarak biçimlenmemişti. Bu yüzden, birinci yayılınada bunun taşınması söz konusu değildi. 1890’da kapitalist sistem denizaşırı topraklara taşındı, ama bu önceden atılmış bir temel üzerine oturmazdı; 1890 kendi temelini kendisi atmak zorunda kaldı. 1990 ise, 1890’ın çok güçlü temelleri üzerine oturmanın yanı sıra, kapitalizmi 1890’a oranla karşılaştırma kabul etmeyecek derecede güçlü bir biçimde tüm dünyaya yaydı. Bu durumda tüm dünya (etrafları bir kapitalizm deniziyle sarılı birkaç “adacık” dışında), çok güçlü ve çok yönlü biçimde Batı Kapitalist Sistemine bağlandı.

4) Üstyapı açısından: 1490’ın, sömürgeleştirdiği ülkelere insan hakları gibi kavramları götürmesi söz konusu değildi, çünkü o dönemde Avrupa’da da böyle bir şey, böyle bir kavram yoktu. Önce azınlık hakları Reformasyon hareketi sayesinde 16. yüzyılda icat edildi, uluslararası insan hakları kavramının doğması için ise en azından I. Dünya Savaşı’nın, hatta II. Dünya Savaşı sonuna kadar beklendi. Tam tersine, Latin Amerika’da İspanyollar, Kuzey Amerika’da tüm Avrupa göçmenleri, Güney Afrika’da da

Hollandalılar ve İngilizler, Yerlilere karşı o dönemde bile en vahşice sayılacak davranışlarda bulundular. 1890 da insancılıkla en ufak biçimde ilgili değildi. Bununla birlikte, birinci yayılmanın aksine, bu yayılınayla birlikte bu topraklara Avrupa'nın kendisi için geliştirmiş olduğu kimi olumlu davranış kalıpları da gitti.

a) Bunlardan birincisi sömürge ülkelerle ilgiliydi. Örneğin, Hindistan'da “*suttee*” (“*sati*” okunur: Ölen kocayla birlikte dul karısının da yakılması) yasaklandı, doğu Afrika'da kızların sünnetinin (İngilizce'de “*female genital mutilation*”-kadınlık organının sakatlanması- diye anılan ilkel bir operasyonla, muhtemelen zevk alması diye, kızların klitorisi ve bazen de organın dış dudakları kesilmektedir) yasaklanması için (başarısız kalan) bir çaba harcandı.

b) İkincisi ise çok daha önemliydi ve I. Dünya Savaşının ardından yapılan Azınlık Koruma Antlaşmaları bağlamında ortaya çıktı.

1890 yayılmasının 1919 sonrasında Milletler Cemiyeti (MC) güvencesi altında, “Azınlıkların Korunması” başlığıyla getirdiği azınlık (ve insan) hakları o zamana kadar bu konuda varılmış doruk noktaydı. Bununla birlikte, dikkat edilirse, bu yükümlülükler üç bakımdan sakıncalıydı:

Birincisi, nitelik bakımından: Standart bir yükümlülük modeli yoktu; her ülkeye farklı yaklaşım uygulanmıştı.

İkincisi, evrensellik bakımından: Topraklarında azınlık barındıran batı Avrupalı ülkelere (İngiltere¹¹, İtalya, Fransa, hatta

¹¹ Oysa, İngiltere'nin İrlanda sorunu büyüktü. Nitekim, Lausanne görüşmeleri sırasında Azınlıklar Altkomisyonunda Ermenilere Türkiye'de bir “Yurt” verilmesi konusu ortaya atıldığında TBMM delegesi Dr. Rıza Nur “İrlandalılar yurtları, istiklalleri için kaç asırdır, ne kadar kan döktüler?! Siz bunlara istiklallerini, yurtlarını verin, biz de Ermenilere derhal verelim” demiş, bir-

savaşta yenik çıktığı halde Almanya) herhangi bir yükümlülük getirilmemişti. Yalnızca orta ve doğu Avrupa'nın yenilen ya da yenilen, ama herhalükârda "ikinci sınıf" sayılan ülkelere getirilmişti¹².

1890'ın 1919'dan sonra getirdiği bu hükümler, bu durumda, üzerlerine yükümlülük yıkılan ülkeler tarafından, Türkiye dahil, bir biçimde *by-pass* yapılacaktır. Örneğin, Polonya 1934'te tüm antlaşmayı tanımadığını ilan edecektir. Türkiye Lausanne'ın İmroz ve Bozcaada Rumlarına yerel özerklik veren 14. maddesini hiçbir zaman uygulamayacaktır. Çünkü bir yandan Batı'nın Nazi ve Faşist etkisiyle uğraşması, bir yandan da İngiltere'nin evrenselliği bizzat engellemiş bulunması bu *by-pass*'lara olanak verecektir.

kaç gün sonra kendisine İrlanda milliyetçilerinden bir teşekkür mektubu gelmiştir. (Dr. Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, cilt III, İstanbul, Altındağ Yayinevi, 1967, s.1063). Azınlık antlaşmaları görüşmeleri sırasında ABD delegasyonunun basınla ilişkilerini düzenleyen Ray Stannard Baker 29 Mayıs 1919'da Başkan Wilson'a gelip de, dünyanın baskı gören tüm azınlıkları uğruna harcadığı çabalar için kendisine gönderilen tebrikleri haber verdiğinde, Wilson şöyle demişti: "Bütün azınlıklar, İrlandalılar hariç". (Stefenos Yerasimos, "La Naissance des Minorités (XIX, Siècle - Première Guerre Mondiale)" (Azınlıkların Doğuşu; XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşına), *Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi, Bildiriler*, Mersin, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1999, s. 309'dan, Journal de Ray Stannard Baker, 29 Mai 1919, *The Papers of Woodrow Wilson*, Vol. 59, s.604). Tabii, dünyada ezilen bu kadar halk ve azınlık varken Wilson'ın verdiği bu yanıt, kendisinin kafa yapısını çok iyi ortaya koyar niteliktedir.

¹² Görüşmeler sırasında Romanya Başbakanı Brătianu bu itirazı dile getirdiğinde, Lloyd George'un etraftan işitilebilecek biçimde şöyle homurdandığı duyulur: "Herife bak, biz olmadan askerlerine üniforma satın almaktan acizdir!" (Yerasimos, agm, s.311'den, Agnes Headlam-Morley, *Sir James Headlam-Morley. A memoir of the Paris Peace Conference*, London, 1972, s.137.

Üçüncüsü, müdahale aracı olma bakımından: Asıl önemli olan şu ki, Batılı ülkeler, seçtikleri ülkeler üzerine empoze ettikleri bu azınlık koruma yükümlülüklerini aynen Osmanlı İmparatorluğundaki Hristiyanların korunması için 1615'ten beri empoze ettikleri hükümler gibi kullandılar. Yani, bu ülkelerin iç işlerine müdahale etmek, bu devletleri zayıflatarak kendilerine bağlamak için MC güvencesi altındaki bu antlaşmaları devreye soktular¹³. Doğal olarak, bunun en sivri örneği biz Türklerin iyi bildiği Sèvres Antlaşmasıdır.

1990'ın üstyapı taşınmasına, somut deyiimiyle azgelişmiş ülkelere insan ve azınlık hakları uygulamaya çalışmasına gelince. Bu haklar 1890'ın getirdiklerinden farklı:

1) Demokrasi ile insan ve azınlık hakları artık bugün, şimdiye kadar rastlanmadık bir yoğunluk ve güçle dünyanın gündemini oluşturuyor. Çünkü Batı'nın karşı konamayacak kadar güçlü biçimde bütün dünyaya yaydığı altyapının "nimet"lerinden

¹³ Yukarıda da belirtildiği gibi, azınlık ve insan haklarını evrensel bir konuma kavuşturmayı esas olarak İngiltere, İrlanda sorunu yüzünden önlemişti. Bununla birlikte, bu hakları Milletler Cemiyeti (MC) güvencesi altına sokarak bir tür evrensel statüye kavuşturma fikri de Britanya İmparatorluğunun (Güney Afrika'da Boer haklarını savunan ve *Apartheid*'in şampiyonluğunu da yapacak) Afrikaner (Hollanda) kökenli bir generalinden geldi: Jan Smuts. MC'nin kurulmasında öncülük eden bu zatın bu tutumunda çelişkili bir yan yoktu; İngiliz İmparatorluğunun sözcülüğünü yapıyordu. Eskiden halkları denetim altında tutan İmparatorlukların dönemi geçmişti. Artık bu rolü, İngiliz Devletler Topluluğundan (*Commonwealth*) esinlenmesi gereken MC oynamalıydı. (Yerasimos, s.297'den Lieut. Gen. Jan Smuts, "The League of Nations, a practical suggestion", in David Hunter Miller. *The drafting of the covenant*, Vol. II, New York, London, 1928, s.25-36). Smuts'in "Artık emperyalizm bittiğine göre. MC İmparatorlukların Mirasçısı olacaktır" fikri Başkan Wilson'u derinden etkiledi ve savaş sonunda yeni kurulan devletlerin uluslararası tanınması, bu azınlık haklarını MC'nin istediği gibi kabul etmeleri önkoşuluna bağlandı. (Yerasimos, s.297'den Memorandum de Robert Lansing, 11 January 1919, *Papers of Woodrow Wilson*, Vol.54, 12 January-7 February 1919, Princeton, NJ, 1986, s.3-4).

(stratejik madde alım izni, kredi vs.) yararlanmak ve genel olarak Batı'dan dışlanmamak (ambargoya uğramamak), çatışmalarda uygulamak önkoşul olarak ileri sürülüyor. Tabii, bunu bir okuyuşta en kolay anlayacak olanlar da, büyük olasılıkla, AB'ye girmek için çırpınan biz Türkler.

2) Bu haklar, evrensel antlaşmalara dayalı standart bir uygulamayla yürütülüyor. İmzalayan tüm ülkeler için yükümlülükler aynı. Örneğin, Avrupa Konseyi tarafından 1953'te yürürlüğe sokulan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin getirdiği Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna (bu Komisyon 1998'de kaldırılmış sadece Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kalmıştır) “kişisel başvuru” olanağı, Türkiye birinciliği gelip alana kadar, en fazla İngiltere'ye ve ondan sonra da İtalya'ya karşı kullanıldı.

3) Bu azınlık ve insan hakları konusu, Batı tarafından bugün de kimi zayıf ülkeler üzerinde baskı kurmak için kullanılıyor.

4) Ayrıca kendi çokuluslu şirketlerinin yatırımları için Batılı bir hukuk ortamı da gerekli. Ama bugün bir de kendi kamuoyları “geri” ülkelerdeki uygulamalara tepki gösterdiği için, oy kaygısıyla insan hakları götürüyorlar. İkinci küreselleşmede bulunmayan ya da pek zayıf olarak bulunan bu son neden, 1990'larda çok önemli, belki de en önemli unsur haline geldi. Kasım 1999'da İstanbul'da yapılan AGİT Doruk Toplantısında Clinton'a (ki Clinton gençliğinde bir Vietnam karşıtı göstericiydi) karşı gösteri yapanların polis tarafından fena dövülmesi olayına gelen en ciddi protestolardan biri, ABD'den eski Adalet Bakanı Ramsey Clark önderliğinde gönderilen imzalar olmuştu.¹⁴

¹⁴ Bkz. Melih Aşık, *Milliyet*, 21.11.1999.

Küreselleşme “Yeni Feodalizm” mi?

Küreselleşmenin bir anlamda feodal döneme dönüşü anımsattığını söyleyenler var. Tabii, bu benzetme, Ortaçağ’dan Buyana Tutunum İdeolojisi ve Yüce Sadakat Odağı tablosu anınsandığında bir anakronizma (tarihini şaşırma durumu). Hatırlayacağınız gibi, bu tabloda izlenen süreç soldan sağa doğrudur (doğrusaldır) ve geri dönüşü yoktur. Bununla birlikte, aradaki kimi benzerlikler de dikkat çekmekte.¹⁵ Herşeyden önce, feodalizm merkezi devletin karşıt kavramı idi. Küreselleşme de öyle. Diğer daha somut benzerlikleri şöyle özetlemek mümkün:

1) Eskiden feodal beylikler toprak genişletmek için savaşırlardı. (Çünkü toprak feodal toplumda tek üretim ögesi idi ve tabii büyük prestij unsuruydu). Şimdi dev uluslararası şirketler başkalarını yutmak için savaşıyorlar. Amaç, rekabeti önlemek ve yuttuklarının pazarlarını kapmak.

2) Şirketler artık devletler kadar büyük ve bürokratik. Genel müdürleri, adeta feodal beyden feodal beye gezen paralı asker komutanları gibi, şirketten şirkete durmadan transfer oluyor.

3) Bu komutanlar gibi, bu genel müdürler de yalnızca mülk sahiplerine, yani hisse senedi sahiplerine (“feodal aile efradına”) karşı sorumlu. Şirketlerin üstünde siyasal denetim yok.

4) Ortaçağ’daki *Pax Romana*’nın yerini bugün *Pax Americana*, karşıt imaj olarak kullanılan “barbar” Hunların ve Gotların yerini de “barbar” Saddam, Kaddafi, Humeyni gibileri almış bulunuyor¹⁶. 11 Eylül saldırısından sonra da, Bin Ladin.

¹⁵ Ergin Yıldızoğlu, “Yeni Feodaller”, *Cumhuriyet*, 16.2.1998’den, Georges Corm, *Le Nouveau Désordre Economique Mondial*, La Découverte, 1993.

¹⁶ Umberto Eco, *Günlük Yaşandan Sanata* (çev. Kemal Atakay), İstanbul, Adam Yayınları, 1991, s.16-17.

5) En önemlisi, feodal dönemin sonunda feodalizme karşı kullanılan Aydınlanma düşüncesine karşı şiddetli bir saldırı başlatıldı. Herşeyin akılcılıkla (rasyonalizmle) anlaşılamayacağını, her toplumun kendine göre bir demokrasi üretebileceğini, insan haklarının evrensel olarak algılanamayacağını, vs. ileri süren ve böylece Batı'nın temel üstyapı kurumlarını (insan ve azınlık hakları, demokrasi, uyumsuzlukların barışçı yollardan çözümü, vs.) sorgulayan bu "post-modernist" yaklaşım devreyi ilginç biçimde tamamlıyor.

6) Eski feodaller, varlıklarını ve iktidarlarını dine gönderme yaparak haklı gösterir, ayrıcalıklarının sorgulanmasını bu yolla engellemeye çalışırlardı. Yeni feodaller de, yaptıklarını ve ayrıcalıklarını benzer bir şekilde mistik bir güçle, her şeyi en mükemmel biçimde düzenleyen ve asla sorgulanmaması gereken "piyasanın gizli eli"yle açıklıyorlar. Eski feodal sınıfın egemenliğini açıklayan ruhban sınıfının yerini bugün kimi akademik çevreler, feodal beyin eğlendiren saray soytarısının yerini de kimi (bazen eski solcu) medya yorumcuları almış bulunuyor.

D) Sonuç ve Birtakım Önemli Sorular

Buraya kadar anlatılanlardan çıkan sonuç, biraz sivri olarak da söylenebilir, şudur:

Küreselleşme, hangisinden bahsedilirse edilsin, temel olarak aynı şeydir: Batı kapitalizminin zaman zaman yeniden yapılanma gereksinmesini duyması ve bu sırada pazarını mümkün olduğunca genişletme çabasına girişmesi. Bu açıdan, 1890 ile 1990 temelde aynı şeyin farklı zamanlardaki farklı görünümleridir.

Sadece, ikinci küreselleşme, birtakım nedenler (1930'larda dünya ekonomik bunalımının ve Nazizm-Faşizm'in Batı'yı meşgul etmesi, 1950'lerde ise Sovyetlerin Batı'ya karşıt-ağırlık oluşturmaları) sonucu, yaklaşık 1930-1980 yılları arasında 50 yıl

kadar “tatil”e çıkmış, sonra 3. küreselleşme adıyla daha güçlü olarak tekrar “işbaşı” yapmıştır.

Bu saptamayı yaptıktan sonra, şu önemli nokta üzerine sorular sormak gerekiyor: 1990 küreselleşmesi engellenebilir mi? Buna karşı ne yapılabilir? Çünkü, 1890 küreselleşmesinin 1919 sonrası aşamasında hem altyapı, hem de üstyapı konusunda birçok engellemeler görüldü ve bunlar en azından bir süre başarılı oldu.

Altyapı konusunda, örneğin en azından Türkiye ve en azından Atatürk dönemine rastlayan iki savaş arası dönemde uluslararası kapitalizme yem olmadı. “Devletçilik” adı altında Millî Kapitalizm yaptı. Çivinin bile üretilmediği bir ülkede başarıyla direndi. Şimdi direnemez mi?

Üstyapı konusunda, bütün orta ve doğu Avrupa ülkeleri gibi Türkiye de, üstelik Ermeni sorunuyla en sert biçimde suçlandığı bir dönemde Lausanne’ın 37 ilâ 44. maddelerindeki azınlık koruma hükümlerine direnebildi. Örneğin, Lausanne’ın İmroz ve Bozcaada Rum ahalisine özerklik veren 14. maddesini, ayrıca, Türkiye’de resnî daireler dışında herkesin istediği dili kullanmasına olanak veren 39/4 maddesini hiç uygulamadı. Kürt konusunda en sert biçimde suçlandığı bugün direnemez mi? (Dikkat: Burada “direnme”nin iyi veya kötü birşey olduğu tartışılıyor. Sadece söylendiği gibi alınız).

Bu soruya altyapı ve üstyapı açısından ayrı ayrı cevap vermek için önce iki savaş arası dönemi anımsamak gerek. Ortam şöyle:

SSCB gibi, Batı’nın tüylerini ürperten bir rejimin egemen olduğu büyük bir ülke doğmuş. Almanya her fırsattan yararlanarak bir yandan Versailles rejimini törpülüyor, bir yandan da yanına İtalya gibi ülkeleri alarak Batı demokrasilerini tehdit ediyor. Bu sırada da 1929’da patlayan dünya kapitalist bunalımı ortalığın altını üstüne getiriyor. Böyle bir ortam, siyaset biliminde “Dev-

letin uluslararası görelî özerkliği” dediğimiz olguyu yaratmış-
tır¹⁷. Kendi derdine düşmüş olan Batı’nın, Türkiye’nin özerk
davranışlarıyla ilgilenecek hali yoktur. Uluslararası ortam aç-
sından durum böyle.

Ulusal ortama bakalım: İki savaş arasında Türkiye’de ulusla-
rarası kapitalizme eklemelenmeyi sağlayacak burjuvazi yok. Mev-
cut burjuvazi de kıyılardaki gayrimüslimler ki, onlar da zaten
Müslüman-Türk burjuvazi yetiştirmeyi amaçlayan milliyetçi
politikanın boy hedefi.

1990’ların küreselleşmesinde bu uluslararası ortamı kesinlikle
görmüyoruz. Ulusal ortamda ise Türk büyük burjuvazisi, Avrupa
Birliğiyle Gümrük Birliği istemesinden de anlaşılabilirdiği gibi,
Batı ekonomisine kesinlikle eklemelenmekten yana¹⁸. Dolayısıyla,
1990 küreselleşmesinin empoze ettiği altyapıya engel olabilecek
bir ortam şu anda ufukta gözüküyor. Şimdi, sorulara geçabili-
riz:

1) 1990 küreselleşmenin önlenemez niteliği bizim herşeyi e-
limiz kolumuz bağı kabul etmemiz gerektiği anlamına mı gelir?

Kesinlikle hayır. Altyapıya ve üstyapıya ilişkin olarak
1990’ın getirdiği birçok olumsuz unsura karşı mümkün olan tüm
yollarla direnmek şart.

a) Altyapıya ilişkin olarak çoğu özelleştirmelere ve özellikle
de ideolojik özelleştirmelere karşı, sosyal hakların törpülenmesi-
ne karşı, gelir dengesinin daha da bozularak emekçi sınıfların

¹⁷ Bu kavram için bkz. B. Oran, “Devletin İç ve Dış Görelî Özerkliği” kutusu,
*Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yo-
rumlar* (Ed. B.Oran). Cilt I, 13. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s.
40.

¹⁸ TÜSİAD, Ekim 98’de yayımladığı “Türkiye’de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari Diplo-
masi Stratejisine Doğru” raporunda “Küreselleşme kutsal bir kavram değil. Ancak,
ekonomik küreselleşme kaçınılmaz” görüşüne yer verdi. (*Cumhuriyet*, 23.10.1998).

fukaralaştırılmasına karşı, az gelişmiş ülkelerde devletin bir yabancı sermaye bekçisine indirgenmesine karşı, kara paraya karşı, bütün bunlara karşı direnmemiz gerekiyor.

Burada “özelleştirme” konusuna önemle eğilmek lazım. Dev kamu işletmeleri devletin cari açıklarını kapatmak için özel teşebbüse satılıyor. Gerekçe de, genellikle, bunların bütçede büyük delikler açan biçimde zarar etmeleri.

Bu başarısızlığın bir sebebi, devlet memurlarının iyi işletmeci olmayışı ve/veya mal/iş kendilerinin olmadığı için aldırmamasıdır. Bu durumda bu işletmeler hantal, etkisiz, verimsiz olmaktadır ve zarar etmektedir. İkinci sebep, özelleştirmeyle yakınlarının cebini doldurmayı amaçlayan (çünkü bu kuruluşlar genellikle gayrimenkul değerlerinin bile altına satılmaktadır) politikacıların bu işletmeleri bilerek zarar ettirmesidir. Üçüncü sebep, yine politikacıların ideolojik amaçlarla kamu kuruluşlarını ortadan kaldırmak istemeleridir. Bu son iki durumda kamu işletmesi önce yeni yatırım yapmasına izin verilmeyerek, tesisleri demode edilerek, “hamil-i kart yakınımıdır” yöntemiyle “yemlik” olarak kullanılarak ve çalışan kadroları anormal şişirilerek zarar ettirilmekte, sonra da bu durum gerekçe gösterilerek satışa çıkarılmaktadır.

Sebep ne olursa olsun, ortada iki tane gerçek vardır: 1) Devlet işletmeleri devletin doğası ve siyasal nedenlerle hantaldır; 2) Tüm dünyadaki tekellerin birbiriyle birleşerek¹⁹ direnilmez büyüklükte mega-tekeller oluşturdukları bir çağda, Türkiye’nin özellikle enerji ve savunmaya ilişkin kurumları kendi elinde tutması ve güçlendirmesi “vahşi kapitalizm”e direnebilmesi açısından son derece önemlidir.

¹⁹ Ki, bunun Aralık 1998’deki en son örneği, iki petrol devinin (Exxon ve Mobil) birleşerek, dünyanın en büyük petrol şirketi Royal Dutch Shell’in de önüne geçmesidir. 1999’un sonunda ise Exxon, Mobil’i satın almış bulunmaktadır.

Bu iki gerçeğin buluştukları nokta şudur: Bu stratejik kamu kuruluşları özelleştirilmemeli, özerkleştirilmelidir. Özelleştirilmemelidir, çünkü hem önemli kamusal işlevleri vardır hem de özelleştirme demek bir süre sonra yabancılara satılmaları demektir. Jet uçağı lastiğı yapan Petlas gibi, her ülkenin kan kadar önemli olan unsuru petrol üretim ve dağıtımını yapan TPAO ve Petrol Ofisi (POAŞ) gibi şirketlerin devletin elinde kalması çok hayatî bir konudur. Kasım 1999'da, hem de özelleştirmeden sorumlu Devlet Bakanı Yüksel Yalova, POAŞ özelleştirilirken yabancı sermayenin de satın almasının çok iyi olacağını söylemiştir²⁰. Aynı günlerde petrol devi Exxon, petrol devi Mobil'i satın alarak daha da tekelleşiyordu. Nitekim Petrol Ofisi özelleştirildikten kısa süre sonra Avusturyalı ortak almıştır.

Özerkleştirilmelidir, çünkü devlet işletmeleri hantaldır, vs. Özerkleştirmeden kasıt şudur: Bu kuruluşlar politikacıların etkisi dışına çıkacak bir hukuksal statüye ve çağdaş ekonomiye uyum sağlayacak bir yapıya kavuşturulmalıdır. Mülkiyet devlette kalmalı, fakat yönetim kapitalizmin kurallarına göre hareket edecek profesyonellerin eline verilmeli, belli aralıklarla bu kişilerden ciddi biçimde hesap sorulmalıdır. İşletme kâr ettiği zaman çalışanlar bundan yararlanmalı, zarar ettiği zaman tersi olmalıdır.

b) Üstyapıya ilişkin olarak şunları söylemek gerek: Empoze edilmek istenen her türlü lümpenleşmeye karşı, çılıncı tüketme

²⁰ *Cumhuriyet-2*, 26.11.1999, ekonomi sayfası. Bu arada, yabancılardan kendi özelleştirmelerinde buna çok büyük dikkat gösterdiklerini ekleyelim. Örneğin, İngiliz cep telefonu işleticisi Vodafone'un Alman şirketi Mannesmann'i 124 milyar dolara satın alma girişimi bizzat Alman hükümeti tarafından önlenmek istendi (*Milliyet*, 24.11.1999). Yunanistan'ın en büyük çimento üreticisi AGET Herakles'in, Yunan şirketlerinden oluşan bir konsorsiyum daha yüksek bir fiyat teklif ettiği halde İngiliz şirketi Blue Circle'a satılacağı haberi üzerine, sözü edilen Yunanlı konsorsiyumun durumu yetkili makamlara yansıtmaya karar verdiği öğrenildi (*Hermes*, Yunanistan'da çıkan aylık tanıtma dergisi), November 1999, s. 50).

kültürüne karşı, “marka kültürü”ne karşı bütün gücümüzle direnmemiz gerekir²¹. Felsefî açıdan, bir insanın “tarikat üyesi” olması ile “marka bağımlısı” olması arasında hiçbir fark yoktur. Birincisinde emreden ve bu emri “sürü” tarafından derhal yerine getirilen tarikat şeyhi bir özel kişidir, ikincisinde ise bir tüzel kişi. O kadar. Bunlara karşı çıkmak yalnız 1 numaralı yurtseverlik değil, aynı zamanda 1 numaralı insanlık görevidir.

2) Bu noktada, ikinci ve daha önemli bir soru ortaya çıkıyor: Küreselleşmenin empoze ettiği üstyapı unsurları arasında insan ve azınlık haklarını tanımak da var. Bunlara da “tam bağımsızlık” adına karşı çıkılacak mı? Bunları tanımak Türkiye açısından onur kırıcı bir şey mi, yoksa yararlı bir şey mi?

Eğer bu haklar uluslararası standartlara bağlanarak evrenselleştirilmiş ve imza eden her ülkeyi aynı biçimde bağlar hale getirilmişse, eğer Türkiye’nin iç dinamiği (kendi altyapısı) bunları üretmemekte direniyorsa ve eğer bu altyapıyı değiştirme olanağı ufukta gözükmüyorsa, bu üstyapı unsurlarını kabul etmek Türkiye için niye onur kırıcı bir şey olsun? Tam tersine, bunları kabul etmemek yüzünden dünyanın paryası halinde kalakalmak onur kırıcı birşey kabul edilmek gerekir.

3) Peki, bu empoze edilen unsurların Türkiye’yi zor duruma düşürmek için, elini kolunu bağlamak için de getirildiği, bunları mecburen kabul etmenin Türkiye’nin ulusal onurunu zedelediği inkâr edilebilir mi?

Ya Türkiye’nin eli-kolu, asıl, artık uluslararası standart haline gelmiş bu hakları tanımamak yüzünden bağlanıyorsa? Unutmamak gerekir ki, Sèvres ve Lausanne ortamında da aynı sorun

²¹ Marka kültürü yalnız bireyi (her istediğine mecbur ederek ve sürüleştirerek) aşağılamakla kalmaz. Aynı zamanda, toplumu çökertecek bir bireysel çıkar ve bencillik sürecini de peşinden sürükler. Coca-Cola’nın 1999 sonundaki reklam sloganını hatırlayınız: “I love me” (Kendimi seviyorum).

vardı. Yani, her iki antlaşmada da Türkiye'ye kabul ettirilmek istenen ve birkaç istisna dışında temelde aynı olan insan ve azınlık hakları, herşeyden önce, Osmanlı İmparatorluğunda ve Türkiye'de şeriat hukukunun geçerli olduğu (yani insan haklarının bulunmadığı) gerekçesine dayanıyordu ve buna gerek Osmanlı ve gerekse Türk delegasyonlarının karşı çıkması çok güç olmuştu. Nitekim, çok güç olduğu içindir ki, Osmanlı hariciyesi Müttefiklerin Sèvres Barış Antlaşması taslağına verdiği yanıtta²² kapitülasyonların geri getirilmesine kesinlikle karşı çıktığı halde, adlî kapitülasyonların geri getirilmesi konusunda bir "yargı reformu" tasarısı düzenlemek üzere bir komisyon kurulmasını önermiştir. Yani Babıâli, Osmanlı'daki insan ve azınlık haklarının mevcut durumunun yabancı müdahalesini peşinden sürüklediğinin farkındadır.

Sèvres'den Lausanne'a geçerse, kapitülasyonların ve azınlık haklarının her gündeme gelişinde Türk delegasyonunun kullandığı başlıca savunma şudur: "Türkiye Halifelik ile Saltanatı ayırmıştır, bu laiklik demektir ve zaten Türkiye Batı'dan Medenî Hukuk ve Ceza Hukukuyla ilgili mevzuatı derhal alarak uygulayacaktır"²³.

Eğer Türkiye Sèvres ve Lausanne'da o günkü insan hakları standartlarının gerisine düşmek yüzünden emperyalist müdahaleyi bizzat kolaylaştırdığının farkında olmuşsa, şimdi haydi haydi olmak zorundadır.

Eğer Türkiye, aksine, Batı tarafından empoze edilmesini beklemeden kendi insanına insan muamelesi yapsa, en azından dört açıdan avantajlı duruma geçecektir:

²² Bu konuda bkz. B. Oran, "Sèvres Barış Antlaşması," *Türk Dış Politikası*, Cilt I, s. 122-123.

²³ Dr. Rıza Nur, agy, s.1046-47.

1) Pratik açıdan: Yukarıda belirtildiği gibi, dış müdahalenin en güçlü gerekçesi ortadan kaldırılmış olacaktır.

2) Felsefî açıdan: Türkiye kendini Batılı saydığı için, Batı'nın “olmazsa olmaz”ı sayılan bu insan hakları antlaşmalarını imzalamaktadır. Ama imzaladıktan sonra gereği gibi uygulamamaktadır. Bu imzasını inkâr etme durumunun bir devlet için en onur kırıcı bir durum olduğu açıktır.

3) Dış politika açısından: İnsan haklarının uygulanmaması, dış politikada Türkiye için en başta gelen “yumuşak karın”, en büyük “tökezleme taşı”dır. Yunanistan'dan Suriye'ye, Hollanda'dan Rusya'ya kadar tüm ülkeler Türkiye'yi işte bu noktayı kullanarak her an kolayca vurabilmektedirler.

4) İç politika açısından: Belki de en önemlisi budur. Çünkü, birincisi, insanına insan muamelesi yapan Türkiye vatandaşlarının zorla değil, gönüllü bağlandıkları bir ülke haline gelerek bilakis güçlenecektir. Bu konuya ileride Türkiye ve azınlıklarından söz ederken geri döneceğiz. İkincisi, uluslararası hukukta azınlık hakları gruplara değil de bireylere verildiğinden, bu hakların uygulanması Türkiye'de yalnızca belirli gruplara avantaj sağlamayacak, tüm TC yurttaşlarına yarayacaktır. Yani, Türkiye'ye demokrasiyi getirmeye katkıda bulunacaktır.

II – “KÜRESELLEŞMENİN ANAYASASI” : MAİ

Kısa Öyküsü

MAİ (*Multilateral Agreement on Investments* – Yatırımlar Hakkında Çoktarafli Anlaşma), Dünya Ticaret Örgütü (WTO – *World Trade Organization*) Başkanının deyimiyle “Tek bir küresel ekonomi için ortak anayasa”dır.

Nasıl, AKKA (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması), “Avrupa’daki askerî güç ilişkilerini Avrupa’nın yeni siyasal mimarisiyle [Soğuk Savaş sonrası durumla] uyumlu hale getirmek” olarak tanımlanabilirse, burada da aynı çaba söz konusudur. MAİ, uluslararası hukukun (üstyapının), uluslararası kapitalizmin (altyapının) yeni biçimine uyumlu hale getirilmesidir.

Bu anlaşma taslağı ilk önce GATT’ın (*General Agreement on Tariffs and Trade* – Gümrük ve Ticaret Genel Anlaşması) Uruguay zirvesinde ele alınmak istendi. Fakat buradaki az gelişmiş ülkeler “çatlak sesler” çıkardılar. Bunun üzerine ABD ve AB ülkeleri, en uygun kurumsal ortamın “zenginler kulübü” olarak bilinen OECD (*Organization for Economic Cooperation and Development* – Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) olduğuna karar verdiler.

ABD, NAFTA (*North America Free Trade Area* – K.Amerika Serbest Ticaret Bölgesi) anlaşmasını yaparken, anlaşma metni açıklanır açıklanmaz büyük tepkilerle karşılaşmıştı. Hatta anlaşma neredeyse ABD Kongresinden geçmiyordu. Bu nedenle, MAİ görüşmeleri OECD’de büyük gizlilik içinde yürütüldü. Ama, 1997 Eylül-Ekim döneminde birdenbire kamuoyuna sızdı. Bu sızmanın öyküsü de ilginç: Hollywood sermayesi karşısında çok hırpalanacaklarını düşünen Fransız sinemacıları harekete geçmiş ve taslağı dünya kamuoyunun dikkatine getirmişti.

Bunun arkasından, doğa bilinci çok gelişkin olan Kanada, yabancı yatırımların çevre tahribatına yol açabileceği konusundaki kuşkularını ortaya koydu. 55 sayfa tutan ve MAİ’nin özellikle çevre ve kültür alanındaki hükümlerine katılmayacağına ilişkin bir rapor hazırladı.

OECD Bakanlar Konseyinin Nisan 98’deki toplantısında taslak görüşülecek ve imzaya açılacaktı. Ama, koşulların en gelişmiş ülkeler için bile çok ağır olması bunu engelledi. Bu arada, 70 ülkeden 700’ü aşkın sivil toplum örgütü MAİ karşıtı kampanya-

lar başlattılar. ABD'nin bile imzalamaktan kaçındığı bir ortamda MAİ'ye en ağır darbe Ekim 98'de Fransa'dan geldi; bu ülke anlaşmaya katılmayacağını resmen açıkladı.

Bunun üzerine, 1998 sonunda, MAİ taslağının OECD'den, büyük ülke ve şirketlerin etkisi altındaki Dünya Ticaret Örgütüne (GATT'ın yerine 1995'te kurulmuştur) transfer edildiğine tanık olundu. Fakat bu sonucu, MAİ'nin incelenmesinden sonraya bırakalım.

Önemli Maddeleri

MAİ'nin önemli maddelerini şöyle özetlemek mümkün:

1) Hükümet politikalarındaki değişiklikler Çokuluslu Şirketleri (ÇUŞ) zarara uğratırsa, devlet zararı tazmin edecek. Ör. Kanada, MTT adlı zehrin ülkesindeki kullanımını yasaklayınca, ilgili ÇUŞ 251 milyon dolarlık tazminat davası açtı ve NAFTA hakem komisyonundan 13,5 milyon dolar tazminat aldı. Aynı durum, bu zehrin kendi topraklarında gömülmesini yasaklayan Meksika'nın başına geldi. Zaten bu nedendendir ki, MAİ, "NAFTA'nın tüm dünyaya uygulanması" olarak da niteleniyor. Böylece, kamu mallarının özelleştirildiği bir dönemde, ÇUŞ zararları kamulaştırılacak!

2) Devlet, MAİ'ye aykırı yasa çıkartamayacak; mevcut yasaları da bununla uyumlu hale getirecek.

3) Yatırımcıların sermayelerini ve üretimlerini bir ülkeden diğerine taşımaları kolaylaştırılacak.

4) Ülkenin tüm sektörleri ÇUŞ'lara açılacak. (Muhtemelen askerî sektör hariç).

5) Yabancı yatırımcıya hiçbir biçimde yerli yatırımcıdan daha az olanak sağlanmayacak. Bu, 19. Yüzyılın ünlü "*The Most Favored Nation*" (En Kayrılan Devlet) şartını anımsatıyor ve

Çokuluslu Şirketlerin nasıl devletin yerine geçecek kadar büyüdüğünü gösteriyor.

6) ÇUŞ, ulus-devlet aleyhine Uluslararası Tahkim Komisyonuna (yani, uluslararası hakeme) başvurabilecek. Bu hüküm, belki de en önemlisi. Çünkü ulusal yargıyı (Danıştay'ı) devreden çıkarıyor²⁴.

24 Bu tahkim konusunun önemli noktaları şöyle özetlenebilir (B. Oran, "1990'dan Bugüne, Dönemin Bilançosu", *Türk Dış Politikası...*, cilt II., s. 227-228.

1) Türkiye'de çok karşı çıkılan tahkim, aslında hızlı, pratik, uzmanlığı öne çıkaran ve gizliliği sağlayan bir yargı biçimi olduğu için ticaret alanında çok eskiden beri uygulanan bir usuldür. Bir ticari uyuşmazlık durumunda, taraflar çözüm için devlet yargısına değil de, kendi seçtikleri hakem veya hakemlere gidebilirler. Hakemin uygulayacağı yargı usulü ve hukuk taraflarca saptanır. Hakemin görevi, sözleşmeden doğan sorunları çözmekten ibarettir. Bu durumda bütün olay, sözleşmenin niteliği üzerinde dönmektedir.

Tahkim Türkiye'de de eskiden beri vardı ve uygulanıyordu. Yalnız, Darüştay'ın yerleşmiş içtihadına göre, imtiyaz sözleşmeleri yalnızca idari yargıda (Darüştay'da) karara bağlanabiliyordu. Yabancı şirketler buna itiraz edince, özelleştirmeleri mümkün kılma için yapılan 1999 Anayasa değişikliğinde, imtiyaz sözleşmelerinden doğan anlaşmazlıkların da tahkimle çözülmesinin yolu açıldı. Anayasa md. 125'e şu cümle eklendi: "*Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinde bunlardan doğan uyuşmazlıkların milli veya milletlerarası tahkim yoluyla çözülmesi öngörülebilir. Milletlerarası tahkime ancak yabancılık unsuru taşıyan uyuşmazlıklar için gidilebilir.*"

"Yabancılık unsuru" olması için, örneğin yurt dışından kredi almış olmak veya üretimin bir unsurunu yurt dışından sağlamak yetiyordu ve böylece uluslararası tahkim isteyebilecekler arasına, bu "yabancılık unsuru"nu şu veya bu biçimde katması kolay olan yerli sermaye de girmekteydi. Bu hükmün, enerji ve telekomünikasyon konularında yoğun yatırım talepleri olan Türk basın tekelleri için konmuş olduğu kanısı hakimdi.

2) Yine 1999 değişikliğinde, Anayasa md. 47'ye şu cümle eklendi: "*Devlet, kamu iktisadi teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılacağı veya devredilebileceği kanunla belirlenir.*" Böylece, özel hukuk sözleşmelerine gönderme yaparak, "kamu yararı" ve "idarenin üstünlüğü" ilkeleri kaldırılmış ve yap-işlet-devret türünden imtiyazların yasayla özel hukuka tabi kılınması halinde anayasa mahkemesine gidilerek iptal istenmesi önlenmiş oluyordu.

3) Dışa bağımlılık açısından asıl önemli olan husus şuydu (Yücel Sayman'la görüşme): 1999 değişikliğinde, md. 155'in "*Danıştay (...) tüzelkişileri ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek[le] (...) görevlidir.*" biçimindeki eski hükmü de değiştirilmiş ve şu biçime sokulmuştu: "*Danıştay, (...) kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek, tüzelkişileri incelemek[le] (...) görevlidir.*"

7) MAİ'ye girenler 5 yıl çıkamayacaklar. Çıkmak isteyenler, anlaşmayı 15 yıl daha uygulamak zorunda kalacaklar. Bu, bir parça Deli Dumrul öyküsünü anımsatıyor. Köprü'nün başında durmuş, geçenden 5 akçe, geçmeyenden 10 akçe almış.

MAİ'nin Değerlendirilmesi²⁵

MAİ'nin getirdiği çerçeve, ülke devletinin kalkınma politikasını boşa çıkaracak, onun kural koymasını önleyecek nitelikte. Örneğin Çin, yabancı sermayeyi bugün ancak kendi kalkınma stratejisi içinde gereksinme duyarsa ve duyduğu alanlarda çağırıyor. Böylece teknoloji ediniyor, istihdam yaratıyor ve hatta ihracatını artırıyor. Çünkü işletmelerde ne kadar Çinli mühendis, yönetici ve işçi kullanılacağı, ne kadar süre sonra yatırımın Çin'e devredileceği, gibi koşullar koyuyor. Pazar büyük, ücretler de düşük olduğu için ÇUŞ'lar Çin'e yatırım yapıyor.

Bu durumda, Danıştay'ın "kamu çıkarına aykırılık" olup olmadığını araştıran ön incelemesi tamamen bir danışma niteliğine indirgenmiş oluyordu. Danıştay artık "iki ay içinde düşüncesini bildirmek"le yetinecek, kamu kuruluşu bu düşünceye isterse uyacaktı. Bu durumda, zaten çok güçlü olan çokuluslu şirketlerin (ÇUS) çeşitli baskı ve "ikna" yöntemleri kullanarak, müzakereci bürokrati etkilemesi ve Sözleşmeyi kendi çıkarlarına uygun biçimde yaptırmayı kolaylaştırmaktaydı. Sözleşme yapıldıktan sonra, hakemin bütün yapacağı iş onu uygulamaktan ibaret olacaktı.

Bu türden durumlara örnek olarak şunlar verilebilir: Örnek 1: Bir yabancı şirket, baraj yapmak ve getireceği suyu litresi belli bir ücretten 50 yıl boyunca satmak için imtiyaz sözleşmesi yapmıştır. İdare'nin bu suyu başka yerden de sağlaması halinde, alacağı her litre su için aynı parayı yabancı şirkete de ödeme durumunun ortaya çıkacağı Şirket tarafından sözleşmeye konabilir. Örnek 2: Bir körfez üzerinde köprü yapacak olan şirket, 50 yıl boyunca buradan geçecek arabalardan belli bir ücret tahsil edecektir. Bu da bir imtiyaz sözleşmesidir ve eğer İdare aynı yerden başka bir yol geçirirse, geçecek her araba için şirkete aynı parayı ödeyeceği sözleşmeye konabilir. Danıştay'ın kamu çıkarına aykırı durumları ayıklayan ön incelemesi olmayınca, yukarıdaki örneklerin gerçekleşmesi her an için mümkündür. Buna karşılık, nasıl 50-60 döneminde Amerikalıların ayrıcalıkları en sonunda halkta tepki yaratıp ABD'nin aleyhine olmuşsa, bu tür örneklerin birbirini izlemesinin de aynı tepkiyi ve sonucu yaratabileceği düşünülebilir.

Bkz. Işık Kaşu'nun Profesör Ahmet Tonak'la röportajı, *Cumhuriyet*, 8.3.1998.

MAİ'nin yeni getirdiği çerçeve bunları önleyici nitelikte. ÇUŞ'larla pazarlık yapılamayacak. Onlara farklı kurallar uygulanamayacak. Herhangi bir sektör onlara kapatılamayacak. Yoksa, ÇUŞ uluslararası tahkime başvurup muazzam tazminatlar isteyebilecek. Günümüzde az gelişmiş ülkeler ile yabancı sermaye konusunda neoliberal iktisadın artık dünyaya egemen olmuş şu görüşünü hatırlayalım:

“Az gelişmiş ülkelerde “Nurksey Çemberi” vardır. Yani, bu ülkelerde istihdam ve tasarruf düşüktür, dolayısıyla sermaye birikimi ve sermaye zayıftır, dolayısıyla yatırımlar azdır, dolayısıyla istihdam zayıftır. Dolayısıyla, bu çember ancak yabancı yatırımlarla kırılabilir. Gelişmiş ülkelerde sermaye çok olduğu için “sermayenin marjinal verimliliği” düşüktür. Bu nedenle bu sermaye, sermayenin az olduğu az gelişmiş ülkelere gidip yatırım yapmak ve marjinal verimliliğini yükseltmek ister. Bu nedenle, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler “karşılıklı bağımlılık” (*interdependence*) içindedirler. Bu ülkelere yabancı sermaye yatırımları herkes için iyidir ve az gelişmişlikten kurtulmanın önemli bir aracıdır. Yabancı sermaye bu ülkelere teknoloji getirir, istihdam yaratır, kârı tekrar yatırıma dönüştürür, ihracata yönelir. Yine bu nedenlerle, devletler yabancı sermayeyi çekecek önlemler almalı, bu sermayenin en çok gereksinim duyduğu şeyi, istikrar ve garanti ortamını sağlamalıdırlar”.

Oysa, gerçek hayatta bu beklentiler gerçekleşmemekte. Yabancı sermaye kendi ülkesinde modası geçmiş teknoloji getirmekte, getirdiği teknoloji fazla işçi çalıştırmamakta, iç pazardaki fiyatlar uluslararası piyasadan yüksek olduğu için de ihracat yapmaya zahmet etmemekte. Şirketlerin amacı kârlarını yatırmak değil, transfer etmek. Diğer yandan, az gelişmiş ülkelere bu sermaye gelince yalnızca tüketim eğilimi yükseliyor. Örneğin esas olarak cep telefonlarının ve Nike ayakkabılarının satışı artıyor.

MAİ'yi imzalaması durumunda, zaten pazarlık gücü Çin gibi yüksek olmayan Türkiye'nin eli-kolu iyice bağlanacak.

MAİ'ye Tepkiler

Uluslararası kamuoyunun yanı sıra, Türkiye'de de MAİ aleyhine tepkiler gelişmiş bulunuyor. Örneğin, Harb-İş Sendikası'nca hazırlanan rapor şu noktalara dikkat çekiyor²⁶:

1) Geçerlilik Alanı: Herşeyi içine alıyor. Yatırımlar, sözleşmeli hakları, fikrî mülkiyet hakları, para ve hakedişler, taşınmazlar, devlet imtiyazları, lisanslar. MAİ ekonominin tüm kesitlerinde geçerli. ÇUŞ'lar bütün ürünleri reklamlarına konan sınırlamalara itiraz edebilecek, sözleşmelerdeki değişikliklere karşı hükümet aleyhinde tazminat davası açabilecek.

2) Yatırımcıların ve Kilit Personelin Çalıştırılması: Bu yabancı personelin ülkeye kısıtsız girmesi ve çalışma izni alması öngörülüyor. Üst yöneticiler için vatandaş olma koşulu aranmayacak.

3) Performans Ölçütleri: Yabancı yatırımcı ülkede hizmet satın alma, ürettiği mal ve hizmetlerin belli bir düzeyini ihraç etme, teknoloji transfer etmek ya da merkezini yatırım yaptığı ülkede tutmak zorunda kalmayacak. Yatırım yapılan ülke yurttaşlarına istihdam sağlama ve belli bir üretim, yatırım ve geliştirme düzeyini tutturma koşulları da konulamayacak.

4) Özelleştirme: Çalışanlara satış yoluyla özelleştirme gibi düzenlemeler yasaklanacak.

5) Tekel-Devlet İşletmeleri-İmtiyazlar: Yabancı şirketlerin, geleneksel olarak devlet işletmelerinin ya da devletçe dağıtılmış

²⁶ *Cumhuriyet*, 15.4.1998.

tekellerin iş gördüğü piyasa alanlarına girmesi kolaylaşacak. Bundan özellikle Telekom ve ulaşım hizmetleri etkilenecek.

6) Sübvansiyon ve hibe gibi yatırım teşvikleri ülke ya da milliyete göre kısıtlanamayacak. Böylece, kültür sübvansiyonları yalnızca yerli sanatçılara, yayınlara verilemeyecek. Araştırma ve geliştirme, eğitim, bölgesel kalkınma desteklerinde de yerli-yabancı şirket ayrımı kalkacak.

7) Yatırımların Korunması: Bir yatırımın adil bir tazminat ödenmeden kamulaştırılması yasaklanıyor. Yatırımcılar başlangıç sermayesini ve yatırımdan elde ettikleri getirileri serbestçe transfer edebilecekler.

8) Anlaşmazlıkların Çözümü: Anlaşmayı çözmek için çeşitli aşamalardan geçtikten sonra da anlaşma olmazsa, son aşamada uluslararası tahkime (hakeme) gidilecek. Burada politikanın değiştirilmesi ya da nakdi tazminat ödenmesi istenebilecek. Karara uyulmaması durumunda, ihlalde bulunan ülkenin anlaşmadan sağladığı yararlar askıya alınacak. Bir ülkeye yerleşmesine izin verilmeyen şirketin bile itiraz hakkı olacak.

Türkiye'nin Çekinceleri

Basında çıkan haberlere göre²⁷, TC Hazine Müsteşarlığı MAİ konusunda OECD'ye 30 kadar çekince bildirdi. Bunların başlıcaları şöyle:

Yabancı yatırım 50.000 dolardan az olamaz ve tekel statüsündeki bir şirketin çoğunluk hissesini alamaz; yatırım için ön izin şarttır. Yabancılar doktor, dişçi, ebe, hemşire, eczacı, veteriner, gözlükçü, noter, yeminli mali müşavir, avukat, başhekim olarak çalışamaz. Yabancı sermaye sadece faaliyet alanıyla ilgili taşınmaz alabilir. İç hatlarda havayolu taşımacılığı yapamaz.

²⁷ *Milliyet*, 10.5.1998.

Hipermarketçilik hariç, perakende ticaret yapamaz. Radyo-TV yayıncılığı yapamaz. En önemlisi, yabancı sermayeli kuruluşlarla anlaşmazlıkta Türk yargısı yetkilidir; uluslararası yargıya gidelemez.

Başlıcaları bunlar olan çekincelere baktığımızda, izlenmiş olan mantık açıkça, MAİ'nin Türk yasalarına uymayan yönlerine birer çekince konmuş olduğudur. Sayıları 30'u bulan bu çekinceler açısından bu söylediğime bir örnek vermek gerekirse: "Sadece Türk vatandaşları seyyar satıcı, müzisyen, fotoğrafçı, berber, daktilo, komisyoncu, elbise, şapka ve ayakkabı imalatçısı, borsa simsarı, devlet tekelleri tarafından üretilen malların satıcısı, tercüman rehber, karayolu işçisi, şoför, saatçi, odacı, kapıcı, garson, şarkıcı, inşaat işçisi, demirci, marangoz olabilirler". Bu hüküm, 1930'larda ekonomik milliyetçilik yapılırken çıkarılan 2007 sayılı yasanın (Haziran 1932) burada tekrarlanmasından ibarettir. Bunun ne kadar ciddi olduğu, "Küreselleşmenin Anayasası" MAİ karşısında ne kadar etkili bir önlem olduğu, yoruma tabi bir husustur. Kara mizahı bir yana bırakacak olursak, yukarıdaki hususlardan 6 numaralı maddenin, zaten bütün uğraşı Devlet-ÇUŞ anlaşmazlıklarını ulusal yargıdan kaçırarak uluslararası tahkime tabi tutmak olan MAİ karşısında ne kadar geçerli olabileceği de merak konusudur.

ABD-AB Çekişmesi²⁸

ABD'nin Soğuk Savaş ertesinde kurduğu dünya egemenliğinin iki ayağı var:

1) Washington Oydaşması no.1: Bu, ABD'nin dünya ekonomisine ilişkin önerdiği düzenleme sisteminin genel kabul görmesiydi. MAİ bu düzene hukuksal çerçeve sağlayacaktı.

²⁸ Bkz. Ergin Yıldızoğlu. *Cumhuriyet*, 30.11.1998.

Asya bunalımından ve MAİ'nin belirsiz bir geleceğe ertelenmesinden sonra, bu Washington Oydaşması zayıfladı. Önce kriz geçiren Asya'da, sonra da kriz sonucu AB'de oluşan sosyal demokrat hükümetler arasında yeni ekonomik politika arayışları ortaya çıktı. Bunları amacı, sermayenin uluslararası dolaşımını kısıtlamaksızın, işsizliği azaltmak ve ekonomik büyümeye önem vermektir. Yani, bir tür "Neo-Keynesçilik".

Şimdi dünyada bu Neo-Keynesçilik'ten söz ediliyor. Avrupa'nın Yeşil destekli sosyal-demokrat hükümetlerle donanması bunun göstergesi.

2) Washington Oydaşması no.2: Bu da ABD'nin askerî-siyasal önderliğinin Japonya-AB tarafından kabul edilmesi idi. Fakat Asya bunalımının getirdiği siyasal gerginliklere ek ve daha önemli olarak, bu ayağın asıl önemli unsuru olan AB'nin iç dinamiği ABD düzenini zorlamaya başlamış bulunuyor.

AB'nin para birliği (*Euro*) 01.01.2001'den itibaren geçerli. Ortak para birimine geçen 12 ülkenin (dört ülke de sırada bekliyor) toplam nüfusu ABD'den büyük. Dünya GSH'sinden (gayri safi hasıla) aldıkları pay ise ABD'ye eşit. Bu 12 ülkenin dünya ticareti içindeki payı da ABD'den fazla. Bu büyüklükler bir de ortak parayla desteklenirse, ABD için önemli bir tehdit oluşturuyor. Büyük olasılıkla ABD bu durumda NATO'yu kullanmaya çalışacak. Nitekim, AGSP (Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası) diye anılan Avrupa Ordusu kurma girişimlerinde ABD, Avrupa'ya yumuşak yaklaşarak NATO'yu etkili kılmaya devam etmeyi amaçlıyor. Fakat AB, hegemonluk²⁹ mücadelesinde mutlaka ayrı bir ordu kurmak gerektiğini biliyor. Washington Oydaşması no. 2 de giderek zayıflıyor.

²⁹ "Hegemon" kavramı için bkz. İlhan Uzel, "Hegemon Güç" kutusu, *Türk Dış Politikası...*, Cilt I, s. 31.

Bu ABD-AB ekişmesi, tabii ki, uluslararası kapitalizmin (küreselleşmenin) bir pazar paylaşım kavgası. Ama bunun dışında, küreselleşme olgusu ilk ortaya atıldığı günlerdeki gibi artık “kutsal” sayılmıyor. Nitekim, daha önce de dipnotta belirttiğim gibi, Ekim 98 tarihli TÜSİAD raporu da bunu kanıtlıyor.

1998’in son günlerinde artık, Korkut Boratav’ın deyimiyle (*Cumhuriyet*, 23.09.1998), Neo-liberal iman sarsılmıştır (şubat 2009’da not: 2008’deki dünya ekonomik bunalımı bu “iman”ı ortadan tamamen kaldırmıştır). Kısaca hatırlarsak, dünya ekonomisinin 1980’lerin başındaki karabasanı L. Amerika’nın borç krizi idi. Yani, L. Amerika Batı’ya borçlarını ödeyemez duruma düşmüş, İMF politikaları başarısız olmuştu. Batı bundan gerekli dersleri çıkarmadı. Daha çok zelleştirme, daha az kamu harcaması, daha çok dış borç, daha fazla liberal politika biçimindeki İMF politikalarına devam etti.

Bunun sonucu, yukarıda sözü edilen Washington Oydaşması no.1 oldu. (Bu adın verilmesine sebep, bu oydaşmanın ardında  güçlü Washington kurumunun yatmasıydı: ABD Hkmeti, İMF, Dünya Bankası). Bu oydaşmanın getirdiği en büyük yenilik, “finansal serbestleşme” adına, sermayenin uluslararası hareketliliği üzerindeki tüm engel ve kısıtlamaların ortadan kaldırılması idi. Ama, biraz yukarıda “MAİ’nin Değerlendirilmesi” altbaşlığında anlatıldığı gibi, beklentiler gerekleşmekten uzak kaldı. Hızlı sermaye girişi dönemlerinde yoksullarda yatırım oranlarından çok tüketim oranları arttı. Ama, Washington Oydaşmasını sarsan asıl olgu, 1994’te Türkiye’den başlayarak 1998’de Rusya’yı (ve büyük olasılıkla Brezilya’yı), sonra yine Kasım-Aralık 2000’de ve şubat 2001’de Türkiye’yi avucu içine alan kesintisiz finansal bunalımlar dizisi oldu.

Bu bunalımlar geliyor diye dünya kamuoyunu bir avuç solcu iktisatçının yanı sıra UNCTAD da (BM Ticaret ve Kalkınma Konferansı rgt) uyardı. Ama liberal politikalar etkilenmedi.

Şu sıralarda yaygınlaşmakta olan kriz karşısında artık ünlü liberal akademisyenler ve politikacılar da bu solcu iktisatçılara katılmış durumda. Bunların arasında “müessese”nin (*establishment*) çok ünlüleri de var: Dünya Bankası (eski) Başkan Yd. Stiglitz “Washington Oydaşması eskimiştir” diye yazıyor. Nobel’e en yakın iktisatçılardan Krugman “İstemiyordum ama ben de artık radikal [ABD’deki anlamıyla: solcu] oldum” diyor. Ünlü serbest ticaretçi Bhigwati sermaye hareketlerini başıboş bırakmanın çılgınlık olduğu görüşünde. Reagan’ın Ekonomik Danışmanlar Konseyi Başkanı Feldstein İMF’nin G. Kore’de izlediği çizgiyi ahlakdışı olarak niteliyor. Rusya’ya piyasa ekonomisini ilk öğreten Sachs, şimdi İMF’ye en fazla saldıranlardan.

Nisan 98’de imzalanması beklenen ve gerek ilgili ülkelerin keskin fikir ayrılıkları, gerekse çevre-işçi hakları savunucularının sert muhalefeti karşısında altı ay askıya alınan MAİ, Fransa’nın Ekim 98’de görüşmelerden çekildiğini resmen açıklamasından sonra iyice bitkisel hayata girmişti. Taslak, basında çıkan haberlere göre Aralık 98’in ilk haftasında “resmen toprağa verildi”³⁰. OECD, MAİ görüşmelerinin sona erdiğini, ama üyelerin uluslararası yatırımlar konusunda kuralların gerekli olduğuna hâlâ inandıklarını açıkladı. Tasarı, daha önce de belirttiğim gibi, büyük ÇUŞ’ların etkisi alındaki Dünya Ticaret Örgütüne yollanmış bulunuyor.

Tabii, bu durum, MAİ’nin ölmüş olduğu anlamına gelmiyor. Hatta, Aralık 1999’da Dünya Ticaret Örgütünün Seattle’da yaptığı toplantının bizzat gelişmiş ülkelere gelen göstericilerin çok büyük tepkisiyle karşılaşması ve fiyaskoyla bitmesi, ayrıca Temmuz 2001 Cenova’daki gösterilerin ölümle sonuçlanması da fazla birşey ifade etmiyor. Neo-liberalizm şu anda dünya finansal krizlerinin yarattığı başarısızlık yüzünden gerileme halinde.

³⁰ *Milliyet*, 5.12.1998.

Krizleri atlattınca, hukuku (üstyapıyı) ekonomiye (altyapıya) uydurma ve böylece uluslararası kapitalizmi (küreselleşmeyi) bu üstyapıyı kullanarak güçlendirme çabalarına bıraktığı yerden devam edecek. Unutmayalım ki, GATT antlaşması da Batı kapitalizminin tam 47 yıl süren çabalarından sonra imzalanabilmişti.

Ortaya nasıl birşey çıkacağı, uluslararası sermayenin kuracağı düzenden zarar görecektir olanların (devletin, işçi sınıfının, solcuların, çevrecilerin, vs.) göstereceği dirence bağlı gözüküyor.

Küreselleşmenin Çelişkileri

Gerek buraya kadar anlatılanlardan ve gerekse bundan sonra anlatılacak olanlardan, küreselleşme kavramının içinde birtakım dikotomiler (birbirini tamamlayan ve anlatmaya yarayan iki zıt kavramdan oluşan ikili: gece-gündüz, kadın-erkek, sıcak-soğuk, gibi) saptamak mümkün:

1) Küreselleşme Batı etkisinin her tarafa yayılması demek olduğu için, bir homogenleşme (tekdüzeleşme) sağlıyor. Ama aynı anda da, her çeşit farklılığı, hatta bölünmeyi getiriyor: Etnik çatışmalar, farklı kültürlerin güçlenmesi, vs.

2) Batı üstyapısında bulunan, insan ve azınlık hakları getiriyor. Diğer yandan, bu hakların antitezi olan güçlü iktidar özlemlerini, hatta güçlü iktidarın kendisini peşinden sürüklüyor.

3) Bireyi yüceltiyor. Ama aynı anda birey'i mahvetmeye çalışan toplumsal birimleri de güçlendiriyor: aşiret, etni, kan bağına dayanan klan, vs.

4) Yerel dilleri, özellikle kaybolma tehlikesi yaşayan sözlü yerel dilleri teşvik için büyük fonlar tahsis ediyor.

Diğer yandan, İngilizce'yi gerçek bir Esperanto (dünya dili) haline sokarak bu yerel dilleri fiilen öldürüyor.

5) Devlet adı verilen örgütlenme biçimi (aşağıda da inceleyeceğimiz gibi) durmadan zayıflatıyor. Diğer yandan, uluslararası sermayenin yatırımını koruması için bu devletin en azından polis işlevini kuvvetlendiriyor.

6) Dünya halklarını fukaralaştırıyor, ama durum böyle giderse mallarını satacak adam bulamayacak. Satabilmek için, bir tür “uluslararası Keynesçilik” uygulayarak dünya halklarının gelirini artırmaya çalışmak zorunda kalacak. Nitekim, İngiltere Maliye Bakanı Brown bir “21. Yüzyıl Marshall Planı önerdi bile. Az gelişmiş ülkelerin “dış ticarete açılmaları ve yatırımları için elverişli ortam yaratmaları” karşılığında zengin ülkelerin “fonları 2015’e kadar yılda 50 milyar dolar” artırmalarını istedi (*Radikal*, 16.12.2001).

III - KÜRESELLEŞMENİN DİNAMİKLERİ VE DEVLET ³¹

A) Devlet-Ekonomi İlişkisinde Ana Eğilimler

Günümüzde kapitalizmin kendini yeniden üretmesi sürecinde bu ilişki artık eskisi gibi değil. Çok değişti. Hangi yönde? Bu konuda 3 ana eğilim (trend) saptamak mümkün:

1) Devletin “Ulusal” niteliğinin azalması: Bu, devlet faaliyetlerinin teritoryal dağılımına ilişkin bir gelişme.

2) Devletin “Devlet” niteliğinin azalması: Bu, devlet faaliyetlerinin siyasal sistem içinde işlevsel açıdan yeniden örgütlenmesine ilişkin bir gelişme.

³¹ Bu başlık altındaki bilgiler, “Küreselleşme ve Tepkiler” altbaşlığına kadar, esas olarak şu kaynaktan alınmıştır: Bob Jessop, “The Future of the National State: Erosion or Reorganization? General Reflections on the West European Case”, ODTÜ’de 18-19 Ekim 1996’da yapılan Globalleşme sempozyumuna verilen tebliğ.

3) Devletin uluslararası yönelime girmesi: Bu, devlet faaliyetlerinin stratejik yöneliminin yeniden biçimlenmesine ilişkin bir gelişme.

Devletin “Ulusal” Niteliğinin Azalması

Bunu üç başlık altında ele alabiliriz:

a) Uluslarüstü (*supranational*) Rejimlerin Gelişmesi:

Gerek resmî (ör. Avrupa Birliği), gerekse özel (ör. Uluslararası Ticaret Örgütü) uluslararası örgütler hızla gelişiyor. Bunların hem sayıları, hem de yetki alanları artıyor. Tabii, devletinki azalıyor.

b) Ulusaltı (*subnational*) Bölgesel ve Yerel (*regional and local*) Rejimlerin Yükselişi:

Bugün böyle bir yükseliş yaşıyor. Çünkü hem ekonomik işlemler ve ekonomik mekân artık uluslararası hale geldi, hem de devlet ekonomik alanı yavaş yavaş terk ediyor. Yerel ekonomi artık evrensel ekonomik şebekenin bir baklası oluyor. Nitekim:

Ekolojik sorunlar ulusal sınırlara sığmıyor, sığsa da devlet bunlara ulusal çözüm bulamıyor. Ör. Bergama köylülerinin Eurogold’la kavgaları.

Teknolojik yenilikler belediyelere daha fazla olanak sağlıyor. Eskiden bir iş makinesini ancak devlet alabilirdi, şimdi yerel yönetimler bunlardan düzineyle ısmarlıyorlar. Hafif raylı taşıma icat oldu, artık metro yapıp işletiyorlar.

Ekonomide artık işin arz (üretim, satış) yönü önemli olduğundan (bu noktayı daha aşağıda inceleyeceğiz), artık her seviyede üretime ve bu arada da yerel kaynaklara başvuruluyor. Ör. “Anadolu Kaplanları” diye anılan Anadolu sermayesinin yükselişini bu açıdan görebiliriz.

Siyasal açıdan, devlet hem uluslararası alanda güç yitiriyor, hem de içte tam istihdamı ve büyümeyi beceremiyor. Bu durumda devletten beklenecek işleri artık yerel yönetimler üstleniyor. Ör. Murat Karayalçın büyükşehir belediye başkanı iken Japonya'da tahvil sattı.

c) Yerel Yönetimlerin Kendi Aralarında Uluslarötesi (*transnational*) İlişkiler Kurması (*Translocal Linkages*):

NAFTA, AB, ASEAN gibi uluslararası birlikler, yerel yönetimlerini birlik içinde bu tür ilişkiler kurmaya yönlendiriliyorlar. AB, kendi dışına da yöneltiyor. Bu ilişkiler artık yeni bir terimle anılıyor: “*Intermestic*”. *International* ile *domestic*'in bileşimi. İngilizce'de bunu şöyle tanımlıyorlar: “*Interlocal, but transnationalized*”, yani yerellerarası, ama uluslarötesi. Bütün bunların sonucu şu:

Devletin karar verme yetkisi bir yandan uluslarüstü (*supranational*) düzeye, bir yandan da ulusaltı (*subnational*) düzeye devir olununca, sonuçta devletin *de iure* (hukuksal) egemenliği azalıyor.

Devletin “Devlet” Niteliğinin Azalması

Ekonominin yürümesinde devletin parası ve çıkardığı yasalar yine önemli olmakla birlikte, artık başka kaynaklar da (özel para, bilgi, uzmanlık) gittikçe önem kazanıyor. Bir malı daha iyi üretmek için yeni kombinezonlar ortaya çıkınca, bunun yönetimi de alışılmışın dışına çıkıyor. Artık devlet siyasal yönetim tekeli yitiriyor. Ör. özel uzmanlık deyince, artık özel “*auditing*” (hesap kontrolü) şirketlerinin devletlerin hesaplarını bile denetlemede kullanıldığı, İMF'nin bir devletin kredi istemesi durumunda meselâ bir Standart and Poor's'a başvurduğu, o devletin de bu özel şirkete kendini denetlettirdiği anımsanabilir. Bunun sonucu şu: Devlet artık sadece bir “eşitler arasında birinci” (*primus inter pares*).

Devletin Uluslararası Yönelime Girmesi

Bu biçimlenme, Keynesçi devletten Schumpeterci devlete geçişle oluyor. Anınsanacağı gibi, “Keynesçi” devlet, 1930’larda bunalıma giren kapitalizmin kendini yeniden üretebilme çabasında ekonominin talep (tüketim) yönüne müdahale etmiş, devlet harcamalarını artırarak tüketiciye satınalma gücü aktarmış, tüketimin artması da üretimi kamçılıyarak büyümeyi sağlamıştı.

“Schumpeterci” (İktisatçı Schumpeter, üretimde yeniliklere ve modernizasyona önem vermesiyle tanınır) devlet ise günümüzde ekonominin arz (üretim) yönüne müdahale ediyor ve ülkeyi uluslararası rekabete hazırlıyor. Çünkü artık uluslararası sermaye bütün küreyi pazar yapmak için saldırıyor. Bu nasıl yapılmak isteniyor? Esas olarak iki farklı yönde iki yeni politika izleyerek:

Birincisi, ürün, örgüt ve pazar alanlarında yeni buluşları destekleyerek, yani üreticiyi güçlendirerek; ikincisi, sosyal politikayı işgücü piyasasının ihtiyaçlarına ve/veya uluslararası rekabetin gereklerine uyacak şekilde ikinci plana atarak, yani tüketiciyi zayıflatarak. Bunların etkisiyle günümüzde devletin amaçlarında öncelik sıraları değişiyor ve yeni birtakım amaçlar birinci plana oturuyor:

1) İçte tam istihdamın yerine, dışta uluslararası rekabet amacı geçiyor; 2) Gelirin yeniden dağıtımını hedefleyen sosyal hakların yerine, kaynakları üretime sevk etmeyi hedefleyen bir biçimde sosyal politikanın yeniden düzenlenmesi (yani, sosyal hakların azaltılması) geçiyor. Ör. emeklilik yaşının yükseltilmesi, transfer harcamalarının ve sübvansiyonların azaltılması; 3) Devletin başat rolü yerine, yeni yönetim mekanizmaları geçiyor.

Bütün bunların sonucu: Devletin amacı artık “dengeli ulusal ekonomi” değil, “uluslararası rekabet edebilen ekonomi”. Ona geçiliyor.

B) Küreselleşme Niye Güçleniyor, Devlet Niye Aşınıyor?

Eğiliminize göre, aslında tek bir soru olan bu sorulara farklı (ya da, farklı görünen) iki yanıt verebilirsiniz:

Birincisi: Şu günkü haliyle devlet başarısız ve bu yüzden güç yitiriyor.

1930'larda ortaya çıkan ve Avrupa'da 1945'ten sonra büyük işlevler yükümlenen devlet, sonuç itibariyle tam istihdamı ve ekonomik büyümeyi sağlayamadı. Eskiden ya ekonomi canlanırdı (satışlar artardı) ve sonuçta enflasyon (fiyatların aşırı artması, paranın aşırı değer yitirmesi) olurdu, ya da ekonomi durgunlaşırdı (satış ve bunun sonucunda yatırım olmazdı) ve sonuçta işsizlik ve hatta deflasyon (fiyatların aşırı düşmesi, paranın aşırı değer kazanması) başgösterirdi. Ama, ikisi aynı anda birarada bulunmazdı. Oysa 1970'lerin sonundan başlayarak hem durgunluk, hem de işsizlik birarada görüldü. Buna bir de yeni ad, *stagnation* (durgunluk) ile *inflation*'dan (enflasyon) oluşan bir terim bulundu: Stagflasyon.

Devlet buna çözüm bulamadı. Artık, yerel ekonomilerin sorunlarının kendilerine özgü olduğu, ulusal makro önlemlerle halledilemeyeceği anlaşıldı.

İkincisi: Dünyada teknoloji değişiyor, teknolojinin değişmesi altyapıyı (mülkiyet ve üretim ilişkilerini) değiştiriyor, oradaki değişiklik de üstyapıya (devlete ve yasalarına) yansıyor.

1970'lerden başlayarak teknoloji hızla değişti. Birinci sanayi devrimi buharı kullanarak İngiltere'de, ikinci sanayi devrimi yürüyen bandı kullanarak ABD'de gerçekleşmişti (Taylorizm). Her iki sanayi devrimi de, Sermaye'nin yanı sıra Emek ögesini de bir süre sonra güçlendirmişti. Şimdi Batı kapitalizmi elektroniği kullanarak üçüncü sanayi devrimini gerçekleştiriyor: Bilgi Toplumu. Bu toplumda şu değişiklikler ortaya çıktı:

1) “Üretim” kavramı değişti. bilgisayarlı otomasyonda, elektronikte ve haberleşmede büyük gelişmeler daha büyük çapta, daha ucuza ve daha kaliteli üretimin yapılmasına olanak veriyor. Bunun yanı sıra üretimin örgütlenmesinde devrim yapıcı değişiklikler var. Artık üretim yalnızca klasik ortamlarında (ör. fabrika) değil, dizüstü bilgisayarın bulunduğu her yerde (ör. tatilde) yapılabiliyor.

2) Bilgide devlet tekeli ortadan kalktı. Artık bilgiye ulaşmak için bir bilgisayar ve bir telefon hattı sahibi olmak yetiyor.

3) Bu teknoloji sonucu mesafelerin önemi azalınca, “insan grupları” kavramı da değişti. Kavram hem sınırlar ötesine uzanarak genişledi, hem de yeni kimlik ve çıkarların ortaya çıkması sonucu daraldı. Dolayısıyla, temel insan grubu olarak alınmaya alışılmış “ulus” ve bu ulus’un içinde örgütlendiği “ulusa-devlet” tekel sahibi olmaktan çıktı.

Bu değişiklikler çok radikal olmakla birlikte, iki noktayı gözden kaçırmamak gerek:

Birincisi, devlet gibi geleneksel otorite odaklarını zayıflatan ve aynı anda bireylerle grupları güçlendiren bu radikal değişik devlet gücünün yerine geçiyor değil. G. Amerika’daki yağmur ormanlarının ÇUŞ’lar tarafından ortadan kaldırılmasını protesto eden sivil toplum kuruluşları bu gidişin önüne devletin çıkaracağı yasalarla geçilmesini istiyorlar.

İkincisi, bu değişiklik, bir tarafın kaybettiğinin mutlaka öbür taraf tarafından kazanıldığı bir durum yaratmıyor (yani, bir “*zero sum game*”, “sıfır toplamli oyun” değil). Tersine, devlet-dışı aktörlerin devlet politikası üzerine yaptıkları baskılar sonucu devlet güçlenebiliyor. Çünkü akıldışı olan birtakım politikalarını düzeltebiliyor. Örneğin, içindeki farklı kültürlerle yaptığı baskı NGO’lar tarafından eleştirildiğinde eğer devlet bu baskıyı kaldırır, hem içinde hem de uluslararası planda güçleniyor (Bu kita-

bın çeşitli yerlerinde ve sonunda sözü edilecek olan Türkiye'nin Kürt Sorunu bu noktayı anlamada bir laboratuvar işlevi görebilir).

Bu değişiklikler sonucu devlet üç yöne doğru güç yitiriyor: 1) Yukarıya doğru. Yani, uluslararası örgütler gibi devlet-üstü kuruluşlara; 2) Aşağıya doğru. Yani, yerel yönetimler ve özellikle de belediyeler gibi devlet-altı kuruluşlara; 3) Yana doğru. Yani, NGO'lar gibi devlet-dışı kuruluşlara³².

Emek ve Sermaye Üzerine Etkiler

Bu değişikliklerin, üretimin iki klasik temel ögesi olan Emek ve Sermaye üzerinde çok değişik etkileri var.

1) Emek üzerinde etkiler: Bu devrim yapıcı değişiklikler emek ögesi üzerinde zayıflatıcı etkiler yaptı:

a) Kol emeği başta olmak üzere genellikle emeğe ihtiyaç azaldı. Emeğin piyasada önemi ve dolayısıyla pazarlık gücü düştü; b) Kol emeğinin marjinal verimliliği azaldı. Bu da onun piyasadaki önemini ve dolayısıyla pazarlık gücünü düşürdü; c) Lokalize edilerek hareketliliği minimuma indirilen emek bir de buradan önem yitirdi. Çünkü hem 1970'lerin sonuna doğru Batı'da aşırı istihdam sona erdi ve işçi göçü durduruldu, sınırlar çelikleşti; hem de üretim yeniden örgütlenerek, azgelişmiş ülkelere ucuz yabancı işçi getirmek yerine azgelişmiş ülkelerdeki daha da ucuz işçiye fabrika götürüldü; d) Eve iş vermeler ve yarızaman (*part-time*) çalıştırmalar sonucu, aynen kapitalizmin manifaktür aşamasında olduğu gibi, işçinin sınıf bilinci zayıfladı; e) SSCB'nin yıkılması sonucu emek taraftarı ideoloji ve hareketler zayıfladı, bu da emeğin zayıflama sürecini hızlandırdı.

³² Jessica T. Mathews, "Power Shift", *Foreign Affairs*, Jan.-Feb. 1997; Anne-Marie Slaughter, "The Real New World Order", *Foreign Affairs*, Sept.-Oct. 1997.

2) Sermaye üzerinde etkiler: Aynı teknolojik değişiklikler, sermaye üzerinde tam aksi yönde, güçlendirici etkiler yaptı:

a) Sermayenin uluslararası hareketliliği çok arttı. Artık ATM gişelerinden ölkelerarası sermaye aktarımı yapabiliyorsunuz, ölkelerarası para çekebiliyorsunuz; b) Bu hareketlilik, sermaye fakiri ölkelere yapılan yatırımlar sayesinde sermayenin marjinal verimliliğini de artırdı; c) Daha büyük çapta, daha ucuz ve daha kaliteli üretim sonucu, sermaye ulusal pazarı yeterli bulmamaya başladı. Tüm yerküreyi (küre-küreselleşme) pazar olarak kullanmaya girişiyor. Bugün “devletin aşınması” olarak özetlenen gelişmeler bunun sonucu olarak ortaya çıkıyor. Demek ki, yeni koşullar bir yandan Emek-Sermaye ilişkisini etkilerken, bir yandan da Keynesçi devleti aşındırıyor.

Küreselleşmenin Gelişme Koşulları

Küreselleşmenin gelişip hızlanması için, sermayenin başlıca iki konuda başarılı olması gerekiyor: 1) Mekânı istediği gibi düzenleyebilmek, 2) Kaynakları istediği doğrultuda kullanabilmek. Bugün gördüğümüz değişiklikler, bu iki eğilimin sonucu olarak beliriyor.

1) Mekânı, yani pazarı istediği gibi düzenleyebilmek için en başta iki koşulun yerine gelmesi gerek:

a) Ulusal sınırların zayıflaması, hatta kalkması. Sermaye, özellikle 19. yüzyılda milliyetçiydi. Çünkü kendi özel alanı olarak gördüğü “ulusal pazar”da başka burjuvazilerin rekabeti olmaksızın ticaret yapmak istiyordu. Bunun için, merkezî devletinin etrafını dikenli tellerle (sınır, gümrük, vs.) çevirdi. Oysa bugün bu dikenli teller, artık tüm dünyayı pazar olarak hedefleyen sermayenin boğazını sıkıyor. Sermaye artık milliyetçi değil, anti-milliyetçi. Uluslararasııcı. Küreselleşmeci.

b) “Uluslararası işbölümü”nün gerçekleştirilmesi. Sermaye, 1870 sonrası emperyalizmden beri “çevre” ülkelere belli rolleri empoze etmeye uğraşüyor. Sömürge devrimleri bunu geçici olarak durdurmuştu. Ama gerek Batı ekonomisinin büyük gücü, gerek az gelişmiş ülkelerin bu güç tarafından çelmelenmesi, gerekse az gelişmiş ülkelerin başarısızlığı sonucu, bugün Sermaye bu amacına büyük ölçüde ulaşmış durumda. Sermaye ihraç edip çevre ülkelerde üretim zinciri kurarak hangi ülkenin neyi ne kadar üreteceğini artık belirleyebiliyor. Bu sayede, 1960’lardaki aşırı istihdam sonucu yaptığı hatayı (işgücü daveti) ve dolayısıyla ödediği faturayı da (işçi davet etti, “insan” geldi) artık yapmak zorunda kalmıyor. Çünkü artık uluslararası planda “eve iş” veriyor.

2) Kaynakları istediği gibi kullanabilmek için de, bu kaynakları kitlelere “dağıtan” Keynesçi devleti etkisizleştirmek gerek. Özelleştirmeler vs. bunu sağlıyor. Devletin başarısızlığı, bu ideolojik özelleştirmelere etkin biçimde karşı çıkılmasını engelliyor. Sonuçta ortaya, “refahın yaygınlaşması” ve “sosyal haklar” kavramları yerine ikili bir söylem geliyor: Birincisi, daha milliyetçi ve hatta dinci, popülist ve otoriter bir söylem. Bu, esas olarak, ellerinden sosyal hakları alınan ve işsizleşen kitleleri rahatlatan bir söylem. İkincisi, “Daha fazla piyasa, daha az devlet” biçiminde ortaya çıkan bir söylem. Bu da, uluslararası kapitalizme eklenenebilen eski “ulusal” sermaye çevrelerinin söylemi.

İki zıt çevrenin bu iki ayrı söylemi, aynen, 1870 sonrası güçlenen emperyalizm ortamında da görülmüştü. Sadece, ortada bir üçüncüsü daha vardı: Sosyalizm. Bugün o yok ya da çok zayıf.

Devletin Rolü Devam Edecek mi?

Yunanlı Marksist siyaset kuramcısı ve sosyolog Poulantzas devletin işlevlerini ikiye ayırıyor: Özel ve Genel (global).

Özel işlevler şunlar: a) Tekno-ekonomik: üretim güçleri ve ilişkileriyle ilgili olanlar; b) Siyasal: devletin varlığı ve faaliyetleriyle ilgili olanlar; c) İdeolojik: eğitim, haberleşme, ulusal ritüeller. Genel (global) işlev: Sınıflara bölünmüş bir toplumda tutunumu sağlamak.

Özel işlevlerde, Keynesçi refah devletine ilişkin kimi işlevler aşıyor. Yerine Schumpeterci işlevler geçiyor. Ama genel işlevler açısından devlet kilit pozisyonunu koruyor. Uluslarüstü siyasal örgütlenme halkçı-demokratik meşruiyet kazanana kadar da koruyacağı benziyor. Hatta, daha yukarıda da söylediğim gibi, küreselleşmenin (ÇUŞ'ların) yatırımlarının korunabilmesi için devletin en azından polis gücünün kuvvetlenmesine gerek var.

Küreselleşme ve Tepkiler

Her olgu (olay, fikir, ideoloji, vs.) bir etki yapar ve bu etki kendi tepkisini yaratır. Sonunda ikisinden de farklı yeni bir olgu ortaya çıkar. Diyalektik terimleriyle söylenirse bu sürecin adı tez, antitez ve sentez üçlüsüdür.

Japon asıllı Amerikalı araştırmacı F. Fukuyama "Tarihin Sonu?" adlı makalesinde özetle şöyle dedi: Daha önce mutlakiyetçiliği (krallığı) yenen Batı liberalizmi, faşizmi ve Bolşevizmi de yendikten sonra Soğuk Savaşın sonunda kesin zafer kazandı. Artık Batı'nın siyasal (demokrasi) ve ekonomik (kapitalizm) liberalizmi insan tarafından yaratılmış nihai yönetim biçimidir. Bundan sonra bu liberalizme rakip çıkmayacaktır. Bu, tarihin sonu demektir. (Tabii, burada tarihin bitmesinden kasıt, tarihsel olayların bitmiş olduğu değildir). Fukuyama'nın burada söylediği, Soğuk Savaşın bitmesiyle birlikte tez-antitez-sentez sürecinin de bittiğidir.

Acaba gerçekten böyle mi? Batı'nın tüm dünyayı fethetmesi anlamındaki küreselleşmeye rakip (antitez) çıkmayacak mı?

Tarihte bir "tez" ortaya çıkınca, bunun antitezi ancak zamanla oluşur. İkinci küreselleşme olan 1870 sonrası Emperyalizme tepki ancak 20. yüzyılın ikinci on yılında ortaya çıkmıştı. Bugünkü üçüncü küreselleşme ancak 1990'dan sonra biçimlenmeye başladı. Bu nedenle, nasıl bir "antitez" oluşturacağını şimdiden söylemek ancak kâhinliğe girebilir. Bununla birlikte, kör terörün muazzam tepkisini saymazsanız, buna şimdiden gelen tepkiler var. Bunların üzerinde düşünebiliriz. Küreselleşmeye Türkiye'de tepki gösterebilecek toplumsal odaklar ve pozisyonları şöyle özetlenebilir:

1) Solcu aydınlar. Bunlar, küreselleşme "kapitalizm" olduğu için tepki verebilir. Nitekim, veriyorlar. Ama epey zayıf. Bu zayıflığın nedenleri var:

a) Alternatif fikir ve eylemin (sosyalizm) kredisi şu anda çok düşük. Ayrıca, ikinci küreselleşme olan 1870 sonrası emperyalizm ortamında aydınlar yükselen bir sınıfın sözcülüğünü yapıyorlardı: Proletarya. Güçlerini buradan alıyorlardı. Bugün proletarya yükselen sınıf değil. Buna karşılık, şunu da unutmamak gerek: Sosyalizm, aydınların bir fikir jimnastiği değildi; sömürünün doğurduğu antitez idi. Sömürü oldukça, adı başka bile olsa, koşullar olgunlaşınca aynı türden antitezler hep çıkacak.

b) Bu küreselleşme, müthiş olumsuz öğelerin (işsizlik, ahlaksızlık, hırsızlık, köşedönme, vs.) yanı sıra, insan ve azınlık hakları gibi çok olumlu öğeler de getiriyor. 1960'larda solcu aydınlar Ortak Pazar'a büyük enerjiyle karşı çıkmışlardı ("Onlar Ortak, Biz Pazar" sloganı). Şimdi çok azı AB'ye karşı çıkıyor. Onlar da "ulusalcı" oldukları için.

2) Kemalistler (ulusalcılar). Bunlar küreselleşmeye, çok önem verdikleri devlet kavramı zayıflatıldığı için karşı çıkabilirler.

Nitekim, çıkıyorlar. Fakat hem bunlardan birçoğu 1930'ları aşmadılar, hem de savundukları devlet'in millet (birey) için varolmadığını söylemek zor olduğu için, etkili olmaktan uzaklar.

3) Anadolu sermayesi. Bunlar küreselleşmeye "uluslararası" olduğu için tepki verebilirler. 1960 ve 70'lerde vermişlerdi de. Özellikle Eskişehir kanadı, o zamanki solcu deyimle "İstanbul Dükalığı"nın (uluslararasına eklenmiş büyük burjuvazi) söylediklerine karşı çıkıyordu.

Bunun arkasından 1990'ların ortasından itibaren "Yeşil Sermaye" adı verilen ve genellikle MÜSİAD'ın (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) İslamcı ideolojisi tarafından temsil edilen, siyaset sahnesinde de anlatımını Refah Partisi'nde bulan bir aşama geldi.

2000'lerin başından itibaren Anadolu sermayesinin bu aşaması da sona erdi. Çünkü Özal zamanında Halkbank'ın ucuz kredileri sayesinde yastık altından çıkan ve yatırıma yöneltilen altınlar artık ihracata yönelik üretime başlamıştı. Daha önce gördüğümüz "intermestic" ilişkiler olsun, ilk başta büyük burjuvazinin dış ticaret şirketlerine komisyon vererek yapılan ihracatın artık doğrudan yapılmaya başlanması olsun, Anadolu sermayesinin de uluslararası kapitalizme eklenmesini sağladı. Artık bu aşamada yeni siyasal temsilci AKP oldu.

Bu "Anadolu Kaplanları"nın küreselleşmenin ekonomik yönüne itirazı yok. Sadece Batılı, Hristiyan ve liberal oluşuna itirazı var. İstiyor ki Batı kapitalizminin ekonomisi gelsin, ama örneğin erotik filmi gelmesin. Zaten İslamcı kökenli oluşu, Anadolu sermayesinin belirgin özelliği. Ezilen kitlelerin desteğini bu sayede sağlıyor. Zaten bu tüccarların kendileri de yarı-feodal yörelerin insanları.

Yeni uluslararası düzenin nimetlerinden yararlanmak isteyen bu yeni (ve yerel) kapitalistler için, ezilen kitlelerin İslam saye-

Acaba gerçekten böyle mi? Batı'nın tüm dünyayı fethetmesi anlamındaki küreselleşmeye rakip (antitez) çıkmayacak mı?

Tarihte bir “tez” ortaya çıkınca, bunun antitezi ancak zamanla oluşur. İkinci küreselleşme olan 1870 sonrası Emperyalizme tepki ancak 20. yüzyılın ikinci on yılında ortaya çıkmıştı. Bugünkü üçüncü küreselleşme ancak 1990'dan sonra biçimlenmeye başladı. Bu nedenle, nasıl bir “antitez” oluşturacağını şimdiden söylemek ancak kâhinliğe girebilir. Bununla birlikte, kör terörün muazzam tepkisini saymazsanız, buna şimdiden gelen tepkiler var. Bunların üzerinde düşünebiliriz. Küreselleşmeye Türkiye’de tepki gösterebilecek toplumsal odaklar ve pozisyonları şöyle özetlenebilir:

1) Solcu aydınlar. Bunlar, küreselleşme “kapitalizm” olduğu için tepki verebilir. Nitekim, veriyorlar. Ama epey zayıf. Bu zayıflığın nedenleri var:

a) Alternatif fikir ve eylemin (sosyalizm) kredisi şu anda çok düşük. Ayrıca, ikinci küreselleşme olan 1870 sonrası emperyalizm ortamında aydınlar yükselen bir sınıfın sözcülüğünü yapıyorlardı: Proletarya. Güçlerini buradan alıyorlardı. Bugün proletarya yükselen sınıf değil. Buna karşılık, şunu da unutmamak gerek: Sosyalizm, aydınların bir fikir jimnastiği değildi; sömürünün doğurduğu antitez idi. Sömürü oldukça, adı başka bile olsa, koşullar olgunlaşınca aynı türden antitezler hep çıkacak.

b) Bu küreselleşme, müthiş olumsuz öğelerin (işsizlik, ahlaksızlık, hırsızlık, köşedönme, vs.) yanı sıra, insan ve azınlık hakları gibi çok olumlu öğeler de getiriyor. 1960’larda solcu aydınlar Ortak Pazar’a büyük enerjiyle karşı çıkmışlardı (“Onlar Ortak, Biz Pazar” sloganı). Şimdi çok azı AB’ye karşı çıkıyor. Onlar da “ulusalcı” oldukları için.

2) Kemalistler (ulusalcılar). Bunlar küreselleşmeye, çok önem verdikleri devlet kavramı zayıflatıldığı için karşı çıkabilirler.

Nitekim, çıkıyorlar. Fakat hem bunlardan birçoğu 1930'ları aşamadılar, hem de savundukları devlet'in millet (birey) için varolduğunu söylemek zor olduğu için, etkili olmaktan uzaklar.

3) Anadolu sermayesi. Bunlar küreselleşmeye "uluslararası" olduğu için tepki verebilirler. 1960 ve 70'lerde vermişlerdi de. Özellikle Eskişehir kanadı, o zamanki solcu deyimle "İstanbul Dükalığı"nın (uluslararasına eklemlenmiş büyük burjuvazi) söylediklerine karşı çıkıyordu.

Bunun arkasından 1990'ların ortasından itibaren "Yeşil Sermaye" adı verilen ve genellikle MÜSİAD'ın (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) İslamcı ideolojisi tarafından temsil edilen, siyaset sahnesinde de anlatımını Refah Partisi'nde bulan bir aşama geldi.

2000'lerin başından itibaren Anadolu sermayesinin bu aşaması da sona erdi. Çünkü Özal zamanında Halkbank'ın ucuz kredileri sayesinde yastık altından çıkan ve yatırıma yöneltilen altınlar artık ihracata yönelik üretime başlamıştı. Daha önce gördüğümüz "intermestic" ilişkiler olsun, ilk başta büyük burjuvazinin dış ticaret şirketlerine komisyon vererek yapılan ihracatın artık doğrudan yapılmaya başlanması olsun, Anadolu sermayesinin de uluslararası kapitalizme eklemlenmesini sağladı. Artık bu aşamada yeni siyasal temsilci AKP oldu.

Bu "Anadolu Kaplanları"nın küreselleşmenin ekonomik yönüne itirazı yok. Sadece Batılı, Hristiyan ve liberal oluşuna itirazı var. İstiyor ki Batı kapitalizminin ekonomisi gelsin, ama örneğin erotik filmi gelmesin. Zaten İslamcı kökenli oluşu, Anadolu sermayesinin belirgin özelliği. Ezilen kitlelerin desteğini bu sayede sağlıyor. Zaten bu tüccarların kendileri de yarı-feodal yörelerin insanları.

Yeni uluslararası düzenin nimetlerinden yararlanmak isteyen bu yeni (ve yerel) kapitalistler için, ezilen kitlelerin İslam saye-

sindeki bu desteği çok önemli. Çünkü hem kendilerini şimdiye kadar pastaya ortak etmeyen (TÜSİAD Kasım 1997’de ilk defa bir güneydoğulu işadamını üye aldı) büyük burjuvaziye karşı İslam’dan yararlanarak güç kazanıyorlar, hem de aynı sayede siyasal iktidarı etkilemeleri mümkün oluyor. Köktenci İslam’ın yükseliş nedenleri arasında bu ekonomik ve sınıfsal boyut çok önemli. Özetle, bugün Türkiye’de küreselleşmeye en çok İslamcılar karşı çıkıyor. Ama onlar da yukarıda söylenen nedenlerle ve yukarıda söylendiği kadar³³.

Diğer yandan, bu sermaye büyük hızla evriliyor. Büyüdükçe, “aile şirketi” biçiminde devam etmesi imkansızlaşıyor. Borsada satılan hisse senedi çıkartıp anonim şirketleşince, başına profesyonel yöneticilerin getirilmesi kaçınılmaz oluyor. Tabii, “durmayalım düşeriz” icabı dünyaya açılmak zorunda ve bu da onun “Anadolu muhafazakarlığı”nı eninde sonunda dünyaya açacak. Bir Ülker firması dünya markası Godiva’yı (amblemi: at üzerindeki çıplak kadın) satın aldıktan sonra tabii ki artık Godiva onu biçimlendirecek; o Godiva’yı değil.

Küreselleşme ve Azınlıklar İlişkisi

Prof. Oral Sander’in iki ciltlik önemli yapıtı “Siyasi Tarih”ten de anımşayacaksınız; tarih sürecinde biri merkezileştirici hareketler, diğeri merkezkaç hareketler olmak üzere iki ana eğilim vardır. Bugün de birbirine zıt iki eğilim var:

1) Bunlardan biri, üretim tekniklerinin ve iktidarın etkinliğini sağlayacak daha büyük ekonomik ve siyasal mekânlar yaratma yönünde çalışıyor.

³³ Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. B. Oran, “Kemalizm, İslamcılık ve Küreselleşme ...”, s.133-162.

Biliyoruz ki insan toplumları, pazarı büyütmeye çabası içinde sürekli olarak daha büyük birimlere doğru gidiyorlar. Gittikçe büyüyen toplumsal birim aynı anda da homogenleşiyor. Nasıl 12.-16. yüzyıllar arası ulusal pazar oluşurken kültür (dil, adetler, vs.) homogenleştiyse ve millet böyle oluştuysa, şimdi de yerkürenin sınırlarına ulaşan pazarda kültür homogenleşiyor. Bu uluslararası ortak kültür, tabii ki, Batı kültürü. Tüm dünya bu kültürün etkisinde. Asla olmaz denen Arnavutluk'ta, Çin'de bile.

2) Diğer eğilim, tersine, mikro ekonomik ve siyasal ortamlar yaratmaya yöneliyor. Gerek devlet içinde sınırlı bir mekâna özgü olan, gerekse kendisinin addetmediği bir mekâna mahkûm bulunan farklı toplulukların talepleri gittikçe güçleniyor. Bunlar bir yandan farklılıklarının tanınmasını isteyerek, diğer yandan da tarihte kendilerine ait olmuş bir mekân üzerinde hak iddia ederek merkezkaç eğilim gösteriyorlar.

İşte bu iki zıt eğilimin birincisini Küreselleşme, ikincisini Azınlıklar temsil ediyor. Bu nedenle bu iki kavram, birbirine zıt. Bunlar tarihin sürekli diyalektik oyununda karşı karşıya iki aktör.

Fakat küreselleşme ile azınlıklar bir anlamda da elele gidiyorlar. Birinci eğilim geliştikçe, öbürü de gelişiyor. Hatta, küreselleşme nedeniyle "milliyetçiliğin sonu başladı" diye ilan edildiği bir dönemde, tam tersi bir görünüm ortaya çıkıyor ve milliyetçilik hareketleri sayıca artıyor, nitelikçe de sertleşiyor. Aslında bunda şaşacak birşey yok. Çünkü: a) Bu milliyetçiliklerin bir kısmı milliyetçilik değil (ör. Hırvatistan'ın eski Yugoslavya'dan ayrılmak istemesinin nedeni AB'ye daha kolay girebileceğine inanmasıydı); b) Bir kısmı daha önce ortaya çıkmış olması gereken, çıkamamış ve geç kalmış (anakronik/zamanını şaşırmış) milliyetçilikler (ör. Orta Asya'nın Türkî ülkeleri, D. Avrupa'nın komünizm nedeniyle "ertelenmiş" milliyetçilikleri); c) Bir kısmı da azınlık milliyetçilikleri ki, küreselleşme ile azınlıklar arasında önemli koşutluklar (paralellik) var.

Küreselleşme ile Azınlıklar arasındaki bu koşutluk nerelerden geliyor? Bir kere, bunların ortak karşıtları var: **Ulus-devlet** (tanımı: *Ulusunun tek bir etnik-dinsel birimden oluştuğunu varsayan ve bunun böyle olmadığını bildiği için de bazen asimilasyon bazen ayrımcılık yapan devlet türü*) O zayıfladıkça ikisi de doğal olarak güçleniyor. İkincisi, azınlıkların isteği, “ulusal kültür”den farklılıklarının tanınması temeline dayanan **azınlık hakları**. Oysa insan/azınlık hakları, küreselleşmenin altyapı olarak getirdiği kapitalizmin bireyci ve liberal üstyapısının doğal ve hatta temel ürünleri. Aradaki koşutluk buradan da doğuyor.

Tabii, buna itirazlar ileri sürmek mümkün ve sürülüyor:

1) “Bu insan/azınlık hakları ihlalleri birçok Batı ülkesinde de var”. Örneğin, bunların en uç örneği olan işkence Batı’da da var.

Var ama, istisna olarak var ve yapanların yakalanması için her türlü sistem de mevcut. Türkiye gibi ülkelerde ise “içeri” düşenlere (hatta, düşmeden daha sokakta iken) en azından dayak kuralı olarak var ve sistem işkencenin yakalanmaması için kurulmuş ve çalışıyor. Ör. Aralık 1999’da nihayet yürürlükten kaldırılmış olan, 1913 tarihli Memurun Muhakematı Hakkında Kanun-ı Muvakkat bile (bile değişime dikkat ediniz), işkenceci memurun mahkemeye çıkarılmasını önlemeye yeterlidir. Kaldı ki, “Onlarda da var, bende olması normaldir.” demek mümkün değil. Başkasının kapısının önünün pis olması, senin kendi kapının önünün pis tutman için bahane olamaz.

2) “Batı, insan/azınlık hakları konusunda ikiyüzlü. Bir ülkeden menfaati olduğu zaman o ülkedeki ihlallere aldırıyor”.

Evet ama, özellikle 1970’lerden sonra Batı’daki demokrat kamuoyu çok güçlendi ve bu konuda ikiyüzlülük yapan kendi hükümetlerini özellikle 1990’larda artık fena sıkıştırmaya, yönlendirmeye başladı. Avrupa’da bu kesinlikle böyle. ABD coğrafi

uzaklık, “realpolitik”³⁴ ve farklı konularda hassas kamuoyu yüzünden şu anda böyle değil ama. hızla bu noktaya geldiği kesin.

3) “Küreselleşme (yani Batı) ulus-devletleri zayıflatabilmek amacıyla onların işlerine müdahale edebilmek için azınlık hakları konusunu kullanıyor”.

Doğru ama, eksik. Ve her eksik gibi, sonuçta yanlış; Tabii ki herkes rakibinin zayıflığını kullanır ve kullanıyor; ama iş bu kadar basit değil çünkü insan/azınlık hakları Batı’nın çoğulcu temelinde var. İş basit olmadığı gibi, işi bu kadar basite indirgemek de doğru değil. Çünkü o zaman şunu sonuç olarak kabul etmek zorunlu olur: “İnsan hakları işlerimize müdahale için, azınlık hakları da bizi parçalamak için empoze ediliyor. Bağimsızlığımızı ve haysiyetimizi korumalıyız. Bizim iç dinamiğimiz ne zaman olgunlaşırsa, biz bunları o zaman kabul eder ve uyguluyoruz”.

Bu tutum, bir zamanların Ankara Valisi Nevzat Tandoğan’ın (1894-1946), komünistlik suçlamasıyla karşısına çıkartılan gence söylediği ünlü sözü (“Sen kim oluyorsun ulan? Bu memlekete komünistlik gerekirse, önce biz oluruz!”) anımsatmanın yanı sıra, insan/azınlık hakları konusunda çok önemli bir konuyu gündeme getiriyor: “Dış Mihraklar”.

Bir ülkede sürekli olarak “dış mihraklar”dan söz ediliyorsa, bu şu anlama gelir: “Bizim düzeltmemiz gereken hiçbir kusurumuz ve gidermemiz gereken hiçbir eksikliğimiz yok; düşmanlarımız bizi yıkmaya çalışıyorlar, hepsi bu. Biz süttten çıkmış kaşığız”. Zaten, bu Dış Mihraklar la ını duyunca ardına bakmadan kaçacaksn, çünkü arkasından büyük aldatmacalar geliyordur.

³⁴ Realpolitik kavramı için bkz. F. Keskin’in Kutusu, Türk Dış Politikası... , Cilt 2, s.441.

Her ÷lke, rakibini ya da dñřmanını zayıflatmak için onun i-
çişlerine dışarıdan müdahale etmeye çalışır. Bu, çok doğaldır.
Ama, bunun başarılı olması için o ÷lkenin içinde deşilecek yara
olması gerekir. Böyle bir yara yoksa, “dış mihraklar” etkisiz
kalır. (Ör. İsviçre’de üçü resmî dil olmak üzere tam dört tane dil
konuşulur ve ÷lkenin mezhep yapısı da homogenlikten çok u-
zaktır ama, dış mihrakların İsviçre’yi parçalaması biraz zordur).
Yani, bir başka deyişle, durmadan ve yalnızca “dış mihrak-
lar”dan bahsetmek, “Benim gocunacak ciddi yaram var ve benim
bu yarayı tedavi ettirmeye hiç niyetim yok” demektir. (Bu konu-
da, ayrıca, “Küreselleşme Kavramı ve Türkiye” başlığının Sonuç
bölümünde bir ÷lkenin bağımsızlığının ve haysiyetinin asıl ne
zaman zedelendiğine ilişkin olarak söylenenleri tekrar okuyu-
nuz).

şimdi, azınlıklar konusunu daha yakından incelemeye geçe-
biliriz.

AZINLIKLAR

I) AZINLIK KAVRAMI, TANIMI VE İLGİLİ KAVRAMLAR

Konunun Önemi

Azinlıklar konusu üç temel açıdan çok önemli:

1) Ulus-devletin iç politikası açısından. Çünkü azınlıklar, ülke içinde ulusal birliğin sağlanması için büyük önem arz ediyor.

2) Ulus-devletin dış politikası açısından. Devletin içindeki azınlıkların büyük olasılıkla dışarıda bir “akraba devlet”i vardır (bu kavramı biraz aşağıda göreceğiz) ve bu devletle ilişkiler dış politikanın önemli bir parçasıdır. Diğer yandan, devletin dışarıdaki azınlıkları da aynı nedenle önemlidir.

3) Uluslararası sistem açısından. Devletin, uluslararası sistemin etkilerine gittikçe daha hassaslaştığı günümüzde bir ülkenin azınlıklarına nasıl muamele yaptığı konusu çok önem kazandı. Bu muamele kötüyse, o devlet uluslararası sistemde parya muamelesi görüyor.

Azınlık Kavramı

Azınlık, kavram olarak, belli bir topluluk içinde farklılıklar gösteren ve başat-olmayan gruba verilen isimdir.

Ayrıntısına “Azınlıkların Uluslararası Korunmasının Tarihçesi” bölümünde daha sonra gireceğimiz gibi, azınlık kavramı, Merkezî Devlet’in çıkışıyla aynı zamana rastlar: 16. yüzyıl. Azınlık kavramı daha önce yoktu. Aslında azınlık fiilen vardı ama, öyle sayılmıyordu. Çünkü azınlık kavramı, merkezî devlet kavramıyla ve azınlığın korunması kavramıyla elele giden bir kavramdır.

Klasik Çağlarda (Eski Yunan ve Roma’da) yaşayanların çoğu köle ve “Yabancı” idi. Yurttaşlık sayılı kişilere tanınırdı ve bu kişiler de egemen sınıfların üyesi olduklarından, bunların içinde başat-olmayan ve farklı niteliklere sahip bir grubun, yani azınlık’ın ortaya çıkması söz konusu olmadı.

Bu kavram Ortaçağ’da da yoktu, çünkü tutunum ideolojisi dindi ve Kilise topluma tamamen egemen olduğu için, o kadar siyasal parçalanmışlık içinde toplum din açısından tam bir bütünlük gösteriyordu. Gerçi Yahudiler fiilen bir azınlık grubuydu ama seslerini duyuracak güçten yoksundular. Dahası büyücüler, cüzamlılar ve iblislerle işbirliği yapan iğrenç bir Yahudi imgesi vardı. Korunmalarından bahsetmek bile söz konusu değildi. Azınlık kavramının oluşabilmesi için, o andaki tutunum ideolojisi-ne, yani Din’e (Kilise) karşı çıkacak bir Luther’i beklemek gerekecektir. İlk azınlık kavramı olan “Dinsel Azınlıklar” böylece Reformasyon’la doğdu. Hemen arkasından, daha ileride daha ayrıntısıyla göreceğimiz gibi, bunların korunmasına başlandı. Bu dinsel azınlık kavramı, tutunum ideolojisinin “milliyetçilik” olarak değişmesiyle birlikte, “Ulusal Azınlıklar”a dönüşecektir.

Azınlık Tanımı

Azınlık kavramını 2 açıdan ele alabiliriz:

1) Sosyolojik bakımdan: Bir toplulukta sayısal bakımdan azınlık oluşturan, başat olmayan, çoğunluktan farklı niteliklere sahip olan, bu niteliklerini korumaya çalışan grup. Bu açıdan eşcinseller, transseksüeller, travestiler, Krişna'ya tapanlar, vs. azınlıktır.

2) Hukuksal bakımdan: Azınlık sayılmak için şart olan "farklılık"ın hangi unsurlara (din? dil?) dayanacağı konusunda devletler arasında bir fikir birliği olmadığı için, uluslararası hukukta azınlığın herkes tarafından kabul edilmiş bir tanımı da yok. Her devlet kendi çıkarlarına göre tanımlıyor.

Bununla birlikte, "Azınlıkların Uluslararası Korunmasının Tarihçesi"nde göreceğimiz gibi bu unsurların "soy, dil, din" olarak gittikçe güçlendiği söylenebilir.

Azınlığın şimdiye dek yapılan en önemli tanımı, BM İnsan Hakları Komitesinin "Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt-komisyonu" (bu organın adı 1999'da "İnsan Haklarının Korunması ve Geliştirilmesi Alt-komisyonu" olarak değiştirilmiştir) özel raportörü Capatorti'nin, 1966 tarihli BM Medenî ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinin azınlıkların korunmasına ilişkin 27. maddesi bağlamında hazırladığı incelemede yaptığı tanımdır: *"Başat olmayan bir durumda olup, bir devletin geri kalan nüfusundan sayısal olarak daha az olan, bu devletin uyruğu olan üyeleri etnik, dinsel ve dilsel nitelikler bakımından nüfusun geri kalan bölümünden farklılık gösteren ve açık olarak olmasa bile kendi kültürünü, geleneklerini ve dilini korumaya yönelik bir dayanışma duygusu taşıyan grup"*

Bu tanım 5 ana ögeye dayanıyor:

1) Farklılık: Azınlık, çoğunluktan çeşitli bakımlardan farklı olmalıdır: Soy, din, dil, gelenekler gibi. Burada en az anlamlı olanı “soy”dur (ırk-*race*). Siyah-Beyaz dikotomisi dışında rahatlıkla gözardı edilebilir, çünkü kimin hangi soydan olduğu belli olamaz.

2) Sayı: Gelenek-görenek meraklısı bir avuç insan olması yetmez. Bu farklı özellikleri koruyabilecek bir sayı gerekir. Bunların bu özelliklerini korumak, devletin kaynaklarını ölçsüz biçimde zorlamak anlamına gelebilir. Böyle durumlarda harcanacak çaba ile elde edilecek yarar arasında makûl bir oran olması aranacaktır. Buna karşılık, azınlık grubu çoğunlukla neredeyse başabaş sayıda da olmaz. Yoksa, azınlık-çoğunluk ilişkisinden değil, birarada yaşamak zorunda kalan topluluklardan söz etmek gerekir. Bu azınlığın ülkedeki coğrafî dağılımı önemli değildir. Kimi bölgelerde çoğunluğu oluşturması birşey değiştirmez.

3) Başat olmama: Kimi sayıca az olan gruplar vardır ki, çoğunluğu onlardan korumak gerekir. Ör. Apartheid’ın 1994’te kaldırılmasından önce G. Afrika Cumhuriyetinde yüzde 20’yi oluşturan Beyazlar egemen, yüzde 80’i oluşturan Siyahlar onlara tâbi idi. Burundi’de genellikle egemen olan 600.000 kişilik Tutsi kabilesi, elindeki modern silahlar sayesinde 3.000.000’luk Hutu kabilesine hükmetmiştir. Bu “başat olmama” (*non-dominant*) durumu, illâki “başığen” (*subordinate*) anlamına gelmez. Çokuluslu bir toplumda gruplardan hiçbirisi başat olmayabilir, ama 27. madde yine de farklı niteliklerini korumak isteyecek diğer gruplara uygulanabilir. Hatta, İstanbul’daki Polonezköy sakinlerinin baskı gördükleri söylenemez ama, bu insanların farklı niteliklerini korumak istedikleri açıktır. Yine de, çoğu durumda, “azınlık” dendiği anda ortada bir tür 2. sınıflık, bir tür “ezilme” kavramının da bulunduğu göze çarpacaktır.

4) Vatandaşlık: Aslında azınlık kavramı yabancı ile vatandaş ayırt etmez. Ama uluslararası hukukta eskiden beri azınlık koruması ile yabancı koruması kavramları ayrılmıştır. Bununla birlikte, azınlık'ın daha yeni olan tanımları, bir ülkede “uzun süreden beri” yerleşmiş olan *non-dominant* grupları bu tanımın dışında bırakmama eğilimindedir. Bu noktaya daha sonra değineceğiz.

Vatandaşlıkla ilgili olarak, bunların sadık olmaları gerektiği ileri sürülmüş olmakla birlikte, bunun, tanımın bir ögesi olması anlamlı değildir. Çünkü “Sadık olmayan bir azınlık, azınlık değildir” gibi saçma bir sonuca varılabilir: Bu durumda bir devlet, azınlığının sadakatini kanıtlamadığı gerekçesiyle, kendi toprağında azınlık bulunmadığını ileri sürerek 27. maddeyi uygulamaktan rahatlıkla kaçınabilecektir. Bu, Alman azınlıklarının kötü anılarından kalma bir durum olup, I. Dünya Savaşı sonrası MC'deki şu havayı yansıtır (1930): “Çoğunluklar adil ve cömert, azınlıklar da sadık olmalıdır”.

5) Azınlık bilinci: Grup, özel niteliklerini ve geleneklerini korumaya istekli olmalıdır. Yoksa, söz konusu grubun asimile olmak istediği anlaşılır ve ona azınlık denmez. Nasıl sınıf bilinci olmadan sosyal sınıf olmazsa, azınlık bilinci olmadan da azınlık olmaz. Bu bilinç, baskıyla artacaktır.

Capatorti'nin tanımı kimi azınlıkları dışarıda bırakıyor. (Bu dışarıda bırakılanlar uluslararası hukukun genel hükümleri ve ayrıca birtakım sözleşmelerce korunuyor: Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunması Uluslararası Sözleşmesi, Devletsiz Kişilerin Statüsünü İlişkin Sözleşme, Göçmenlerin Statüsüne İlişkin Sözleşme, ayrıca, Yaşadıkları Ülkenin Yurttaş Olmayan Kişilerin İnsan Hakları Bildirgesi). Dışarıda bıraktıkları şunlar:

a) Yabancılar: MC sisteminde “insan hakları” o devlette tüm yaşayanlara, “azınlık hakları” ise azınlık mensubu vatandaşlara

verilmişti. 1966 Sözleşmesi altında yabancılar Ayrımcılığın Önlenmesi anlamındaki tüm insan haklarından yararlanır, ama md.27'nin sözünü ettiği "kimlik" hakkından yararlanamaz.

b) Sığınmacılar.

c) Uyruksuzlar ("Haymatlos"lar).

d) Dominant azınlık gruplar: Bu grupların ezdiği çoğunlukların (Ör. *Apartheid*) sorunu bir azınlık sorunu değil, bir self determinasyon sorunudur. Baskı altındaki bir çoğunluğun koruma'ya (*protection*) değil, kurtuluş'a (*liberation*) ihtiyacı vardır.

e) "Mecburî azınlıklar": Yani, genel topluma entegre olmak isteyen ve bunun için yalnızca "ayrımcılığın önlenmesi" garantisini isteyenler.

Bunun tersi, "Gönüllü azınlıklar". Capatorti azınlık bilinci ölçütünü koyarak yalnızca bunları alıyor. Bunlar, "farklılıklarının korunması"nı isteyenler. Bu da bizi Ayrımcılığın Önlenmesi (AÖ) ve Azınlıkların Korunması (AK) gibi ileride inceleyeceğimiz iki ayrı kavrama götürüyor. (Alt-komisyonun 1999'dan önceki eski adı da zaten bunların bileşimi).

Azınlıkların Kökenleri³⁵

Azınlıklar hangi olguların sonucu oluşur? 1) En basiti, işgal. (Amerika'da Yerliler); 2) Evrim sonucu: Azınlık, eski üretim biçiminin kalıntıları olabilir (Katalanlar, Basklar, hatta Kürtler). Bunlar, sözkonusu mekânın başka bir dönemdeki örgütlenmesinin yansımasıdır; 3) Göç. Bu da zorunlu ve gönüllü olmak üzere ayrılabilir.

³⁵ Bu başlıktan, "Azınlıklar ve Kimlik" altbaşlığına kadar olan bilgiler, esas olarak şu kaynaktan alınmıştır: Pierre George, *Géopolitique des Minorités*, Paris, PUF, 1984.

a) Zorunlu göç: Bir defa, zorunlu göç; siyasal, dinsel vs. nedenlerle bir topluluğun kendi mekânından atılması sonucu meydana gelebilir. Bunlar başlangıçta sığınmacı olabilir ve zamanla yerleşik hale gelirler: Dünyanın çeşitli yerlerindeki Ermeniler, B.Ruslar, İspanyol Cumhuriyetçileri, Yahudiler. İkincisi, zorunlu göç; bir mekânın savunulması ya da işletilmesi gibi nedenlerle sistematik olarak topluluk yerleştirme sonucu oluşabilir: Amerika'daki Siyahlar.

Zorunlu göç yapanlar hem ırkçı önyargılar, hem de geleneksel bağımlılık ilişkileri (sınıf kavramı) nedeniyle ikili bir aşağılanmaya uğrarlar. Belli bir mekâna "benimdir" diye referans yapamazlar. Mekânları değil, "getto"ları vardır. İnsan olmanın bilincine Beyazların getirdiği dinler sayesinde sahip olmak gibi bir paradoks yaşamışlardır. Bugün Siyah örgütlenmesinin önemli liderlerinin din adamları arasından çıkmasının kökeni burada yatar (ör. M.Luther King). Bu çelişki başka dikotomilerde de kendini tekrarlar: Tam Eşitlik İsteme (*civil rights movement*) ile Ayrılkçılık (Elijah Muhammad, Malcolm X'in ilk dönemi); Yasal Gösteriler (M.Luther King) ile Şiddet (bir miktar Black Moslem Movement ve özellikle Black Panthers) gibi.

b) Gönüllü göç: Bu göç dört amaçla oluşabilir.

Birincisi, ticaret amacıyla: Yunanlılar, Lübnanlılar, Levantenler, Çinliler (1990'larda Vietnam'dan kaçan *Boat People*'ın tekne insanları- $\frac{3}{4}$ 'ü Çinliydi).

İkincisi, çalışmak için: Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarından kaynaklanır. 19. Yüzyılda Amerika'ya göç olarak başladı. Bugün büyük çoğunluğu azgelişmiş ülke vatandaşları. Türkler önemli. Bunların ortak noktaları şu: Göç edenleri, gittikleri ülkelerde ilk kuşakta ekonomik ve sosyal bir aşağılanma bekler. Gittikleri yerde kalmayı seçenlerde; birinci ve özellikle ikinci kuşaktan sonra çoğunlukla kaynaşma başlar. 10-20 yıl içinde göç eden kimliği silinir. Çoğunluk içinde erirler (asimile olurlar). O

zaman azınlık pozisyonu kalmaz. Bununla birlikte, fazla farklı toplumlardan gelenler için en azından kısa vadede grup kendini kültürel ve coğrafi biçimde izole eder. Böylece, azınlık pozisyonu doğar. Bunların amaçları çelişkilidir: Bir yandan kökleriyle bağlarını korumak, diğer yandan da bulundukları ülkenin insanlarıyla aynı avantajlara sahip olmak. Bugün Almanya'da Türkler hem banyo küvetinde kurban kesebilmek, hem de en azından oy hakkı istiyorlar.

Üçüncüsü, sistematik kolonizasyon sonucu: Çeşitli kolonlar, Rusya'da Volga Almanları.

Dördüncüsü. göç rekabeti sonucu: Sayıca fazla ve başat İngiliz kökenli Kanadalılar karşısında, Fransız kökenli Kanadalılar. Ayrıca, G. Afrika Cumhuriyetinde benzer durum var ama, orada sayıca az olan İngiliz kökenliler (sanayi burjuvazisi), sayıca fazla olan Hollanda kökenli Afrikanerlerden (ticaret burjuvazisi) daha başat olduğu için, Kanada'daki azınlık durumu oluşmadı³⁶.

³⁶ Fransız kökenliler Kanada'ya 17. Yüzyılda geldi, ama XV. Louis'nin bu "Nouvelle France"dan vazgeçmesi üzerine orada terk edildiler. Bu Fransızlar, sürekli gelerek çoğalan İngiliz kökenli kolonlar karşısında paniğe kapılarak, Katoliklikten de yararlanarak kırsal alanda çoğaldılar. 65.000'den bugünkü 5 milyona vardılar. İngiliz kolonlarla birlikte devletin iki kurucusundan biri oldukları halde bugün artık bu pozisyonda değiller. 1774'te farklılıkları tanındı ama, 1837'de ayaklanınca ayrıcalıkları kaldırıldı (1840). Ama işin ilginç tarafı, üreme hızları düştükten ve kentlere göç ettikten sonradır ki, buralardaki İngiliz egemenliğinin yarattığı şok sonucu (+daha önce sahip olunmuşların anısı) asıl örgütlü siyasal hareket başladı.

Bu insanlar dil ve kültür'e dayanıyorlar. Zaten, İngiliz kültürünün egemen olduğu 23 milyonluk ülkede ve 250 milyonluk kıtada başka dayanacak şey yok. Mücadele sonucu 1969'da iki dillilik getirildi. Ama Fransızların amacı Quebec'te bir tek Fransızca'nın resmî dil olması. Bu durumda, bu eyalette yaşayan İngilizler mağdur duruma düşüyor. Bunlar Fransızca öğretime, reklama, vs. zorlanınca, örneğin çocuklarını eyaletteki İngilizce devlet okullarına yollamak istiyorlar. Yargıtay da onlara bu hakkı tanıdı.

Azınlıklar ve Diaspora

Azınlıklar açısından Diaspora (Yunanca: dağılma) önemli bir kavram. Terim, Babillilerin İ.Ö 586'da Yahuda Krallığını fethederek Yahudileri Babil'e sürmeleri sonucu ortaya çıktı. Sonra, anavatanından dağılıp gittiği yerde azınlık durumuna düşmüş her grup için kullanılır oldu. Diaspora, isteyerek entegre olmuş bir azınlıktır, ama kimliğinden vazgeçmeden. Diasporanın etno-kültürel ayrı bir kimliği vardır. Geldikleri ülkeye ilk sahip olanlar üretim araçlarını ellerinde bulundurdukları için, diaspora 3. Sektörde (hizmet) çalışır.

“Yitirilmiş Cennet” sayılan bir mekân ve tarih anlayışına sahip olan diaspora, bu anlayışı 3 ilişki ortamını (mekânı) kullanarak korur. Bunların birincisi, ulaşılması zor mekanlardır (dağlar, adalar). İkincisi, sembolik mekânlardır: Tapınaklar, mezarlıklar, bayramlar, vs. Hatta, Avrupa'ya gittiğiniz zaman Türklere en çok kentin garında rastlarsınız. Burası da artık bir tür azınlık mekânı olmuştur. (Aslında, Avrupa ana garları her türlü alt kültür grubuna mekânlık eder: Alkolikler, uyuşturucu kullananlar, eşcinseller, vs. hep buralarda üslenir). Üst düzey diaspora mensuplarında ise somut coğrafi azınlık mekânı yoktur. İlişki buralarda devam eder. Bu insanlar özel kimliklerini sürdürmek için hem o ülkedeki diğer “kardeşleriyle” (yerel iletişim), hem de anavatanla ve diasporanın diğer ülkelerdeki bölümleriyle ilişkilerini sürdürürler (uluslararası düzeyde iletişim ağı).

Üçüncü ilişki ortamı en önemlisidir: “Getto”. Alt düzeydeki diaspora mensupları bu kavramdan yararlanırlar. (K.Afrika'da 13. yüzyıldan beri var olan ve 17. yüzyılda Venedik'te bu adla anılmaya başlanan mecburi Yahudi mahallelerini anlatan bu

Bunlardan başka bir de Akadyalı (*Acadians*) diye anılan Fransız kökenliler var. Ama bunlar, Quebecililerin aksine, tarihsel topraklarından atılmış. Mekânları yok. İngiliz ortamında küçük cepler oluşturuyorlar. Kendi toprağında azınlık olmanın avantajı bunlarda yok.

kavram, sonraları göçmen ve Siyahların oturdukları fakir mahalleler anlamına dönüşmüştür). Getto, amacı ne olursa olsun, her azınlığın sığınma yeridir. Ortak yaşam alanıdır. O kadar ki, ancak başka bir sosyal sınıfa terfi sonucu terk edilir. Sürekli olarak, etnik ve sosyal yeni gelenleri alır (Harlem ilk önce İtalyan idi, şimdi Siyah ve Portorikolu. Toronto’da Kensington Market ilk önce Yahudi idi, şimdi Portekizli). Bir yandan sosyal ayrımcılığı (aslında, bazen rahatlık sağlar: Chinatown, İzmir’de “Mardinkale” yani Kadifekale’nin halk arasındaki yeni adı), bir yandan da coğrafi izolasyonu ifade eden gettodan ayrılmayı, asimilasyonla karıştırmamak gerekir. Bu ayrılma, mekân’la yeni bir ilişkiye geçmekten ibarettir.

Azınlıklar gibi, sığınmacılar da getto kullanır. Eğer sığındığı yere asimile olmak istemiyorsa, burası sığınmacı için bir “bekleme gettosu”dur. Ülkesine dönme umudunu burada canlı tutar (Ortadoğu’daki Filistin kampları buna en iyi örnektir).

Azınlıklar ve Mekân (*Territory*)³⁷

Göç ve diaspora kavramlarına değindikten sonra, ileride Türkiye’nin azınlıklarını incelerken de işimize yarayacak olan şu genel gözlem çok önemli: Mekân kavramının azınlık kavramıyla ilişkisi çok önemlidir.

a) Kendi tarihsel mekânında yaşayan bir azınlığın bilinci ve taleplerini ileri sürmedeki gücü, kendi mekânında yaşamayan (göç etmiş, ettirilmiş, vb.) bir azınlığın bilincinden ve gücünden çok daha fazladır. Kendi tarihsel mekânlarında bulunan insanlar, azınlık durumuna düşseler bile, o mekândan (orayı iyi tanımak-

³⁷ Aslında, burada “mekân”, anlatmak istediğimi tam karşılamıyor. Tam kelime, İngilizce’deki “*territory*” sözcüğü. Ama bu sözcüğün sıfat biçimi (“*territoryal*”) Türkçe’ye girdiği halde, kendisinin karşılığı henüz bulunmadı. Teritori, birisine ait ve sınırları belli bir toprak parçası anlamına geliyor.

tan, oradaki kurumlarından vb.) aldıkları güçle bilinçlerini yükselttikleri tutarlar.

b) Bir ülkeye göçle gelmiş azınlıklar ise, o ülkede eskiden beri bulunan ("otokton") azınlıklara oranla, çoğunluğa daha kolaylıkla entegre olurlar. Çünkü, biraz ileride göçmenlerin dinsel ve dilsel haklarının tanınması sorununu incelerken de göreceğimiz gibi, kendi kurumlarını ve uygulamalarını isteyerek geri bırakmışlardır ve yeni bir kurulu düzene gelmişlerdir. Bu durum, bu yeni düzenin verilerini isteyerek kabul etmek anlamına gelir. En azından, azınlık isteyerek geldiği yerin düzenini değiştirip kendine uydurmak gücünü bulamaz. (Tabii burada bir yere işgal biçiminde göç eden beyaz kolonlardan bahsedilmemektedir). Eğer azınlık bir yere gönüllü olarak göç etmemişse, yine de kurumlarını ve uygulamalarını temel olarak geride bırakmış, başkalarının egemen olduğu bir ortama gelmiştir. Bu nedenlerle otokton azınlıklar, göçmen azınlıklara oranla kimlik ve milliyetçilik konusunda çok daha güçlüdürler.

Azınlıklar ve Kimlik

Azınlıktan olsun çoğunluktan olsun, her ülkede her bireyin bir toplumsal kimliği bulunur; birey, bu toplumsal kimliğiyle vardır. Bu kimlik üç farklı biçimde sınıflandırılabilir:

1) Bireysel kimlik-grup kimliği.

2) Objektif kimlik-sübjektif kimlik ayrımı. Objektif kimlik, bireyin doğuştan zorunlu olarak getirdiği tarihsel-antropolojik kimliktir. Ör. birey A etnik grubundan bir anababanın çocuğu olarak, B dininin b mezhebi mensubu olarak doğmuştur ve bu kimlik altında doğmak için de dilekçe vermemiştir.

Sübjektif kimlik ise, bireyin kendi tercihiyle sonradan edindiği kimliktir. Birey örneğin A etnik grubunun bir çocuğu olarak doğmuştur ama, B etnik grubunu benimseyip sanki o grubun

içinde doğmuş ve büyümüş gibi hareket etmeyi seçebilir. Onun değerler bütünü benimses. Veya, A dininde doğar, B dinine geçebilir.

Objektif kimlik, özgür bir birey için hiçbir şey ifade etmez; çünkü iradesi dışı bir olgudur. Esas olan, sübjektif kimliktir; bireyin özgür iradesiyle benimsediği kimliktir.

3) Alt kimlik-üst kimlik ayrımı. Alt kimlik, bireyin içinde doğduğu grubun kimliğidir ve dolayısıyla objektif kimliğe denk düşer. Bu denk düşme otomatiktir; kendiliğinden olur. Ör. bir insan A etnik kimliğinde doğmuşsa, reddeder veya kabul eder ama onun alt kimliği de A'dır.

Üst kimlik ise bireyin vatandaşı olduğu ülkeyle ilgili toplumsal kimliğidir, o ülkenin tutunum ideolojisinin işaret ettiği yüce sadakat odağıyla ilgilidir; o sadakat odağının işaret ettiği kavramı üst kimlik olarak benimsemekle edinilir. Yani, iradi olarak edinilir; otomatik olarak değil. Üst kimlik, çoğu zaman sübjektif kimliğe denk düşer. Ama bu otomatik olarak olmaz; denk düşmeyebilir de. Ör. bir insan A etnik/dinsel grubunda doğabilir (objektif kimlik ve alt kimlik), B grubunun değerlerini benimseyebilir (sübjektif kimlik), ama üst kimlik o ülkede C ile ifade ediliyor olabilir.

Şimdi, bu kavram ve tanımları azınlıklar açısından ele alalım.

Bir azınlık mensubu alt/objektif kimliğini bırakıp sübjektif kimlik olarak ülkenin üst kimliğini benimseyebilir. Böyle bir durum, ileride de bireysel haklar-kolektif haklar yarışmasını incelerken göreceğimiz gibi, bireyin yadsınamaz bir hakkıdır; birey doğduğu kimlikte kalmayıp toplumsal kimliğini kendi özgür iradesiyle seçme hakkına sahiptir. Hemen, aşağıda da göreceğimiz gibi bu "gönüllü asimilasyon" durumunda birey kendi grubuyla çatışabilir ama çoğunluk ile uyum halindedir ve devletle ilişkilerinde sorun çıkmaz.

Azınlık mensubu ile devlet arasında çatışma çıkaracak durum, bireyin kendi alt/objektif kimliğini koruması ve ülkenin üst kimliğini kabul etmemesi halidir. Burada azınlık-çoğunluk çatışması çıkar ve mesele aşağıda göreceğimiz soykırım, ayrılma vb. gibi travmatik çatışma durumlarına kadar gidebilir.

Azınlık mensubu birey, bu iki durum yerine üçüncü bir tutum da benimseyebilir: Üst kimliği kabul etmek, ama kendi alt kimliğini muhafaza etmek. Hukuksal/resmî olarak tanınmış olsun olmasın, Türkiye'deki azınlık gruplarının durumu buna girer.

Bu durumda azınlığın ne istediği ortadadır: Birincisi, alt kimliğinin “tanınmasını” ister (*recognized*). Bir sonraki aşamada bu alt kimlikle “tanımlanmak” ister (*acknowledged*). Son aşamada da bu alt kimliği çoğunluğun saymasını (ona saygı göstermesini, *respected*) talep eder.³⁸ Burada önemli olan, devletin hangi tutumu izleyeceğidir. Üst kimliğin kabulü karşılığında azınlığın alt kimliğini kabul mu edecektir, ret mi? Bu sorunun Türkiye açısından incelenmesini daha ileride “Azınlık Sorunları ve Türkiye” başlığı altında yer alan “Üst Kimlik olarak ‘Türklük’ ve ‘Türkiyelilik’” altbaşlığına bırakacağız. Şimdi, bu kavram ve tanımları akılda tutarak azınlık-devlet ilişkilerini görelim.

Azınlık – Evsahibi Devlet İlişkileri

Burada iki temel kavram var: Evsahibi Devlet (*host state*): Azınlığın oturduğu ülke devleti. Akraba Devlet (*kin state*): Azınlığın kendini etnik vs. bakımdan ait hissettiği devlet.

Evsahibi devletin azınlığa karşı tutumları şöyle sıralanabilir:

1) Asimilasyon: Kahve değirmeni gibi öğütür ve azınlığı Türk kahvesinin toz zerrelere gibi çoğunluk içinde eritir. Başat-

³⁸ Doğu, Ergil, *Kırık Aynada Kendini Arayan Türkiye*, Ankara, Doruk Y., 1997, s. 102.

olmayan kültürün hiç kaale alınmaması ve çoğunluk kültürü içinde eritilmesidir. Mutlak anlamda asimilasyon, azınlık kimliğinin ortadan kalkması ve toplumsal belleğin sıfırlanmasıdır; arabanın kilometresinin sıfırlanması gibi.

Asimilasyon çoğunluk açısından düşünüldüğünde, doğal ve zorla olmak üzere ikiye ayrılır. Doğal asimilasyon, zamanla azınlığın çoğunluk kültürünü vs. benimsemesidir. Zorla asimilasyon, adı üstünde, azınlığın niteliklerinin zor kullanarak ortadan kaldırılmasıdır. Asimilasyon, füzyon'dan farklıdır, çünkü füzyon farklı iki ya da daha fazla kültürden bambaşka bir kültür çıkarmak demektir ($x+y+z=A$).

Asimilasyonu azınlığın açısından da düşünmek mümkündür. Bu durumda gönüllü asimilasyon ile zorla asimilasyonu ayırmak gerekir. Çünkü bir azınlık grubu veya azınlık bireyi, çoğunluğun özelliklerini çeşitli nedenlerle (rahatsız edilmemek, rahat etmek, işlerini kolaylaştırmak, inanarak yapmak, vb.) kabul etmek isteyebilir. Bu gönüllü asimilasyon konusuna ileride tekrar döneceğiz. Burada şu kadarını söylemek mümkündür ki, gönüllü asimilasyon, azınlığın çoğunluğa karşı uyguladığı bir politika anlamındadır

2) Entegrasyon (bütünleşme): Prof. Doğu Ergil'in deyiimiyle, çoban salatası gibidir. Bu salatada domates, soğan, yeşil biber ve maydanoz (gerçek çoban salatasına salatalık konmaz) kendi özelliklerini korurlar; salatanın tadını bunların üstüne dökülen ve zeytinyağı-sirkeden/limondan oluşan sos verir. Burada salatanın unsurları alt kimlikler, sos da üst kimliktir. Entegrasyon, etnik vs. sınırlamaları kaldırmak ve tüm yurttaşlara aynı hakları tanıyarak toplumu birleştirmek anlamına gelir.

Entegrasyonun sonucu, toplumun çoğulcu olup olmamasına göre çok değişebilir. Çoğulcu toplumlarda "Birlik içinde farklılık" gözetilir. (Dikkat: Teklik, bazen Birlik'i yok edebilir. Bir azınlığı teklik'e zorlarsanız, ulusal topluma katılmaktan büyük

olasılıkla uzaklaştırırsınız). Çoğulcu olmayan toplumlarda entegrasyon kolaylıkla asimilasyona dönüşebilir. Devlet burada yalnızca “eşitlik” kavramına dikkat gösterir, ama “özel farklılıklar”ı gözetmez. Ama bunun ayrımcılıkla (segregasyon) ilgisi yoktur.

Entegrasyon da azınlığın çoğunluğa karşı uyguladığı bir politika anlamına gelebilir. Bu durumda, asimile olmamak ama entegre olmak iradesi söz konusudur. Ör. Türkiyeli Ermenilerin İstanbul’da 1996’dan itibaren beri yayınladıkları haftalık *Agos* gazetesinin (köşe yazarlarından biri de benim) 12 sayfasının 3’ü Ermenice, 9’u Türkçedir. 3 sayfanın anlamı Türkiyeli Ermenilerin asimile olmak istemedikleri (etnik ve dinsel, yani alt kimliklerini yitirmek istemedikleri), 9 sayfanın anlamı ise Türkiye’ye tam anlamıyla entegre olmak istedikleridir.

3) Ayrımcılık (Segregasyon): Burada başat kültür kavramının yanı sıra kültürlerarası kesin hiyerarşi vardır. *Apartheid* öncesi Güney Afrika Cumhuriyeti; hatta 1970’lere varıncaya kadar ABD’nin güney eyaletleri (Siyah ve Beyaz öğrencileri aynı okul otobüsüne bindirmeme) buna örnektir. (Osmanlı’da da segregasyon vardı. Millet Sistemine göre gayrimüslimler örneğin yeşil elbise giyemez, ata binemez, silah taşıyamazdı. Ama, her millet yani dinsel grup kendini kendi kurallarıyla yönetebildiği için bu, *Apartheid* ve ABD örneklerine göre, son derece yumuşak bir ayrımcılık sayılmalıdır).

Eğer evsahibi devletin politikası açısından değil de, azınlığın politikası açısından düşünersek, segregasyonun paralelinin “etnogelişme” olduğunu söyleyebiliriz.

4) Etnogelişme (*ethnodevelopment*): Henüz yeni bir kavramdır. Yerli halkların kendi gelişmelerine bırakılmalarını, azınlık ile çoğunluğun birbirine karışmamasını öngörür. Pratikte bu bir Yerli grubu isteğidir. Yerliler ile çoğunluk (yani, bir zamanların Beyaz kolonları) arasında o kadar büyük bir gelişme uçurumu vardır ki, Yerliler bu çoğunlukla temas halinde kendi özelliklerle-

rini ciddi biçimde yitireceklerinden korkarlar. Ör. Avustralya’da aborijinler.

5) Soykırım (Jenosit) : Grubun fizik olarak ortadan kaldırılması, yani öldürülerek yok edilmesidir. Grubun kültürünü ortadan kaldırmak bu kavrama girmez, asimilasyon çabasına girer.

Azınlığın bir politikası olarak düşünülmesi halinde, buna paralel bir kavram, azınlığın mevcut devletten ayrılarak bağımsızlaşması olarak düşünülebilir, çünkü burada da azınlık kendini o devlette fizik olarak ortadan kaldırmaktadır. Tabii ki, ayrılma, soykırım gibi trajik ve itici bir olay olarak algılanmamak şartıyla.

Gönüllü asimilasyon, entegrasyon, ve ayrılmanın yanı sıra bir azınlık, evsahibi devlete karşı dördüncü bir politika daha izleyebilir: kendi alt kimliğini koruma amacıyla özel haklar elde etmek ve bazen de bunları bir federasyon veya konfederasyon içinde gerçekleştirmek. Bu konuya, biraz ileride, “özel haklar” başlığı altında geleceğiz.

Günümüzde Devletlerin Azınlık Politikaları (Genel Görünüm)

Küreselleşme döneminde artık azınlıkların evsahibi devlet tarafından ortadan kaldırılması gibi bir çözüm uluslararası kabul görmez. Bununla birlikte yine de özellikle Afrika gibi gözden (ve büyük devletlerin stratejik çıkarlarından) uzak bölgelerde bu türden trajik olaylara rastlanabilmektedir.

Diğer yandan, ileride “self determinasyon” başlığı altında ayrıntısıyla ele alacağımız gibi, azınlıkların bir devletten ayrılarak kendi bağımsız devletlerini kurmaları da kabul gören bir uygulama değildir.

Bu durumda, azınlık haklarının gittikçe güçlendiği dünyamızda, uygar ülkelerin bu konuya getirdikleri çözümleri 3 genel başlık altında toplamak mümkün gözükmektedir:

1) Uluslararası planda korunmuş azınlık hakları vermek: Geçmiş epey eski olan (bkz. ileride “Azınlıkların Uluslararası Korunmasının Tarihçesi” başlığı) bu yöntemin bize en yakın örneği, ileride de ayrıntısıyla göreceğimiz gibi, Türkiye’nin Lausanne’da gayrimüslimlere verdiği haklardır. Burada, verilen haklar bir uluslararası belgeyle garanti altına alınır. Ayrıca, günümüzde de devletlerin imzaladıkları uluslararası azınlık hakları sözleşmeleriyle verdikleri haklar bu türdendir. Burada da devlet, kendi imzasıyla, azınlıklarına kimi haklar verme yükümlülüğü altına girer.

Bu yöntemin zayıf tarafı şuradadır ki, azınlığa verilen haklar çoğunlukla “pozitif” haklardır. (Pozitif haklar çoğunluğa verilmeyen ve yalnızca dezavantajlı gruplara verilen haklardır; örneğin kendi okulunu kurup orada kendi dilinde eğitim yapma hakkı gibi. Çünkü bir azınlık grubunun farklı özelliklerini koruması zaten çok güç bir şeydir. Azınlıklara ancak özel birtakım haklar verilirse çoğunlukla eşitlik sağlanabilir). Yani, kendisine uluslararası bir belgeyle hak verilen azınlık bir anlamda çoğunluktan soyutlanmakta ve hatta “dışarının adamı” gibi algılanmak yüzünden çoğunluğa bir tür hedef gösterilmiş durumuna düşmektedir. İkincisi, bu azınlık, istese de, ülkeye entegre olmakta güçlük çekmektedir, çünkü hem bu algılanma vardır hem de azınlık birtakım özel haklar (kendi okulunu kurmak, vb.) nedeniyle kendi içine kapanmaktadır. Nitekim, Lausanne’da sözü edilen gayrimüslim azınlıklar için durum çok yakın zamana kadar böyle olmuştur.

2) Çokkültürcülük uygulamak: Bu, politika ABD, Avustralya, Kanada gibi Beyaz kolonların göçle oluşturdukları ülkelerde özellikle Yerlilere ve kimi özel gruplara tanınan özel haklarla

ilgilidir. Bir tür “çokhukukluluk” anlamına geldiği için normal evrim sonucu ortaya çıkmış ülkelerde ancak istisnai durumlarda ve alanlarda görülür. Bu yöntemin kimi görünümelerini de ileride “özel grup hakları” başlığı altında inceleyeceğiz.

3) Genişletilmiş ve derinleştirilmiş demokrasi uygulamak: Burada evsahibi devlet geniş bir demokrasiyi grup temelinde değil ama, birey temelinde uygular. Yani, azınlık bireyleri birer birey olarak istediği dili konuşup yazabilir, istediği alt kimliği rahatça kullanır, istediği eğitim dilindeki eğitimi evsahibi devletin saptayacağı koşullarda alabilir, vb. Böylece hem gruba hak tanımının getirebileceği sakıncalardan (ör. farklı bir grup bilinci geliştirerek sonunda ayrılmak isteme) sakınmış olur, hem de demokrasi bütün ülkeye yayılır ve derinleşir. Diğer bir deyişle, yukarıdaki birinci politikada olduğu gibi azınlık mensuplarına “pozitif” haklar vermek yerine, ülkedeki herkese aynı “negatif” haklar verilmiş olur (Negatif Haklar, bir ülkede bütün yurttaşlara tanınmış haklardır; örneğin mülkiyet, seyahat, oy verme vb. gibi). Böylece, azınlık üyeleri ne çoğunluktan soyutlanmış, ne de çoğunluğa hedef gösterilmiş olur. Entegrasyonları da kolaylaşır.

Bununla birlikte, Batılı devletler gibi güçlü bir ekonomisi, bütünlüğü ve demokrasisi olmayan ülkeler, demokrasiyi böyle genişletmekten çekinirler. Bu demokrasiyi kullanacak azınlıkların daha güçlü bir azınlık bilinci oluşturacaklarından ve bir gün ayrılıp kendi devletlerini kuracaklarından korkarlar. Oysa, azınlıklar ekonomik ve kültürel bakımdan tatmin edildikleri zaman değil, edilmedikleri zaman ayrılmak isterler. Ama, bu gerçeği az gelişmiş ülkelerdeki çoğunluk yönetimlerine kabul ettirmek kolay iş değildir. Bu konuya, kitabın son sayfasında ve Türkiye bağlamında geri döneceğiz. Şimdi, ilk iki yöntemin kavramlarını ve uygulanmasını görelim.

Ayrımcılığın Önlenmesi (AÖ) ile Azınlıkların Korunması (AK) Arasındaki İlişki

Hakların “negatif” ve “pozitif” haklar biçiminde ayrılmasından, AÖ ve AK kavramlarına varırız. AÖ, kişilerin ya da grupların talep ettikleri eşit muameleyi yapmayı reddeden her türlü eylemin engellenmesidir; yani azınlıkla çoğunluk arasında eşitliğin sağlanmasıdır. AK, çoğunlukla eşit muamele görmek istemekle birlikte, temel özelliklerini korumak için ayrıca bir de farklı muamele talep eden başat-olmayan grupların korunmasıdır.

Bu iki kavram arasında birtakım benzerlikler, çelişkiler, ve farklılıklar bulunur. Benzerlikleri; AÖ’nün, AK için bir önkoşul olmasından kaynaklanır. Çelişkilerine gelince, “eşitlik” ve “farklı muamele” kavramları arasında bir de gerilim bulunduğu göze çarpmaktadır: Kimi devletlerin AÖ’den amacı, azınlık bilincini yok etmektir.

Farkları açısından ise şu söylenebilir: AÖ geçici bir olgudur, çünkü bir tedavidir. Bitince, sosyal organizma iyileşir ve artık tedaviye ihtiyaç duymaz. Oysa, AK kalıcı bir olgudur. Azınlığın azınlık olarak kalmasını, hatta güçlenmesini sağlar ve bu nedenle de sürekli olması gerekir.

Biraz yukarıda belirtildiği gibi, pozitif haklar aracılığıyla getirilen AK, azınlıkların gerçek eşitliği için gereklidir. 1935 Milletlerarası Daimi Adalet Divanı Arnavutluk’taki Okullar kararında şöyle demiştir: “Bu iki gereklilik birbirine yakından bağlıdır, çünkü azınlıklar kendilerini azınlık yapan özden vazgeçmek zorunda bırakılırlarsa, çoğunlukla azınlık arasında gerçek eşitlik kurulamaz”. 1894’te Anatole France şöyle demişti: “Yasalar herkese eşitlik getirir. Zengin de yoksulun da köprü altında uyumasını, sokaklarda dilenmesini ve ekmek çalmasını yasaklar”. Nazım Hikmet de bir şiirinde mealen şöyle der: “Derler ki, ölüm âdildir; İran şahını da, kömür madeni işçisini de aynı şekilde vurur”.

Nasıl geleneksel hukuk teorisi insanların gerçek eşitliğine cevap getiremiyorsa ve sosyal güvenli, iş güvenliği gibi başka ilkelere varlığına ihtiyaç duyuyorsa, uluslararası insan hakları hukuku da gerçek eşitlik getirme sorununu böyle “fazla haklar” vererek halletmiştir. (Diğer yandan, söylemek gerekir ki uluslararası insan hakları hukuku da bir konuyu halledememekte, medeni ve siyasal haklar konusunda getirdiği eşitliği sosyo-ekonomik haklar konusunda getirememektedir).

Bireysel Haklar-Kolektif Haklar (Grup Hakları) Ayrımı

AÖ ve AK ayrımının başka sonuçları da var: Daha önce pozitif ve negatif diye ayırdığımız hakları, bir başka açıdan, Bireysel ve Kolektif diye ikiye ayırmak mümkün.

Kolektif Haklar veya Grup Hakları denilen kavramın gerekçesi şu: “Birey”, boşlukta yaşamıyor. Kültürel etnik vs. bir grubun üyesi olarak yaşıyor. Bu yüzden, bu iki hak türü iç içe geçmiş olarak sürüyor.

Bununla birlikte, 1948 BM İnsan Hakları Bildirgesi ve genellikle insan hakları Hobbes ve Locke'den beri liberal gelenekte: Evrenselci ve bireyci. Uluslararası alanda vurgu kesinlikle birey'e. “Azınlık hakları”ndan (*rights of minorities*) değil, “Azınlığa mensup kişilerin hakları”ndan (*rights of persons belonging to minorities*) bahsediyor.

Bunun üç temel nedeni var. 1) Hukuksal olarak: Alt-komisyonu göre, bireyler uluslararası hukukun öznesi, ama azınlıklar öznesi değil. 2) Pratik olarak: Bu, asıl sebep AÖ entegrasyona yönelik; oysa AK self determinasyon (SD) yoluyla ayrılmaya dönüşebilir. “Bir azınlığa, grup olarak koruma tanımak millet'i parçalayabilir. Her azınlık bir gruptur, ama iş hak tanımaya gelince vurgu azınlığın mensubu olarak birey'e yapılmalıdır” (1985, BM raportörü Dechênes). Sonuç olarak, azınlık hak-

ları bireylerin haklarıdır. Kolektif bir boyutu olan bireysel haklardır. Kolektif haklar ise, Halk'ların haklarıdır. (Azınlık-Halk ayrımını ileride ele alacağız). 3) Grup, bireyi ezabilir. Oysa birey devlete karşı alt-kimliğini korumaya çalışırken, gruba (cemaate) karşı da bireysel kimliğini korumaya çalışacaktır.

Azınlık hakları deyince, bunların sonuçta bireyler tarafından kullanılacağı kuşkusuz ama, bu hakların 3 farklı yere verilebildiğini görüyoruz:

1) Bir grubun bireysel üyelerine: ör. dil hakları;

2) Bir bütün olarak gruba: ör. özel temsil (temsilde özel konjenan) hakları, özel avlanma hakları. Bu sonuncusu kabileye verilir; o yıl hangi hayvanın avlanacağına kabile karar verir ve üyeleri itiraz edemez;

3) Grubun çoğunluğunu oluşturduğu federe devlete/eyalete: ör. teritoryal özerklik, veto hakkı.

Kimi durumlarda bu kolektif haklar bireysel haklarla çatışabilir.

Yarışan Haklar: Bireysel Haklar-Kolektif Haklar Çatışması

Bir azınlık grubu, kendisine ve üyelerine verilen hakların korunması için devletten iki farklı istemde bulunabilir:

1) Kolektif haklara çoğunluğun dışarıdan müdahalesinin önlenmesi. Bu zaten azınlık haklarının özüdür.

2) Kolektif hakların, grubun kendi üyelerine karşı korunması. Burada grup, bu haklara karşı içeriden gelecek muhalefeti engellemek istemektedir. Bunun en yaygın biçimi, grup üyelerinin grup geleneklerine uymayı reddetmesi durumudur. Grup, bu gelenekleri zorla uygulatmak isteyebilir. Ör. Pueblo Yerlileri,

kabilenin geleneksel dinini reddeden üyelerine karşı ayırım uygularlar. Kimi azınlık grupları, bu konuda devlet yardımı bile talep edebilir. Ör. çocuklarını yasal yaştan önce okuldan almak, hatta okula yollamamak, işe giren karısını döven kocayı savunmak, gibi. ABD’de Amish, Kanada’da da Mennonites, Doukhobours ve Hutterites adlı gruplar çocuklarının dış dünyayla fazla temasa geldiklerinde grup kurallarına karşı çıkacakları korkusuyla bu çocukları yasal yaş olan 16 yaşından önce okuldan alabilmek hakkına eskiden beri sahiptirler.

Mademki haklar ilke olarak bireye verilir, bu haklar niçin bu gruplara verilmiştir?

Çünkü bunlar, bu gruplar için tarihsel haklardır. Yani örneğin ABD oluşurken Amish’ler ancak bu türden haklar elde ettikleri takdirde Birlik’e katılacaklarını söylemişler ve istekleri o zaman kabul olunmuştur. Nitekim, çocuklarını 16 yaşından önce okuldan çekerek onların dış dünyayı öğrenmelerini sınırlayan Amish’lerin bu hakkını ABD Yüce Mahkemesi kabul etmiştir. Bir diğer örnek, Kanada’daki Hutterite Kilisesine ilişkindir. Geniş tarımsal topluluklar halinde yaşayan bu kilise üyeleri özel mülkiyeti tanımazlar. Grup, iki üyesini din değiştirdi, diye atmıştır. Atılanlar, yıllarca çalıştıkları topluluktan emeklerinin karşılığını istemişler, reddedilince dava açmışlardır. Topluluğa göre, bunlar giderken sırtlarındaki elbiseleri bile bırakmalıdırlar. Kanada Yüce Mahkemesi bu iddiayı kabul etmiştir.

Diğer yandan, tarihsel olarak anlaşılmayla bu haklara sahip bulunmayan ama geleneksel olarak sahip bulunan kimi gruplar da grup özelliklerinin sorgulanmasını yasaklar. Yukarıda verilen Pueblo Yerlileri örneğinin yanı sıra örneğin İslam’da kadının tesettür (örtünme) zorunluluğu vardır. Kimi azınlık kültürleri kadınlara oy hakkı, kızlara eğitim hakkı tanımaz. Kimi gruplar üyelerinin cinsel eşitliğini reddederler ya da ifade ve din özgürlüklerini sınırlarlar. Erkeklerle 4 karıya kadar alma hakkı tanımak

bunlardan biridir. Hatta, aynı hak (ör. dinsel hak) söz konusu olduğu zaman bile grubun hakları ile bireyin hakları çatışabilir, yarışabilir. Ör. Batılı anlamda “Din özgürlüğü”, bireyin vicdan özgürlüğüdür. Buna göre herkes dinini özgürce uygulayabilir, dinini yayabilir, dinini değiştirebilir, ya da din hatta Allah kavramını tümden reddedebilir. Oysa kimi dinler, dinden çıkmayı kabul etmezler. Hatta Müslümanlık, İslam’dan çıkmayı (mürted olma, irtidad etme) ölümle cezalandırır. Bunun yanı sıra, kimi rejimler de bu konuda çeşitli yasaklar koyabilirler. Ör. dinsel toleransa örnek verilen Osmanlı İmparatorluğunun Millet Sisteminde devlet tarafından tanınmış çeşitli dinlerin özgürce örgütlenme hakkı, hatta kendi üyelerinden vergi toplama hakkı olmuştur. Ama burada devlet hem her milletin gelenek ve uygulamalarını saygıyla karşılamış, hem de bunların uygulanmasını sağlamayı üzerine almıştır. Yani, hiçbir milletin üyesinin değil o dinden çıkmasına izin vermek, o dinin uygulamalarını aksatmasına bile izin vermemiştir. Eğer bir Milletbaşı, bir grup (Millet) üyesinin resrî din uygulamasını reddettiği ya da sorguladığı yolunda şikayette bulunmuşsa, bu kişiyi yola getirmek devletin hakkı ve görevi olmuştur. Bu örneklerde açıkça bir “dinsel hak” ile başka hakların (“eşitlik hakkı” ve genel olarak “insan hakları”) çatışması, en azından “yarışması” söz konusudur.

Bugün çok istisnâî kalan ve standartlaşmış insan haklarıyla bağdaşırılığı su götüren bu hakların uygulanmasına izin verilebilir mi, dahası, bu haklar devletçe koruma altına alınabilir mi?

Burada önce şu soruyu sormak gerekir: Azınlık korumasında gerçi birey esastır; ama bireyin boşlukta olmadığı, grubun özellikleriyle var olduğu da bir gerçektir. Bu durumda bu özelliklerin korunması ile azınlık koruması özdeş değil midir?

Bu soru da, önce şunun bilinmesini gerektirmektedir: Azınlıklar illâki farklı kalmak isterler diye bir kural yoktur. Bir azınlığın üyeleri kimliklerini 2 biçimde ortaya koyabilirler: 1) Gru-

bun özel niteliklerini koruması konusunda grupla birlikte hareket etmek; 2) Azınlığa mensup olmaya veya olmamaya karar vermek. Çünkü bazıları çoğunluğa asimile olmak isteyebilirler (17. Yüzyılda kendi istekleriyle Müslüman olan Musevileri - “Dönmeler”)- anımsayınız). Birbiri ardına kuşaklar gelebilir ve bunlar azınlık nitelikleriyle ilgilenmeyebilirler. Azınlık niteliklerini “aşağılayıcı” bulabilirler. Çoğunluk niteliklerinin çekiciliğine kapılabilirler. Bu durumlarda, kültürel akrabalığın da katkısıyla kısa dönemde birarada yaşama ve hatta çoğunluk toplumuna dahil olma (gönüllü asimilasyon) gerçekleşebilir.

Üstelik, özgürlükçü gelenekte iki temel ilke vardır: 1) Yaşamını inançlarına uygun olarak, ayrımcılıktan ve cezadan korkmadan sürdürebilmek; 2) Bu inançları sorgulayabilmek özgürlüğüne sahi olmak; bunları başka bilgiler, örnekler ve argümanların ışığında inceleyebilmek.

Bu durumda, sorun şöyle tahlil edilebilir: Gruplar, temelde, bireyler için vardır. Nasıl ki, devlet, milleti için varsa. Eğer grup özelliklerini korumaya yönelik haklar, o grubun bireylerinin özgürlüğüyle, insan haklarıyla çatırırsa, devlet ikincisini korumayı tercih edecektir. Çünkü, nihayet, biraz yukarıda söylendiği gibi, grup özelliklerini sürdürmemeye karar vermek ya da asimile olmaya karar vermek de bir haktır ve bu daha üstün hakka gerek grup, gerekse çoğunluk karşı çıkmamalıdır.

Çoğunluğun da zaman zaman bu hakkın kullanılmasına karşı çıktığı görülebilir. Özellikle, ayrımcılık (segregasyon) uygulanan rejimlerde buna çok rastlanır.

Çokkültürcülük ve Özel Grup Hakları³⁹

Uluslararası hukukta azınlık haklarının gruplara değil, bu grupları oluşturan bireylere verildiğini, gruplara verilen uluslararası hak olarak self determinasyon hakkının ise yalnızca Yerli halklara tanındığını biliyoruz.

Uluslararası hukukta değil ama, kimi çokkültürcü (*multiculturalist*) toplumlar (yani, çeşitli kültürlerin ifadesine olanak tanıyan toplumlar. “Çokkültürlü” -*multicultural*- demek yanlış, çünkü, neredeyse tüm devletler zaten çokkültürlüdür) ulusal düzeyde gruplara hak tanındığı görülür. Özellikle, göçle kurulmuş olan Kanada, Yeni Zelanda vs. gibi ülkelerde görülen çokkültürcü rejimlerde bu hakları en azından 3’e ayırmak mümkündür:

1) Özel Yönetim Hakları (Self-government rights)

Grubun kendi kendini yönetmesine izin verilmesidir. Grup ya siyasal özerklik isteyecek ve kimi konulardaki kararları merkezî hükümete bırakmadan kendisi alacaktır, ya da bu özerkliği teritoryal hale sokarak belli bir bölgede uygulanmasını sağlayacaktır.

Bu hak biçimi, azınlığın kendini çoğunluktan ayırma yöntemlerinden biridir ve azınlıkla çoğunluğun birarada ortak yaşam sürdürmesinde güçlük çekilmesi, bunu sağlamak için pek başka bir çare kalmaması halinde başvurulmuş bir yoldur.

Devletler özellikle teritoryal temelde özel yönetim hakkı vermek, örneğin federal sisteme geçmek istemezler. Çünkü, siyasal özerkliğin yanı sıra bir de topraklar ayrılırsa, bunun terminal noktası ayrılarak kendi devletini kurmaya kadar varabilir. Türki-

³⁹ Özel Grup Hakları ve Yanşan hakları konusunda esas olarak şu kaynaktan yararlanılmıştır. Will Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Oxford, Clarendon Press. 1996.

ye'de de üniter devlette ısrar etmenin ve federal sistemden öcünden korkar gibi korkmanın nedeni budur.

Federal sistemin en komple biçimde uygulandığı ABD'de (anayasaya göre, "açık biçimde federal devlete ait olduğu belirtilmeyen her hak, federe devletlere aittir") bir toprağı Birlik içine kabul etmenin koşulu olarak ulusal azınlıklar ile eyalet sisteminin çakışmaması öngörölmüş, bu azınlıkların hiçbir eyalette çoğunluğu oluşturmaması sağlanmıştır. Bir ulusal azınlığın ancak federal alt-bilimlerden birinde çoğunluk oluşturabilmesine, yani eyalet haklarının her zaman daha üstün olmasına dikkat edilmiştir.

Diğer yandan, özel yönetim hakları kimi durumlarda sosyal entegrasyonu ve siyasal birliği sağlayıcı olarak ortaya çıkarlar. Çünkü kimi durumlarda bu yola gidilmezse ölkede huzur kalmayabilir. Fakat bu haklar bir yandan da vatandaşlığın entegre edici işlevini tehdit ederler. Birden fazla siyasal topluluk yarattığından yani herbiri kendi kendini yönetme hakkına sahip birden fazla "halk" olduğunu ileri sürdüğünden, bireyin tek bir siyasal toplulukla olan bağlarını zayıflatmaya yönelir. Vatandaşlık eğer siyasal topluluğa üyelik demekse, burada ikili bir vatandaşlık ortaya çıkmaktadır.

2) Etnik/Dinsel Haklar

Kimi gruplar kendi kültürlerinin devletçe desteklenmesini isterler. Genellikle 1960'dan sonra ABD'de başlayan bu akımın en aşırı istekleri, dinsel uygulamaları nedeniyle onları dezavantajlı duruma sokan yasalardan bağışık tutulma isteğidir.

Ör. İngiltere'de Yahudi ve Müslümanlar pazar günleri dükkan açma ve et kesme kurallarından, Kanada'da Sih'ler motosiklet kaskından ve polis üniformasından bağışıklık talep etmişlerdir. ABD'de Ortodoks Yahudiler askerlik hizmeti sırasında *yarmulka* (Yahudilerin ufak takkesi. Fransızca'sı: "*kippa*") takabilme hak-

kı, Fransa'da Müslüman kızlar okulda giyim kurallarının değişmesini ve çarşaf giyebilmeyi istemişlerdir.

Diğer yandan, daha önce sözü edilen Amish'ler, Quaker'lar, Hutterite'lar, Hasid'ler gibi dinsel gruplar (tarikatlara) askerlik ve zorunlu eğitim gibi uygulamalardan bağışıklık isterler. Bunlar etnik olmaktan çok, dinsel grup talepleridir. Bunların çoğu kendini ayırma, tecrit etme amaçlıdır. Bu tür talepler, daha önce de belirtildiği gibi, belli bir devletin kurulma aşamasında özel anlaşmalarla kabul edilmiş olabilir. Ama sonradan gelen göçmenlerin bu tür isteklerine olumlu yaklaşıldığı nadirdir. Ör. İngiltere'deki kimi Müslüman gruplar liberal resmî eğitimden Amish'ler gibi bağışık olmayı talep etmişlerdir. Amaç, kızlarının dış dünyayı öğrenmelerini, dış dünyaya açılmalarını engelleyerek grubun özelliklerini korumaktır. Tabii, bu da grubun kendini tecrit etmesine yol açmaktadır. Benzer bir durum, Fransa ve Almanya'da Müslüman Türk kızlarının spor derslerine ve özellikle de yüzme derslerine girmemek istemeleri biçiminde görülmektedir.

Niçin ilk kolonların bu hakları tanınmıştır da, günümüzde az gelişmiş ülkelerden giden göçmenlerinki tanınmaz? Kolonlar, yabancı bir topluma gelip orada yeni bir ulusal kimlik edinmek zorunda kalmamışlardır. Gittikleri yerde (Amerika), geldikleri yeri (İngiltere) genel model alan ama yepyeni bir toplum başlatmışlar, yeni bir düzen kurmuşlardır. Oysa göçmenler, belli bir düzenin egemen olduğu bir ülkeye kendi istekleriyle gelmektedirler ve bu gelme olayıyla, kendi kültürlerinde kalma hakkından isteyerek vazgeçmiş ve geldikleri yerin düzenini kabul etmiş olmaktadırlar. Kalkıp kendi isteğiyle geldikten sonra, "Bana buranın yasalarını uygulamayın, benim kendi âdetlerimi uygulayın" şeklindeki istekler genellikle kabul görmemektedir. Diğer yandan, türban takmanın toplumsal düzene bir tehdit olarak algılanmadığı Almanya'da bile türbanla derse girmek isteyen Af-

ganlı öğretmen Fereza Ludin'in bu talebi bakanlıkça reddedilmiştir.⁴⁰ Aslında, liberal (yani, bireysel tercihleri temel alan) batı Avrupa ülkeleri, yasal düzenlerinde böyle talepleri öngörmemiş olduklarından, şu anda gerçekten ne yapacaklarını kestiremez haldedirler; çünkü hem liberal geleneği devam ettirmek istemektedirler; hem de bu aykırı talepleri karşılamak düzenlerini bozmaktadır. Fransa'da türban ("*foulard islamique*", İslamî fular) takmak, henüz bitmiş olmaktan uzak bulunan uzun tartışmalardan sonra 1994'te çıkarılan Bayrou Genelgesi tarafından ancak "din yaymaya yönelik olmamak, propaganda niteliği taşımamak ve gösteri mahiyeti almamak" şartıyla serbest bırakılmıştır ve bu niteliklerin yorumlanması her orta öğretim kuruluşunun kendisine bırakılmıştır.⁴¹

Bu reddedişin bir nedeni kısmen yeni göçmenlere duyulan önyargıdan kaynaklanmaktadır. Çünkü bunların çoğu Beyaz ve Hristiyan değildir. "Kabileleşmek" sözü edilmektedir. Bununla birlikte, bir diğer neden, yukarıda da söylendiği gibi, bu isteklerin entegre olmak için değil, kendini toplumdan soyutlamak için ileri sürüldüğü gerçeğidir. Doğrusu, hiçbir toplum, kendi içinde kist gibi duracak bir birimi istememektedir.

Bütün dinsel/etnik farklılık talepleri kendini toplumdan soyutlama anlamı taşımazlar; çoğunluğa entegre olmak anlamı da taşıyabilirler. Ör. Kanada'da Sih'ler Kanada Kraliyet Atlı Polisi-ne girmek istemişler, ama bunun için türbanlarını çıkarmamayı talep etmişlerdir. Oysa bu ülkedeki Yerliler bu Polisi tarihî topraklarından çıkarmak için çabalamaktadırlar. Diğer yandan, ABD kara kuvvetlerine girmek isteyen kimi Ortodoks (radikal) Yahu-

⁴⁰ *Cumhuriyet*, 15.7.1998.

⁴¹ Bu arada, Fransa'nın bu uygulamasının tutarsız olduğu da belirtilmelidir, çünkü aynı okullarda Yahudilerin *kippa*'sına ve Katoliklerin haçına herhangi bir itiraz gelmemektedir (Jean-Paul Burdy et Jean Marcou, "Laïcité-Laiklik: Introduction", *CEMOTI*, no. 19, 1995, s. 27.

diler yarmulkalarını çıkarmamayı şart koşmuşlardır. Bu konuda, şu benzetmeyi yapmak öğretici olabilir. İngiliz tecrübesi, vatandaşlık ile entegrasyon arasındaki bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu ülkede bir zamanlar işçi sınıfı ortak kültürden kesinlikle kopmuştu. İngiltere sınıf çizgileriyle parçalanmıştı. Ama vatandaşlık hakları (oy verme, vs.) genişletilince ulusal entegrasyon yükseldi. Acaba, azınlık özel isteklerinin katılma yönelik olanlarının kabulü halinde aynı sonuç azınlıklar (Siyahlar, dinsel azınlıklar, vs.) konusunda da elde edilemez mi?

Bu grupların işçi sınıfına benzeyen (ve genellikle Yerli gruplara benzemeyen) bir tarafı var: Başat kültüre dahil olmak istiyorlar. Ama işçi sınıfına benzemeyen bir tarafları da var: Kendilerini ana topluma dahil olmuş hissedebilmeleri için özel haklara ihtiyaçları var. Katılmaya yönelik özel taleplerin karşılanması, bunların topluma entegre olması sonucunu doğurabilir.

3) Özel Temsil Hakları

Dezavantajlı gruplar, demokratik ülkelerde bile sayılarıyla orantılı olarak temsil edilemezler. Burada amaç, bunlara örneğin kontenjan tanıyarak sistemi daha temsilî hale sokmak, grubun da dezavantajını ortadan kaldırmaktır.

Yalnız, dikkat edilirse, grup burada “dışarıdan” yönetilmeyi kabul etmektedir ve bu yüzden de bu hakkın Özel Yönetim Hakkına alternatif olduğu söylenebilir. Dezavantajlı gruplardan gelen bu hak talepleri ana gruba (çoğunluğa) dahil olmak, entegre olmak isteme anlamındadır, yoksa kendini ayırmakla ilgisi yoktur. Sayılarına oranla siyasal sistemde yeterince temsil edilmedikleri kanısında olan (ve gerçekten de temsil edilmeyen) kimi azınlık gruplarının bu taleplerinin, toplumda kadınların daha iyi temsil edilme taleplerinden pek bir farkı yoktur. Türkiye’de de CHP kadınlara yönetim organlarında yüzde 20, DYP yüzde 10 kon-

tenjan tanımıştır.⁴² Sonul amaç, bireyin “benim” dediği topluma daha fazla katılımını sağlamaktır.

Bu açıdan, Aralık 2001’de TBMM Başkanı Ömer İzgi’nin “HADEP’in Meclis’e girmemesi için” seçimlerdeki yüzde 10 ülke barajının olduğu gibi korunması, bunun yanı sıra bağımsız adayların bölgelerinde en az yüzde 50 oy alma zorunluluğunun getirilmesi yönünde hazırladığı seçim yasası değişikliği (*Cumhuriyet*, 09.12.2001), Türkiye’deki Kürt kökenli yurttaşların sisteme gönüllü entegrasyonunu engelleyici niteliktedir. Üstelik, HADEP’in “bir bölge partisi yerine Türkiye’nin partisi olmayı ön plana çıkardığı ve yeni programı Kürt sorunu üzerinde değil; demokratikleşme, yoksulluk ve özelleştirme üzerine kurduğu” (*Milliyet*, 01.12.2001) bir sırada.

Yarışan Haklar: Dinsel Haklarla Genel Yasaların/İlkelerin Çatışması

Devletin yurttaşları için çıkardığı bir yasa, amaç ve kasıt bakımından ilgisiz de olsa, bir dinsel azınlığın üyeleri üzerinde dolaylı bir etki yapabilir ve buradan sorun çıkabilir. Ör. yukarıda da sözü edilen, türbanını (YÖK mucidi Prof. İhsan Doğramacı’nın bir diğer icadı olarak Türkiye’de yanlış anlamda kullanılan “türban” değil, gerçek anlamda türban: sarık) çıkarmak istemediği için kasksız motosiklet kullanmak isteyen Sih ile Kanada arasındaki ihtilafta, Sih yurttaş dinsel inançlarına göre kendisinin sürekli olarak türban takması gerektiğini söylemiştir. Ulusal mahkemede davasını kaybettikten sonra uluslararası makamlara başvuran Sih’in şikayetini görüşen BM İnsan Hakları Komitesi (bu komite hakkında ileride bilgi verilecektir) 1966 Medenî ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinin (bu sözleşme hakkın-

⁴² TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, *Ülke Raporu* [1997], s. 84. Kaynak için öğrencim Gülşen Karanî’e teşekkür ederim.

da da ileride bilgi verilecektir) 18. maddesine göre “Sağlık⁴³ dahil kimi çıkarların korunması durumunda din özgürlüğüne sınırlamalar getirilebileceğini” söyleyerek, ayrıca, “Sözleşmeyle bağdaşabilir objektif amaçlara yönelmiş ve mantıkî” olduğu için bu tedbirin 26. maddeyi de ihlal etmediğini bildirerek SiH’in şikayetini reddetmiştir. İnsan Hakları Komitesi bu konuda yaptığı Genel Yorum’da şöyle demiştir: “Her farklı muamele ayrımcılık teşkil etmez. Eğer farklı muamelenin ölçütleri mantıkî ve nesnel ve amaç Sözleşme hükümlerine göre meşru bir hedefi gerçekleştirmeye yönelikse, ayrımcılıktan söz edilemez”.

BM tarafından Aralık 1992’de kabul edilen Ulusal/Etnik, Dinsel, Dilsel Azınlık Mensubu Kişilerin Hakları Bildirgesinin 4. maddesinde (bu belge hakkında da ileride bilgi verilecektir), azınlıkların özel niteliklerini koruma konusunda devletlerin görevleri konusunda şöyle bir istisna getirilmektedir: “... belli uygulamaların ulusal yasaya aykırı olması ve uluslararası standartlarla çelişmesi durumu hariçtir”. Aynı Bildirgenin 8. maddesi şöyle demektedir: “Bu Bildirgedeki hakların kullanımı, tüm bireylerin evrensel olarak tanınmış insan haklarını ve temel özgürlüklerini kullanmalarını zedeleyemez”.

Yerli hakların üzerine hazırlanan bildirge taslağı, grup haklarına büyük vurgu yaptığı halde şöyle demektedir. “[Yerli halklar çeşitli özelliklerini] evrensel olarak tanınmış insan hakları standartlarına uygun biçimde [sürdürme vs. hakkına sahiptirler]”.

⁴³ Kimi hacı adayları, Suudi Arabistan’a giderken zorunlu olan aşları yaptırmamaktadırlar, çünkü iğnenin girmesinden önce deriye sürülen pamukta alkol vardır. Gazetelerden okuduğumuz kadıyla, yetkililer bu noktada direnen hacı adaylarını aşı yapmadan çıkış izni vererek yolunu seçmektedirler. Oysa, bu durumda sağlık gerekçesinin üstün gelmesi gerektiğine kuşku yoktur. Diğer yandan; en akılcı tutumun, pamuğu alkollü olmayan bir dezenfektanla ıslatmak olabileceği akla gelmektedir. Hacı adayı buna da itiraz ederse, kendisine yurt dışına çıkış izninin kesinlikle verilmemesi doğaldır.

Özet olarak, çoğulcu toplumlar azınlık grupları içinde “özgürlük”, azınlıkla çoğunluk arasında da “eşitlik” ister.

Bu arada belirtilmelidir ki, kimi ülkeler bu özel istekleri karşılamak için olağanüstü çaba harcamakta, bu hak taleplerini reddetmek yukarıda sözü edilen “meşru hedefi gerçekleştirmeye yönelik” olsa bile işi sonuna kadar birey lehinde götürmeye çalışmaktadırlar. Ör. Hollanda’da yaşayan 65 yaşındaki M. Van Leeuwen, “dinsel inançlarının, emniyet kemeri bağlamasına engel olduğu”nu ifade ederek mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme, yukarıda sözünü ettiğim gerekçeyi kullanarak bu talebi baştan reddetmesi son derece doğal olduğu halde, duruşmada bir papazın tanık olarak dinlenmesine karar vermiştir.⁴⁴

Türkiye’deki Özel Talepler

Bu konuyu bitirmeden önce, kafalarda oluşabilecek önemli bir soruya daha değinmek uygun olur. Türkiye’de görünüşte 2, ama aslında 1 grup özel taleplerde bulunmaktadır.

Bunlardan birini işin başında bu konunun dışında bırakmak gerekmektedir, çünkü Türkiye’deki Kürt etnik kökenlilerin esas olarak dilsel olan talebi (resmî daireler dışında anadillerini konuşabilmek, bu dilde her türlü yayını yapabilmek), daha ileride ayrıntısıyla inceleyeceğimiz gibi, zaten bu gruba Lausanne Antlaşmasının 39/4. maddesiyle hak olarak verilmiştir, ama uygulanmamaktadır. Fakat konumuz açısından bu hakkın mevcut olması önemlidir; uygulamaya konmaması ayrı bir sorun olduğu için şu anda buradaki konumuza girmez.

⁴⁴ *Cumhuriyet*, 1.7.1998.

Türkiye’de özel taleplerde bulunan diğer grup, “İslamcı”⁴⁵ olarak anılan gruplardır. Bunların talepleri Kürtlerin aksine etnik değil, dinsel bağlamdadır.

İslamcıların (Şeriatçıların) bu taleplerinden bazıları şöyle sıralanabilir: Yasaların yalnızca din adamlarının dinsel ortamlarında giymesine izin verdiği kimi kisveleri bu ortamlar dışında giyerek dolaşabilmek, devlet dairelerinde ve hatta hastane ve mahkeme gibi üniforma (ya da özel kıyafet) gerektiren yerlerde kadınların başlarını bağlayabilmeleri, başı açık fotoğraf gerektiren resmî belgelere başı bağlı fotoğraf yapıştırabilmek, erkeklerin cuma günleri camiye gidebilmeleri için resmî daire saatlerinin yeniden ayarlanması, resmî nikâhın imam tarafından da kıyılabilmesi ve hatta imam nikâhının geçerli olması sayesinde birden çok kadınla evlilik yapabilmek, kimi yerlerde içki satışının gerek belediye yasakları gerekse fiilen korkutarak yasaklanması, televizyon kanallarında ve hatta özel şifreli kanallarda gece yarısından sonra bile erotik programların yasaklanması, otobüslerde harem-selâmlık uygulanması, vs. Bu konularda nasıl karar verilebilir?

Türkiye’de iki tür insan çok huzurludur: 1) Bu tür isteklerin kesinkes ve ödünsüz reddedilmesi gerektiğini düşünen kimi Kemalistler; 2) Bu istekleri ne pahasına olursa olsun gerçekleştiren

⁴⁵ “İslamcı” ile “Müslüman” çok farklı iki kavramdır. İlki, yüce sadakat odağına (bkz. bu kitabın başlarındaki “Ortaçağdan Buyana Tutunum İdeolojisi ve Yüce Sadakat Odağı” tablosu) Allah’ı koyar ve tutunum ideolojisi İslam’dır. Türkiye’deki, hatta dünyadaki düzenin İslamî kurallar (şeriat) tarafından belirlenmesi gerektiğine inanır. Yani, İslamcı terimi Şeriatçı ile eş anlamdadır. İkinci grup (Müslüman) ise İslam dininin mensubudur, ama bu onun Allah ile arasında bir ilişkidir. Yüce sadakat odağına Ulus’u koyar. Türkiye’nin, laik yasalarla yönetilmesi gerektiğine inanır. İki tanınmış Mülkiyeli yazar bu ikincilere iyi örnektir: Gerek Güngör Uras (*Milliyet*) ve gerekse Yılmaz Karakoyunlu (*Sabah*), anlaşıldığı kadarıyla, inanmış Müslüman’dırlar. Kandillerde mutlaka dinsel yazılar yazarlar. Ama ikisi de kesinlikle laik, Atatürkçü kişilerdir. İslamcı’nın tam tersidirler.

meye çalışan İslamcılar. Üçüncü tür insan ise çok huzursuzdur: Bu tür isteklerin kabul mü yoksa ret mi edilmesi gerektiğini aklın ve bilimin terazisine vuranlar ve bunun için nesnel ölçüt arayanlar.

Burada doğru analiz yapabilmek için, hayata baktığımız pencerenin (ideolojinin) bizi zorladığı siyah/beyaz yorumlara otomatik olarak itibar etmek yerine, şu dikotomilere ve benzerlerine verilecek yanıtların ölçüt olarak kullanılması gerekir (Bu ölçütler Türkiye’de Kürtler açısından da geçerlidir; bkz. Enis Berberoğlu, Radikal, 31.01.2002):

1) Azınlığın kendini çoğunluktan soyutlamak mı istediği, yoksa çoğunluğun yaşamına kendi kimliğini koruyarak katılmayı mı amaçladığı. Ör. kız öğrencilerin üniversiteye sıkımbaşla girebilmeyi istemeleri bu açıdan tartışılabilir. Bu öğrenciler kendilerini soyutlamayı değil, tam tersine İslam’da kadının yeri kesinlikle ev olduğu halde, toplum yaşamına kendi koşulları dahilinde katılmayı amaçladıkları kanısına varılacaksa (ki, benim kanım bu yöndedir), onlara engel olmamak gerekir.

2) Bu isteklerin Türkiye’de yalnız İslam’ı yaşam biçimi olarak seçenleri mi ilgilendirdiği, yoksa ülkenin genel kamusal düzenini değiştirmeye mi yol açacağı. Ör. Cuma öğleden sonra resmî çalışma saatlerinin yeniden düzenlenmesi bu açıdan tartışılabilir. Böyle bir değişikliğin, ülkedeki tüm çalışma yaşamını etkileyeceği ve kamusal düzende değişikliğe yol açabileceği düşünülüyorsa (ki, benim kanım bu yöndedir), buna izin verilmemek gerekir.

3) Eğer bu isteklerin karşılanması kamusal düzeni bir oranda değiştirecekse, bu değişikliğin toplumda daha fazla entegrasyona mı olanak vereceği, yoksa toplumsal barışın ve insan haklarının daha fazla bozulmasına mı yol açacağı. Ör. imam nikâhı konusu bu açıdan tartışılabilir. Böyle bir değişikliğin, en azından kadın haklarının daha da yıpranmasına devlet desteği anlamına gelece-

ği düşünülüyorsa (ki, benim kanım bu yöndedir), kabul edilmesi normaldir.

4) Bu isteklerin Türkiye’de yalnız İslam’ı yaşam biçimi olarak seçenleri mi ilgilendirdiği, yoksa sonunda çoğunluğun yaşam biçimini (özgürlüğünü) de bu marjinal gruplarınkine uydurmaya mı yönelik bulunduğu. Ör. Cine-5’te oynatılan erotik filmlerin veya bakkalarda içki satışının yasaklanması talepleri bu açıdan tartışılabilir. Özellikle çoluk-çocuğun ayakta olduğu saatlerde TV’de erotik filmlerin oynatılmasının son derece saçma olduğu bir gerçektir. Ama özel para ödeyip şifreli olarak seyredilen bir kanalın sabahın esselâtında oynattığı filmlere itiraz etmek (o saatte TV’nin karşısında olmak, o İslamcının bu işe meraklı olduğu biçiminde de yorumlanmaya çok müsaittir), başkalarının bu özgürlüğünü kısıtlamak için bahane aramak olarak yorumlanmalı ve böyle bir yasaklama reddedilmelidir. İçki satışı için de durum aynıdır: Eğer kimse bir İslamcıyı içki alıp içmeye zorlamıyorsa, onun da kimsenin içki satın alıp içmesini yasaklamaya hakkı yoktur. Bu yasaklamayı istiyorsa, başkalarının yaşamını kendisinininkine uydurmak için çabalıyordur.

Ama, bütün bu kabul ya da reddetmeler, ideolojik bakış açısıyla veya inatlaşmayla değil, her olaya teker teker böyle akılcı ölçütler uygulamayı gerektiren bir rasyonel bakış açısıyla seçilmelidir. Diğer yandan şunu da eklemek gerekir ki, Türkiye’de Kemalistlerin bu konularda kimi zaman irrasyonel vurgular yapmalarının nedenini, 1930’ların zihniyetinin kimi çevrelerde hâlâ sürmesinin yanı sıra, İslam’ın hâlâ siyasal iktidara talip olmasında aramak gerekmektedir.

Son bir nokta: Türkiye’de İslamcıların talepleri bu kitapta neden “azınlık talepleri” olarak kabul edilmekte ve tartışılmaktadır? Çünkü bu grup Türkiye’de hukuksal olmasa da bir sosyolojik azınlıktır. Belki Türkiye’deki kadınların çoğunluğu başını örtmektedir ama, bunlar “sıkmabaş” değildir. Başörtüsü başka

birşeydir; benim teyzem ve anneannem de evde bile yemeni bağlarlardı. Birkaç yıl önce ne yazık ki kaybetmiş olduğumuz sevgili yardımcım Fatma Hanım benimle birlikte denize girerken, verdiğim mayoyu giyerdi, ama başörtüsünü çıkarmazdı. Sıkmabaş (türban) olgusu İslamcıların simgesidir ve kesinlikle azınlıktadır. Dolayısıyla, bunların talepleri “dinsel azınlık” talepleri arasında tartışılmaya uygundur.

Bununla birlikte, İslamcı ile Müslüman terimlerinin karıştırılması durumu, Türkiye’nin yüzde 98 oranında Müslümandan oluştuğu gerçeğiyle birleşince, bazı çevrelerde sıkmabaş (türban) olayının bir azınlık talebi değil, potansiyel bir çoğunluk tahakkümü biçiminde anlaşılmasına yol açmaktadır.

Demokrasi-Laiklik İlişkisi ve Dinsel Simgelerin Kullanımı

Laiklik, demokrasi için bir olmazsa-olmaz’dır (*sine qua non*). Çünkü “vahiy”in hiçbir biçimde sorgulanamamasına karşılık, “akıl” sorgulanabilir. “Egemenliğin kaynağı” olarak Tanrı’yi kabul ederseniz iktidarı denetleyemezsiniz ama (çünkü her zaman karşınıza: “Dinimiz böyle emrediyor” diye kesip atanlar çıkacaktır), Ulus’u kabul ederseniz en azından 4-5 yılda bir seçimlerle denetleyebilirsiniz.

Diğer yandan, demokrasi, en azından Atatürk döneminin de göstermiş olduğu gibi, laiklik için vazgeçilmez bir kavram değildir. Hatta, aynı dönemde demokrasinin olmamasıdır ki laiklik uygulamasını mümkün kılmıştır. Bugün de laiklik uygulamasının Türkiye’de demokrasi’yi ve insan haklarını zedelediği yolunda şikayet mevcuttur.

Tabii, burada laiklik kavramının tanımı sorunu karşımıza çıkıyor. Bizim bile geldiğimiz şudur: “Din ile Devlet işlerinin ayrılması”. Oysa Türkiye’de laiklik uygulaması bir ayrılığı değil, bir vesayet ilişkisini anlatır ki, laikliğin bir anlamı da budur:

Dinin devlete (dünyevi alana) müdahale etmemesi, buna karşılık devletin dine müdahale etmesi. Kısacası, Devlet>Din.

Laiklik deyince, “seküler” kavramını bilmeden olmaz. **Seküler toplum, egemenliğin kaynağını uhrevi bir kavrama (Tanrı) değil, dünyevi bir kavrama (örneğin, ulus) dayandıran toplumdur** (Bu kavram için ayrıca aşağıdaki dipnot 48’e bakınız). **Laiklik politikası da, toplumu sekülerleştirmeye çalışan politikanın adıdır.** Burada “Egemenliğin Kaynağı” teriminin yerine “Yüce Sadakat Odağı” da diyebilirsiniz (bkz. daha önce verdiğim ilgili tablo).

Türkiye’de “başörtüsü”, “türban”, “sıkmabaş” gibi deyimlerle karşılanan simgenin kullanımı demokrasi-laiklik ilişkisi açısından nasıl değerlendirilebilir? Daha net ve dar biçimde ifade etmek gerekirse, kamuya ait alanlarda bu simgenin kullanılmasının yasaklanması hakkında ne düşünmek gerekir? Bu soru, aşağıdaki kavramlar ve plan dahilinde cevaplandırılabilir:

Olayın analizini, “Feodalizm ve onun Tutunum İdeolojisi Din” kavramını (bkz. yukarıda sözü edilen tablo) temel alarak ve şu iki unsuru araştırarak yapmak uygundur: Bu kavramın günümüzdeki kalıntılarının gücü ve bir de ilgili ülkenin bu kalıntıyı tasfiye edebilmişliği oranı.

İsrail ve Yunanistan gibi din ile ulusal kimliğin çeşitli tarihsel nedenlerle kaynaştığı ve S.Arabistan gibi devletin temel düzeninin şeriata dayandığı (ve dolayısıyla din ile devlet arasında bir yardımlaşma bulunan) ülkeler bir kenara bırakılırsa, devletleri din-devlet ilişkileri açısından 3’e ayırmak gerekir:

1) Feodalizmi hiç yaşamamış olanlar, yani bu kalıntıları hiç ihtiva etmeyenler:

Bunun en önemli örneği ABD’dir. Burada devlet böyle bir kalıntıyı tasfiye etme problemiyle de karşılaşmamıştır. Dolayısıyla, laikliliğin yukarıdaki tanımının en net uygulandığı yer

ABD'dir. ABD'de devlet bütün inançlara eşit mesafede durur, hiçbir inanca engel olmaz, hiçbir dine veya dinsel kuruma da (okullar dahil) para vs. yardımında bulunmaz. Zaten, ABD Anayasasına getirilen 1. Değişiklik ("*first amendment*"; anayasanın sonuna eklenmiştir ve anayasa metninden sayılır) bunu emreder.

Bu anayasal temel, tarihsel bir temelden gelir: ABD, devlet'in din'e (inanca, mezhebe, vs.) müdahalesinin önlenmesi için İngiltere'den göç etmeyi göze alan Püritenler tarafından kurulmuştur ve onların bu felsefesini sürdürmek sayesinde ki devlet bu kadar farklı inançlara sahip insanları birarada tutabilmektedir.

Böyle bir ülkede devletin dinden korkacağı birşey yoktur. Çünkü, feodal kalıntı olmadığı için din hiçbir biçimde siyasal iktidara talip değildir ve zaten inançların farklılığı bunun engeller⁴⁶. Bununla birlikte, ABD'de de dinsel simgelerin özellikle okullarda kullanılabilmesi konusunda çok tartışma vardır. Çünkü, böyle bir durumun başka din veya inançtaki kimselerin aleyhine olabileceği düşünülmektedir. Nitekim, 1998 yılında Alabama okullarında Kitab-ı Mukaddes dağıtılması ve toplu dua o-

⁴⁶ Zaten, laik düzenin en önemli destekleyicisi, dinsel çoğulculuğun varlığıdır; yani devletin karşısında monoblok (tek parça halinde) bir din olmamasıdır. Çünkü olduğu takdirde hem devletin laikleştirici gücü azalır, hem de laik devletin karşısına alternatif olarak çıkan tek olgu güçlü bir dindir. Bu nedenle, Batılı toplumlarda Katolik-Protestan-Ortodoks mezheplerinin bulunuşu laik düzeni, güçlü bir burjuvazi tarafından ortaya atılma olgusunun yanısıra, çok kolaylaştırmıştır. Meseleye bu açıdan bakınca, 1924'te halifeliği kaldıran Kemalizmin önemli bir hata yapmış olduğu ortaya çıkmaktadır: Diyanet İşleri Başkanlığı'nı Alevilerin de katılımıyla kuracak yerde, sadece Sünni hatta Hanefi bir kurum olarak kurmak. Bu durumda Kemalist devlet, karşısında monoblok bir din bulmuştur, bu din kendi içinde güçler dengesiyle dengelenmediği için kaçınılmaz olarak siyasal iktidara talip olmuştur ve bu durum Türkiye'de laikliğin amacına tam varamamasına büyük katkıda bulunmuştur (Olivier Abel, "La Condition Laïque, réflexions sur le problème de la laïcité en Turquie et en France", *CEMOTI*, no. 19, 1995, s. 43),

kunması reddedilmiştir⁴⁷. Gerçi ABD parasının üzerinde “*In God We Trust*” (Tanrı’ya Güveniriz) yazmaktadır ama, bu hiçbir dinin

47

Devletin dine müdahale etmemesi konusunda en sıkı uygulamaya sahne olan ABD, dinsel simgelerin kamu alanlarında takılıp takılamayacağı konusunda şu aşamalardan geçmiştir (bkz. Yasemin Çongar, “Dinsel Haklar ve Devlet”, *Milliyet*, 20.4.1998):

1) Nisan 90’da Oregon eyaletindeki bir “dinsel özgürlük” davası Yüksek Mahkemeye (anayasa mahkemesine) gidene dek ABD’de “zorlayıcı gerekçe” ölçütü geçerliydi. Buna göre, eyalet mahkemeleri, Anayasa’nın 1. Değişikliğiyle güvenceye alınan dinsel özgürlükleri kısıtlayıcı bir karar “ancak ve ancak çok zorlayıcı bir eyalet çıkarının söz konusu olması ve kısıtlamanın en asgari düzeyde kalması” koşuluyla uygulayabiliyordu.

2) Bu Oregon kararı, Amerikan Yerlilerinin dinsel törenlerinde “peyote” kaktüsünün uyuşturucu özünün kullanımına ilişkindi. Yerli ibadetindeki bu uygulama, eyaletin narkotik yasalarına aykırı bulununca, Yüksek Mahkemeye başvuran davacılar dinsel kısıtlamaları yeni ve daha esnek bir koşula bağlayan şu kararla karşılaştılar: “Bir eyaletin yasaları, özgürlükleri sınırlasa bile, dinsel inancı değil de dinsel uygulamaları ilgilendirdiği sürece Anayasa’nın Birinci Maddesinin ihlaline yol açmaz.” Böylece, dinsel uygulama-dinsel inanç ayrımı ölçütü oldu.

Oregon kararını Meslekî Güvenlik ve Sağlık Dairesi (OSHA) uyguladı. Dinleri gereği türban takan Sihler, 1975’ten beri inşaat vb. yerlerde baret giyme zorunluluğundan bağışıklıydılar. OSHA Kasım 90’da bu bağışıklığı kaldırdı. Aynı gerekçeyle, izleyen yıllarda Yahudilere otopsi uygulanmaması, cezaevlerindeki Müslümanlara domuz eti yedirilmemesi, Amish mezhebindekilerin üniforma giymemesi gibi talepler de reddedildi.

3) “İnanç-uygulama” ayrımı ölçütüne karşı yasal mücadele Kongre’de iki yıl sürdü. 1993’te Dinsel Özgürlüklerin Geri Getirilmesi Yasası (RFRA), Anayasa’nın 1. Değişikliğine dayanarak, eyaletlerin dinsel hakları kısıtlama yetkisini ortadan kaldırdı.

4) Teksas’ta kilise yaptırmak isteyen bir Katolik başpiskopos, eyalet yetkililerinin sözkonusu araziye tarihî koruma alanı göstererek inşaat izni vermemesine karşı mahkemeye başvurdu. Ama mahkeme “dinsel uygulamayı yasanın üstünde tutan” RFRA’nın “anayasaya aykırı” olduğuna karar verdi ve Yüksek Mahkeme de bu kararı onadı. Haziran 97’deki bu iptalde gerekçe, Anayasa’daki dinsel özgürlük tanının yorumunun Kongre tarafından değil, ancak bağımsız yargı organı tarafından yapılabileceği idi.

5) RFRA’nın iptali dinsel cemaatleri ayaklandırıncaya, Başkan Clinton devreye girip işyerinde dinsel özgürlükleri genişleten bir genelge yayınladı.

özel tanrısı değildir; sadece yüceliğine inanılan bir kavramdır. Buradaki “*God*” sözcüğü devletin dini desteklemesiyle ilgisi olmayan, sadece “tanrı’yı törensel olarak yücelten bir ifadedir” (*ceremonial deism*-törensel yaradancılık). Dahası, dolarda yer alan Amerikan resmî armasındaki kartalın üzerinde bir motto daha vardır ve dinle değil tamamen dünyayla ilgilidir: “*E Pluribus Unum*” (Çokluktan Birlik Doğar). Aynı ikili durum İngiliz resmî armasında da görülür: Bir yandan “*Dieu et Mon Droit*” (Tanrı ve Hakkım) yazar, onun yanında da “belden aşağı” bir motto yer alır: “*Honi Soit Qui Mal Y Pense*” (Kötü Düşünen Utansın). Çünkü 1348’de, İngiliz Kralı III. Edward, Salisbury Kontesiyle dans ederken hanımın jartiyeri düşmüş, kıkırdamalar üzerine Kral eğilip yerden almış, kendi bacağına takmış ve bu sözü söyleyerek, “Dizbağı Nişanı”nı ihdas etmiştir ki, ülkenin bugün de en büyük sivil ve askerî nişanıdır.

2) Feodalizmi yaşamış ve onu altyapı devrimiyle tasfiye etmiş olanlar:

Buna da örnek İngiltere ve Fransa’dır. Birincisi feodalizmi uzun bir süreçle tasfiye etmiştir. VIII. Henry’nin (boşanma işini bahane ederek) 1532’de kiliseyi “millileştirmesi” ve topraklarına el koyarak bir süre sonra aristokrasiye satması, 1789 Fransız Devriminden tam 2,5 yüzyıl öncedir. Bu ülke uzun ve sağlam bir süreç içinde uhrevî odaktan dünyevî odağa geçmiştir.

Fransa ise feodalizmi ani bir devrimle tasfiye etmiştir ve bu tasfiye sırasında çıkardığı kilise karşıtı (antiklerikal) yasalar 20. Yüzyılın başına dek sürmüştür. Üstelik, İngiltere’deki nispeten “laik” Protestanlığa karşılık, bu ülkede inatçı bir Katoliklik söz konusudur. Yine de, 1789-1905 arası uygulanan laiklik politikası

Genelge şu konularda “tavsiye”ler getiriyordu: Ant içmeme hakkı, işyerlerine kutsal kitap ve semboller getirilebilmesi, resmî dairelerin namaz ve dua için kullanılabilmesi, memurların takı ve saç tuvaletlerini dinsel inançlarına göre belirleyebilmesi, dinsel giysilerin kabul görmesi.

toplumu sekülerleştirdiği⁴⁸ için, “Marianne” tarafından simge-
lenen Devlet ile “Marie” (Meryem) tarafından simgelenen Kilise⁴⁹
1905'te çıkarılan bir yasayla ayrılabilmiştir. Bu tarihten sonra
Fransa'da “çatışmacı laiklik” bitmiş, “uzlaşmacı laiklik” dönemi
başlamıştır. Yani, “*Les Deux France*” (İki Fransa) birbirini za-
man içinde “ehlileştirmiştir”⁵⁰. Bunda, 1877'den sonra laik radi-
kallerin büyük burjuvaziye mülkiyet konusunda yatıştırıcıları
önemli rol oynamış, burjuvazi laiklerle birleşmiştir.⁵¹

Buraya kadar sözü edilen ülkeler, gerek feodalizmi yaşama-
dıkları için gerekse feodalizmin tasfiyesini başarıyla gerçekle-

⁴⁸ Laik terimi, Latince *clericus*'un (ruhban) tersi olan *laicus*'dan (halka ait)
gelir. Daha çok Fransızca konuşulan ve Katolik ülkelerde kullanılır. Bu
terim, *devletin* bir niteliğidir. Seküler terimi ise yine Latince *saeculum*'dan
(yüzyıl; yani çağdaş) gelir ve daha çok İngilizce/Almanca konuşulan ve
Protestan ülkelerde kullanılır. Bu terim ise *toplumun* bir niteliğidir. Bir
toplum ne kadar sekülerleşmişse, laikleştirme politikasına (yani, devletin
dini denetlemesine) o kadar az ihtiyaç duyar. Çünkü din, siyasal iktidara
talip olmaktan vazgeçmiştir.

⁴⁹ Burdy ve Marcou, agm, s. 7.

⁵⁰ Pierre Bréchon, “Institution de la Laïcité et Déchristianisation de la Société
Française”, *CEMOTI*, no. 19, 1995, s. 63-64.

⁵¹ Türkiye'de burjuvazi çok zayıf olduğu için 1940'lardan itibaren a) Komünizm
korkusundan, b) İktidarda kalabilmek için oy toplama derdinden, İslam'la koalis-
yon yapmış ve Kemalist laik reformların tahrip edilmesine yardımcı olmuştur. İ-
şin ilginç tarafı, Kemalistliğiyle ünlü Silahlı Kuvvetler de 12 Eylül 1980 darbe-
siyle birlikte bu sürece katılmıştır, çünkü Ordu a) 1970'lerde yükselen (Marksist)
Kürt milliyetçiliğine, b) Yine aynı dönemde yükselen Maoçu sol akımlara büyük
tepki duymuş ve İslam'ın bunlara karşı “toplumsal tutkal” olarak kullanılabilece-
ğini düşünmüştür. Devlet Başkanı Orgeneral K. Evren'in içine bol miktarda ayet
serpiştirilmiş söylevlerinden, zorunlu İslam derslerini anayasaya koymaya varın-
caya kadar görülmüş anti laik tutumların nedeni budur. 1990'dan sonra her iki
korku da geçince Burjuvazi ve Genelkurmay 28 Şubat 1997 sürecinde tekrar, fa-
kat bu sefer Kemalist laiklik yönünde birleşeceklerdir. Bunun da arkasından,
D.Ergil'in 1995, B.Tanör'ün de 1997 tarihli araştırmalarının simgelediği gibi, 2
K (Komünizm ve Kürtçülük) korkularından artık kurtulan burjuvazi demokrasi
yönünde ilerleyerek Genelkurmay'la arasına mäsäfe koyacaktır (bkz. B.Oran,
Türk Dış Politikası..., Cilt II, s. 223).

tirdikleri için kamu alanında dinsel simgeler kullanımı konusunda liberal davranabilirler. Bunlar, bu konudaki yasaklarını yalnızca “Uluslararası Standarda Kavuşmuş İnsan Hakları”yla çelişmemek ve bir de sağlık vs. gibi mülahazaları zedelememek ölçütleriyle sınırlı tutabilirler. Yani, Mormonların kendilerine özgü biçimde giyinmesine izin verirler ama onların dört karıyla evlenmesini yasaklarlar; veya bir Sih’in türban taşımasına izin verirler, ama onun bu simgeyi motosiklet kullanımı sırasında kaskla değiştirmesini zorunlu tutarlar. Bununla birlikte İngiltere ve özellikle de Fransa, farklı kültürden gelen göçmenlerin dinsel simgeleri tarafından günümüzde zorlanmaktadır.

3) Feodalizmi üstyapı devrimiyle tasfiyeye girişmiş olanlar:

Bunun da en ilginç, belki de tek örneği Türkiye’dir. Bu tip ülkeler hem üstyapı devrimlerinin altyapı devrimlerine göre çok zayıf sonuç vermesi yüzünden, hem de feodal altyapı kalıntılarının çok partili düzende direnmesinin kolaylığı nedeniyle, diğer ülkelerin 17. yüzyılda yaşadığı Aydınlanma’yı (en azından tam olarak) yaşamamış ve dolayısıyla dinsel Ortaçağın izlerini silememişlerdir.

Bu grubun içinde yer alabilecek bir ülkenin, dinsel simgelerin kullanımı konusunda yalnızca “Standartlaşmış İnsan Hakları” ve “Sağlık vs.” ölçütleriyle yetinmesi güçtür. Bunlara ilaveten, feodalizmin dinsel kalıntılarının, (bireysel alandan değil ama) kamusal alandan tasfiye edilmesi ölçütünü de kullanmak zorundadır. Zaten dikkat edilirse, sözünü etmiş olduğum dört devletin bu sıralanışı, Devlet>Din formülü açısından bir hiyerarşiyi ifade etmektedir. Hiyerarşi, Türkiye’ye doğru gittikçe sertleşmektedir. Bu nedenle, Türkiye’de Kemalist laiklik devlet’in din üzerinde sıkı bir vesayet sahibi olmasıyla sonuçlanmıştır ve günümüzde “türban” konusunda Türkiye’de görülen sertliğin yapısal temeli budur. Sadece üstyapı devrimiyle feodalizm ve din kalıntıları

tasfiye edilemediği, ayrıca feodal benzeri yapılar bu tasfiyeye çok partili sistem içinde büyük başarıyla direnebildikleri için, Kemalist devlet zaman zaman fazla sertleşmektedir ve bu da demokrasi-laiklik çatışması doğurmaktadır.

Tabii, olayın bir de tarihsel temeli vardır ve bu açıdan Türkiye’de Devlet>Din formülü rahatlıkla “Kayzerizm” diye adlandırılabilir. Bu formül, gerçi Fransız rasyonalizminin de etkisini taşımaktadır ama, Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu vasıtasıyla doğrudan Bizans’tan aldığı bir formüldür. Rum Ortodoksluk Bizans’ın temel direklerinin başında geldiği halde Bizans Kayzerlerinin Rum Patrikler, Müslümanlık Osmanlı’nın temel direklerinin başında geldiği halde Osmanlı Sultanlarının Şeyhülislamlar üzerinde kesin vesayet sahibi olduğu iyi bilinen bir husustur.⁵²

⁵² Türkiye’de Kemalist laiklik büyük ölçüde tutmuştur. Tabii, bunda İslam’da ruhbanın olmayışının, M. Kemal ve arkadaşlarının ulusal kahraman oluşlarının ve iki savaş arasında devletin iç görelî özerkliğinin bulunuşunun (bkz. B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 43-44, dn. 16a) rolü büyüktür. Bununla birlikte, eğer laiklik Fransa’dan ithal bir “aşı” olarak düşünülürse anlaşılabilir. Böyle olsaydı, tutmazdı. Laikliğin temeli olan devlet>din formülü Osmanlı’dan gelmez. Bir kere, fetvayı şeyhülislam vermektedir ama, yalnızca Sultan tarafından istendiği zaman. İsteninenden fetva vermek Osmanlı’da yoktur; üstelik bu iş tek bir kelimeyle yapılır: Olur veya olmaz, diye. Üstelik, fetvayı şeyhülislam vermektedir ama, bu kişi devletin (İran’daki din adamlarının aksine) bir memurundan ibarettir (bu konuda ayrıca bkz. Taha Akyol, *Osmanlı’da ve İran’da Mezhep ve Devlet*, 3. Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, Mart 1999). Memuriyeti Sultan’ın iki dudağı arasındadır ve görevden alındıktan sonra idam edilebilir (sadece, boynu vurulmaz, yay kirisiyle boğulur; çünkü ulemanın kanının yere dökülmesi caiz değildir!). İkincisi, Osmanlı yalnızca şeriat tarafından yönetilmemektedir. Çok gelişmiş ve örgütlü bir imparatorluk olduğu ve durmadan boygösteren gündelik lâdinî (dindışı) sorunlarla boğuştuğu için bir. de (ve esas olarak) Sultan’ın çıkardığı kanunlarla yönetilmektedir. Üçüncüsü, Osmanlı’da Batıcı reformların tarihi epey eskidir. Daha Lale Devrinde başlamış, 1839 Tanzimat’la kurumlaşmış, 1908’den sonraki Jön Türk reformlarıyla doruğuna ulaşmıştır

Bununla birlikte, bu yapısal ve tarihsel temeller de dikkate alınsa bile, günümüzde gittikçe yayılan küreselleşme ortamında, demokrasi ve laiklik'in çatışması gitgide ön plana çıkmakta ve rahatsız edici olmaktadır. Türkiye'nin felsefi alanda (ve ayrıca siyaset pratiğinde) temel meselesi, demokrasi ile laiklik arasında bir oydaşma sağlayarak bu çatışmayı minimuma indirmektir. Yani, Türkiye'de bir yandan feodalizmin bir kalıntısı olarak din'in etkilerini tasfiye etmek, bir yandan da demokrasi'yi mümkün olduğunca yaralamamak gerekmektedir.

Uzun zaman alacak bu süreçte, problemin azaltılması için şu anda hemen yapılması gerekenler konusunda şunlar söylenebilir: Laiklik uygulamasının (Batı'da bu konuda yürürlükte olan "standartlaşmış insan hakları uygulamaları" ve "sağlık" gibi ölçütleri ciddiyetle uygulamanın yanı sıra) dinsel simgeleri kullanmak açısından vatandaşları ikili bir ölçüte tâbi tutması şarttır: Kamu hizmeti verenler ve kamu hizmeti alanlar.

Kemalist devlet, yasaklarını kamu alanında hizmet yapanlara uygulayabilir; hatta uygulamalıdır. Çünkü bunlar kamu görevi yaparken devleti temsil etmektedirler ve devlet gücünün geldiği kaynak Allah olmadığı, Ulus olduğu için, görevleri sırasında İslamcı ideolojinin simgesini kamu hizmetinden yararlananlara sergilemelerine izin verilemez. Yani üniversitede hocaların, tapu dairesinde memurların, postanede pul satanın, mahkemede yargıç ve avukatların dinsel simge kullanmaları engellenebilir ve din ehlileşene (siyasal iktidarı aklına bile getirmeyecek biçimde ondan vazgeçene) kadar engellenmelidir.

Buna karşılık, kamu hizmetlerinden yararlananları bu yasakların kesinlikle dışında tutmak gerekir. Yani üniversitede öğren-

(Jön Türk reformlarının Kemalizmi hazırlaması için bkz. B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 53-66). Dördüncüsü, laiklik açısından çok önemli olan laik eğitim Osmanlı'da ciddi Batıcı reformların başlamasından da önce başlamıştır (Fransa'da da böyle olmuştur).

ciler, tapuda muamele yapan mülk sahipleri, postanede pul satın alanlar ya da mahkemeye çıkan dava sahipleri istediklerini giyerler, istediklerini takarlar⁵³. Bundan ötesi, insan haklarının ve demokrasinin düpedüz ihlaline girse gerektir.

Self Determinasyonun (SD) Anlamları

Ele almayı biraz ertelediğimiz bu kavram 3 anlamda kullanılır:

1) İlk çıkış olarak, “iç” bir anlam taşır: İçte siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel sistemini seçebilme hakkı (yani, pratikte Demokrasi anlamına gelir). İlk ünlü örneği 14 Temmuz 1789 ile simgelenen Fransız Devrimidir. Burada, Fransız burjuvalarının yönetiminde Fransa halkı Fransız aristokrasisinden kurtulmakta, kendi rejimini kurmaktadır. “İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi” özgürlük, mülkiyet, güvenlik ve baskıya direnme haklarını doğal ve zorla geri alınamaz ilan etti (md.2), millet’i tüm egemenliklerin kaynağı olarak belirledi (md.3).

Aslında, kronolojik olarak, 4 Temmuz 1776 Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi daha öncedir. Şöyle diyordu: “*Bir halkın kendisini başka bir halka bağlayan siyasal bağların çözülmesi gereken durumlar ortaya çıkabilir. Yönetimler insanların yaşam, özgürlük ve mutluluk elde etme haklarını sağlamak için kururlar. Herhangibir yönetim biçimi bu amaçları tahripkâr hale gelirse, onu değiştirmek, yıkmak ve yeni bir yönetim kurmak Halkın Hakkı’dır*”. Ama, burada, “rejimini seçme” temasının yanısıra bir de “devletini seçme” yani “bağımsızlık” teması gö-

⁵³ Reşit olmayan çocukların anababa şartlandırmasıyla hareket ettikleri göz önüne alınarak, üniversite öncesindeki öğrencilerin kıyafetlerinin Milli Eğitim Bakanlığı tarafından denetlenmesi, doğaldır. Üniversite ise her türlü fikrin en özgür biçimde ifade edilmesi gereken yer olduğu için, burada reşit insanların giyip çıkardıklarına karşılınsının üniversite esprisiyle hiç bağdaşır olmadığını düşünüyorum.

rölüyor. Bu yüzden 1776 değil, genellikle 1789 bu “iç” anlama ilk örnek olarak verilir.

Diğer yandan, dikkat edilirse, 1776 mücadelesi bir “Kurtuluş/Bağımsızlık Savaşı” değildir. Bağımsızlıkla sonuçlanan bir kolon milliyetçiliğidir. Eğer bu savaşı Yerliler (“Kızılderililer”) yapsaydı, o zaman bir kurtuluş mücadelesi olurdu. “Amerikalı” denilenler (13 koloni halkı), İngiliz Beyaz kolonlardan başkası değildir⁵⁴. Dolayısıyla olay, aslında bir “iç” SD, yani “rejim” olayıdır.

2) I. ve özellikle de II. Dünya Savaşından sonra iki “dış” anlam taşıması söz konusu oldu:

a) “Bağımsızlık”.

Bu anlamın çıkırını açan, 1919’da Wilson’ın Amerikan anayasal geleneğinden esinlenerek ilan ettiği On Dört Nokta’sı oldu. Altıncı Nokta hem iç anlama (rejimini kendisi belirleme), hem de dış anlama (bağımsızlık) temas ediyordu: “*Rusya’yı ilgilendiren bütün sorunlar, (bu ülkenin) kendi siyasal gelişimini ve ulu-*

⁵⁴ Bu tür bağımsızlık almaya “kurtuluş savaşı” adının verilmesinin saçmalığı ortadadır. Çünkü Batılı sömürgeci ülkeden bağımsızlık isteyenler. zaten bir süre önce bu deniz aşırı topraklara gelip burayı sömürgeleştirmiş olan Batılılardır. Bağımsızlık için çarpıştıkları ülke de, kendi ülkeleridir. Örneğin ABD’nin kuruluşuna yol açan milliyetçi başkaldırının, nitelik açısından, Fransız Devriminden bir farkı yoktur. Çünkü gerek K.Amerika’da gerekse Fransa’da başkaldırıları burjuvazi, başkaldırdıkları sınıf da birincisinde İngiltere’nin aristokrasisi, ikincisinde ise Fransa’nın aristokrasisidir. Aradaki tek fark, mekân farkıdır. Yani Fransız burjuvazisi Fransa’da başkaldırdığı halde, Amerika’daki burjuvazi İngiltere’den bir okyanus ötedeki toprakta başkaldırmıştır. Sonuç olarak, Fransız Devrimi Fransa’da yapılmak nedeniyle rejimi değiştirdiği için bir *rejim sorunu* olarak ortaya çıkmış, Amerikan Devrimi ise İngiltere’de yapılmadığı, aradaki mesafe yüzünden ayrılmayla sonuçlandığı için bir *devlet sorunu* olarak belirmiştir (Bu konuyu lisansüstü dersimde anlattığımda, asistan arkadaşım Atay Akdevelioğlu aydınlatıcı bir yorum yapmış ve Atlas Okyanusunu İngiltere açısından bir “iç deniz” olarak nitelemiştir).

sal politikalarını bağımsızca. belirlemesine olanak verecek biçimde dünyanın öbür uluslarının en uygun ve özgür işbirliğiyle çözülmeli(dir) (...)". Yedinci Nokta ise tamamen dış anlama, bağımsızlığa ilişkin: *"Yabancı askerler Belçika'dan çekilmeli ve bu ülke hiçbir kısıtlama olmaksızın bütün öbür özgür ulusların sahip olduğu egemenlik haklarına yeniden kavuşmalıdır"*.

Fakat, bunlardan daha önemlisi, Wilson Beşinci Nokta'da ilk kez bağımsızlık tema'sını sömürgeler bağlamında gündeme getiriyordu: *"Sömürgelerin bütün talepleri serbest, açık görüşlü ve tümüyle tarafsız bir yaklaşımla ele alınmalı, bu tür egemenlik sorunlarının çözümünde ilgili halkların çıkarları ile egemenliği tartışılan devletin adil taleplerinin eşit ağırlık taşınması ilkesine kesinlikle uyulmalıdır"*. Tabii, burada sömürgelerle sömürgecilerin eşit düzeyde ele alınması gerektiği ilk kez söyleniyor ve bağımsızlık açık açık değil, utangaç biçimde ima ediliyordu. Sömürgelerin çıkarları gözetilecekti ama, sömürgecinin talepleri de aynı kefedeydi; o da gözetilecekti. Bununla birlikte, "âdil talepleri" denmesinden de anlaşılıyordu ki, sömürgeler daha önemli sayılmaktaydı.

Wilson'un bu ilkeleri, MC Misakı md. 22/4'e de yansdı. Osmanlı İmparatorluğundan ayrılan toprakların manda rejimi altına konmasından söz edilirken, şöyle denmekteydi: *"Herşeyden önce, bu toplulukların dilekleri göz önünde tutulmalıdır"*.

Diğer yandan, sosyalist gelenekte de SD kavramı var. Nitekim, SSCB Anayasası md. 72: *"Her Birlik Cumhuriyetinin özgürce ayrılma hakkı vardır"* diyordu. Ama, Lenin *"Gerçekte, tüm milletlerin self determinasyon hakkı olması maksimum demokrasi ve minimum milliyetçilik anlamına gelir"* diyerek SD'nin iç anlamını vurgulamaktaydı. Lenin ve Stalin SD kullanımının sosyalizmin daha önemli olan çıkarlarına zarar verme-

mesi gerektiğini söyleyerek bir elle verileni öbür elle geri alıyorlardı.

İki savaş arası dönemdeki atıflara rağmen, SD pozitif uluslararası hukuka örneğin MC Misakına girmedi. Ama, Bağımsızlık anlamında BM Antlaşmasında (1945) ilk defa açıkça telaffuz edildi. Md. 1/2 BM'nin amaçlarını sayarken şöyle diyordu: “2- *Uluslararası, ulusların hak eşitliği ilkesine ve SD hakkına saygı üzerine kurulmuş dostane ilişkileri geliştirmek ve dünya barışının sağlanlaştırılması için elverişli her türlü diğer tedbirleri almak*”. Md. 55/1 ise şöyleydi: “*Uluslararası hak eşitliği ilkesine ve her milletin SD hakkına saygı gösterilmesine dayanan barış ve dostluk...*” Ayrıca, Kendi Kendini Yönetmeyen Topraklarla ilgili XI. (md.73) ve Vesayet Sistemiyle ilgili XII. bölümler de (md.76) bu ilkedен kaynaklandı.

1950'lerden sonra SD kesinlikle “sömürgelerin bağımsızlaşması” anlamına gelmeye başladı. Üçüncü Dünya bu terimi dış anlamda bağımsızlık, iç anlamda da çoğunluk yönetimi anlamında kullanmaya başladı.

b) Bir devletten ayrılma⁵⁵.

Sömürgeler bağımsızlıklarını aldıklarında, her devlet gibi azınlıklar içerdiler. Hatta, yapay sınırlar yüzünden, belki daha da fazla. Bu durumda SD'nin yalnızca sömürgelere mi, yoksa bunların içindeki farklı gruplara da mı uygulanacağı tartışma yarattı. Bu tartışmada BM'nin tutumu kesin oldu. Bunu, 14.12.1960 tarih ve 1514 (XV) sayılı kararıyla kabul ettiği “Sömürge Yöne-

⁵⁵ Bu konu hakkındaki burada ve daha aşağıda (“Ayrılmamanın Meşru Sayılabilmesi Durumları”) verilecek bilgiler temel olarak şu çok önemli kaynaktan alınmıştır: Patrick Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities*, Oxford, Clarendon Press, 1994, s. 13-21.

timi Altındaki Ülke ve Halklara Bağımsızlık Verilmesine İlişkin Bildirge”yle yaptı⁵⁶.

Bu konudaki kuralı koyan 1514’ün izlediği basit mantık şöyleydi: Halkların SD hakkı vardır; bu halk, bir mekânın tüm halkıdır; bu halk bu hakkını bağımsızlığa ulaşarak kullanır; ondan sonraki bölünmeler SD hakkına girmez. Zaten, SD’yi kullanma hakkının sömürge halkına ait olduğunu defalarca vurgulayan karar, 6. paragrafında da şöyle demektedir: “*Bir ülkenin ulusal birliğine ve teritoryal bütünlüğüne kısmen ya da tamamen karşı çıkmaya yönelik hiçbir hareket, BM Anayasasının amaç ve ilke-leriyle bağdaşamaz*”.

Self Determinasyonun Yorumu

Sonuç: SD terimi sömürge halklarıyla ilgilidir. Sömürge sınırları yeni ülkelerin de sınırlarıdır, azınlıklar bu sınırları parçalayıp devletten ayrılma hakkına sahip değildir; en azından uluslararası hukuk onlara bu hakkı vermez. Bunun mantığı ise şudur: Bir defa, ekonomik ve siyasal yeterliğe sahip olmayan devletler uluslararası ilişkilerde kaos yaratır; ikincisi, zincirleme tepki en homogen birim (aşiret? klan? sülâle?) ortaya çıkana dek devam edebilir. Diğer yandan, şurası da çok önemli ki, ayrılmayı seçen her etnik grup sadece kendi kaderini değil, ayrıldığı birimde kalanlarınkini de “tayin” etmiş olacak.

Azınlık haklarının bireysel yönde geliştiği bir dünyada azınlık statüsü ile SD arasındaki ilintinin kopmuş olduğunu, önemli uluslararası belgelerde de görmek mümkün: İnsan Hakları ve Halkların Hakları Konusunda Afrika Yasası (*African Charter on*

⁵⁶ Bu belgenin Türkçe metni için bkz. Mustafa Şahin, “İnsan Haklarının Topluluk Hakları Kategorisinden Self Determinasyon Hakkının -Kendi Kaderini Tayin Hakkı- Uluslararası Hukukta Yeri”, *Yeni Türkiye*, İnsan Hakları Özel Sayısı, Cilt II, no. 22 (Temmuz-Ağustos 1998).

Human and Peoples' Rights -Afrika'nın yapısını bilenler için bu çok doğal!-), Helsinki Son Senedi (halk/azınlık ayrımı belirgin). Daha yeni uluslararası belgelerde de durum aynı. Örneğin: a) Daha ilerideki sayfalarda "Azınlıkların Uluslararası Korunmasının Tarihçesi" bölümünde sözü edilecek olan BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesinin (1992) Giriş'inde ve 8/4. maddesinde bu durum zımnen belirtiliyor. BM Azınlıklar Çalışma Grubunun başkanı Norveçli Prof. Eide'nin bu bildirme hakkında hazırladığı rapor-da⁵⁷ ise daha da açık biçimde ortaya çıkıyor; b) Yine aynı bölümde göreceğimiz Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (Avrupa Konseyi, 1995) de aynı yönde hükümler getiriyor.

Tabii, taraflar arasında anlaşma varsa (Çekler ve Slovaklar) durum farklıdır. O durumda ayrılma meşru sayılır.

Ayrılmanın Meşru Sayılabilmesi Durumları

Self determinasyon ilkesinin, mevcut bir bağımsız devletten ayrılma anlamında yorumlanamayacağını gördük. Şimdi, bu kuralın istisnası olarak yorumlanmaya uygun durumlardan, belgelerden ve görüşlerden söz edebiliriz.

1) Sömürgecinin tanımı konusu: "Coğrafi olarak ayrı, etnik bakımdan farklı"

Yukarıda sözü edilen 1514 sayılı karardan bir gün sonra kabul edilen 1541 (XV) sayılı BM Genel Kurul kararı, Afrika'da sömürgeleri bulunan Belçika'nın, self determinasyonun sömürgeler için kabulünü sabote etmek için başvurduğu bir taktiğe

⁵⁷ BM İnsan Hakları Komisyonunun ünlü alt-komisyonunun Azınlıklar Çalışma Grubu dördüncü oturumuna (25-29 Mayıs 1998) verilmiş 13 Mayıs 1998 tarih ve E/CN.4/Sub.2/AC.5/1998/WP.1 sayılı rapor. Belge için arkadaşım Bülent Meriç'e teşekkür ederim.

tepki olarak alındı. BM Antlaşmasının 73. Maddesi, özerk olmayan toprakları yöneten devletlerin, bu topraklar hakkında BM Genel Sekreterine “muntazaman” bilgi aktarmalarını öngörmektedir. Genel Kurul bu maddeyi sömürge imparatorluklarını sarsmak için kullanmak isterken, Belçika, çok sayıda Yerli grupları içeren Latin Amerika ülkelerine ve genellikle etnik gruplar içeren bütün ülkelere: “Self determinasyonu kabul ederseniz, yalnızca benim gibi sömürgeci devletlere değil, kendinize de zarar verirsiniz” gibilerden aba altından açıkça sopa gösterme taktiği izledi: Self determinasyonun az gelişmiş gruplar içeren her ülkeye uygulanabileceğini ileri sürdü. Yani Belçika’ya göre bu ilke azınlıklar tarafından da kullanılabilirdi.

Belçika’nın bu tezi reddedildi. Genel Kurul; sömürgelerin ana ülkeye bitişik olmayacağını, denizaşırı veya en azından coğrafi bakımdan kopuk olacağını öngören “Tuzlu Su Sömürgeciliği” teorisini yeğledi. 1541 (XV)’in altıncı ilkesi şöyle diyordu: “... *bilgi aktarımı, kendisini yöneten ülkeden coğrafi olarak ayır ve etnik ve/veya kültürel bakımdan farklı topraklar için zorunlu niteliktedir*”.

Dikkat edilirse burada coğrafya ile etnik faktörün birarada zikredilmesi önemlidir. Çünkü coğrafya faktörü olmazsa, sömürge olmayan toprakların da SD kavramı içine girmesi mümkün olabilecektir. Dolayısıyla, bu karardan, “Coğrafi ve etnik faktörler biraraya gelirse SD mümkündür” gibi bir yorum çıkarılabilir. Nitekim, Mayıs 1967’de Nijerya’da İbo halkının yaşadığı bölgenin “Biafra” adı altında Nijerya’dan ayrılması uluslararası tepkiyle karşılaştığı halde, Doğu Pakistan’ın 1971’de “Bangladeş” adıyla Batı Pakistan’dan ayrılması aynı tepkiyi görmemiş ve “başarılı” olmuştur. Çünkü Nijerya’da bir teritoryal süreklilik vardır, ikincide ise Doğu ve Batı Pakistan Hint topraklarıyla ayrılmaktadır.

2) Demokrasinin olmaması:

Teritoryal süreklilik ve etnik bütünlük ölçütlerinin yanı sıra günümüzde bir de bu ölçüt geçerlidir.

2625 (XXV) sayılı BM Genel Kurul kararı şöyle demektedir: *“Aşağıdaki paragraflardan hiçbiri, SD ilkesine uyan ve ülkesinde yaşayan tüm halkı soy, inanç ve renk ayrımı yapmadan temsil eden bir yönetime sahip olan egemen ve bağımsız devletlerin teritoryal bütünlüğünü ve siyasal birliğini kısmen ya da tamamen ortadan kaldıracak ya da tehlikeye sokmaya izin verecek ya da bunu teşvik edecek biçimde yorumlanamaz”*. Burada geçen SD terimi “iç” SD olup, tabii ki demokrasi anlamına gelmektedir. Demek ki, vatandaşları arasında ayrım yapmayan devlete karşı ayrılma anlamına gelen SD uygulanamaz.

Çok daha yeni olarak, İnsan Hakları Dünya Konferansı tarafından 25 Haziran 1993'te kabul edilen Viyana Bildirgesi ve Eylem Programının şu ifadesi de, çok daha açık biçimde aynı şeyi tekrarlıyor: *“... eşit haklar ve halkların self determinasyonu ilkelerine uygun hareket eden ve sonuç olarak o toprakta yaşayan tüm halkı herhangi bir fark gözetmeksizin temsil eden bir yönetime sahip bulunan egemen ve bağımsız devletlerin teritoryal bütünlüğünü ya da siyasal birliğini tam olarak veya kısmen ortadan kaldıracabilecek veya tehlikeye sokabilecek herhangi bir eyleme izin veya teşvik sağlamak biçiminde yorumlanamaz”*.

Bu ifadelerden, “Soy, inanç ve renk ayrımı yapan, halkını temsil etmeyen yönetimlerde SD geçerli olabilir”, yorumu yapılmıştır. Bir de, bu hükmü “Faşist rejimler altında yaşayan halklar SD hakkına sahiptir” biçiminde yorumlayanlar vardır.

Aslında, demokratik yönetime sahip olmayan devletlerin ayrılma anlamında SD'ye konu olabileceği kavramı eskidir. Milletler Cemiyeti zamanında, Aaland Adaları raporunda (1920)

uluslararası toplum tarafından tanınmış ve istikrarlı devletlerle, geçici statüye sahip ve istikrarsız devletler ayrımı yapılmıştı. BM de bugün ikincilerdeki ayrılmalara göz yumma eğilimindedir. Ayrıca, sistematik bir sömürünün ve ayrımcılığın olduğu durumlarda ayrılmanın meşruluk kazanabileceği görüşü vardır⁵⁸. Bir diğer görüşe göre, bir devlet insan haklarına (iç SD) saygı göstermezse, dış SD gerçekleşebilir⁵⁹.

3) “Yerli Halk” olma durumu:

BM bağlamında, bir de (yine daha ileride incelenecek olan) 1966 “ikiz” Sözleşmelerinin ortak olan 1. maddesine değinerek kapayalım. Bu maddenin birinci fıkrası şöyle der: “*Bütün halklar SD hakkına sahiptir*”. Bu nasıl yorumlanacaktır? Yalnızca sömürge durumunda olanlarla ilgili olduğu mu söylenecektir? Herhalde hayır, çünkü üçüncü fıkra “*Özerk olmayan veya vesayet altında bulunan ülkeleri yönetmek sorumluluğunu taşıyanlar da dahil olmak üzere...*” dendiğine göre, bu madde hükmü sömürge durumunun ötesine geçmektedir.

Bununla birlikte, üçüncü fıkra şöyle devam ediyor: “*...bu sözleşmeye taraf devletler, halkların SD hakkının gerçekleşmesine yardımcı olmak ve BM Antlaşması hükümleri uyarınca bu hakka saygı göstermekle yükümlüdürler*”. Yani, devletlerin top-
rak bütünlükleri üzerine kurulu BM Antlaşmasına yine gönderme yapılıyor. Zaten, devletlerin 1966 Sözleşmelerine asıl itirazı bu ortak madde 1’e değil, Medenî ve Siyasal Haklar Sözleşmesinin daha ileride incelenecek 27. maddesine olacaktır.

⁵⁸ Emin Gürses, *Milliyetçi Hareketler ve Uluslararası Sistem*, İstanbul, Bağ-
lam Yayınları, 1998, s. 60’dan C. Buchheit, *Session: The Legitimacy of
Self-Determination*, New Haven and London, Yale University Press, 1978,
s. 213.

⁵⁹ Peter Manchot, “Self-Determination for the Kurds in Turkey?”, *Kurdistan*
(ed. by Kurdistan Information Center), April 1996’dan Hector Gross
Espie, *The Right to Self-Determination*, NY, UN Publication, 1980, s. 14.

Sonuç: Yukarıdaki durumlar, görüşler ve yorumlara rağmen, ayrılma anlamındaki SD'nin egemen ve bağımsız bir ülkeye uygulanamayacağı, bu ülkenin teritoryal bütünlüğünün ve ulusal birliğinin daha önemli sayıldığı açıktır. SD açısından uluslararası hukukta topraklar ve halklar "tüm" olarak ele alınmakta, etnik gruplar alınmamaktadır. SD hakkı bireysel haklara dayanan azınlık statüsünün değil, halkların kolektif hakkıdır. Çünkü dünyada 184 bağımsız devlette 600 yağayan dil ve 5000 etnik grup vardır. (Bağka kaynaklara baktığınızda, yağayan dillerin sayısının 3000 olduğunu görmek de mümkün. Kaç olduğu önemli değil, bu kadar çok olması önemli). Buradan, "azınlık" ile "halk" terimleri arasındaki ayrıma geliyoruz.

"Azınlık" ve "Halk"

Siyaset biliminde "halk"ın iki anlamı vardır: 1) Düşük gelir düzeyindeki sınıflar; 2) Genellikle henüz milletleşmemiş düzeydeki topluluklar. Burada birinci anlamın yeri yoktur; ikincisinden söz ediyoruz.

Özellikle 1980'den sonra yapılan uluslararası belgelerde "halk" dendiği zaman, genellikle "Yerli halklar"dan bahsedilir. Bunların temel özelliği, devleti yöneten gruplardan kültürel vs. bakımlardan muazzam uçurumlarla ayrılışları ve çoğunun bu bağat kültürle temasa gelişinin zorla olmasıdır. Henüz cilalı taş devri yağayan Avustralya aborijinleri buna en iyi örnektir.

Azınlık haklarına ilişkin olarak yapılan tüm belgeler, bir minimum standart olarak aynı zamanda Yerli hakları da kapsamına alır, çünkü bunlar genellikle azınlıktır, yani sayıca azdırlar ve hiçbir zaman bağat değillerdir. Bu halklardan bazıları "azınlık" olarak tanımlanmaya karėı çıkar. Bu terim kullanılırsa, sömürgecilerin nihai amacının gerçekleşmiş olacağını dşnrlar. Kendilerine (daha güçlü bir kavram sayılan) "halk" denmesini isterler. Bunun yanı sıra kimi azınlık grupları da kendilerine azınlık

denmesine karşı çıkarlar ve “Halk” denmesini isterler. Ör. Türkiye’deki Kürt milliyetçileri (özellikle 1970’lerdeki “Türkiye Halkları” sloganı). Çünkü daha güçlü bir terim sayılır ve SD kavramını içinde taşımaktadır. Kürt milliyetçileri Kürtlerin azınlık olmadığını, TC’nin kurucu iki halkından biri olduğunu ileri sürer.

II - AZINLIKLARIN ULUSLARARASI KORUNMASININ TARİHÇESİ⁶⁰

A) 19. Yüzyıla Kadar Durum

Reform Hareketi ve Azınlık Kavramının Doğuşu

Daha önce “Azınlık Kavramı, Tanımı ve İlgili Kavramlar” bölümünün başında da kısaca gördüğümüz gibi, “azınlık” kavramının doğuşu, “azınlıkların korunması” kavramının doğuşuyla yaşıttır. Örneğin Yahudiler Ortaçağ Avrupasında fiilî bir dinsel azınlık grubuydu ama, seslerini duyuracak güçten tamamen yoksun oldukları ve kendilerini koruyacak bir devlet bulunmadığı için, böyle bir azınlığın fiilî varlığı “azınlık” kavramının ortaya çıkması için yetmiyordu. Bu kavramın ortaya çıkması için, Avrupa’da kimi ülkelerde burjuvazinin güçlenmesini, dinde de milliyetçilik yaparak Protestanlığı doğurmasını, bu Protestan devletlerin de Vatikan’ı bir tarafa iterek Luther gibileri desteklemesini ve uyruklarının mezhebini bizzat saptamaya başlamalarını, bundan sonra da devletlerin başka devletlerde bulunan “mezhepdaş”larının haklarını korumaya girişmelerini beklemek gerekecektir.

⁶⁰ Bu tarihçe için bkz. B. Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, 2. Basım, Ankara, Bilgi Y., 1991, s.44-64.

Bu süreç içinde Katolik ve Protestan ülkeler önce birbirlerini “ımana getirmeye” çalıştılar, bu amaçla bitmez tükenmez din savaşları yaptılar, bir yandan da kendi sınırları içinde yaşayan karşı mezhepten insanlara eziyet ettiler. 1560’dan 1648 Vestefalya’ya kadar çok kan akıtan bu din savaşları ve eziyetler sonunda taraflar nihayet dinsel azınlıkların ortadan kaldırılmasının olanaksızlığını gördüler ve bu insanları kendi çıkardıkları belgelerle karşılıklı olarak koruma altına almak zorunda kaldılar.

Bu belgelerin ilki, Katolik Fransa’nın Protestan uyrukları için çıkardığı 1598 Nant (Nantes) Fermanı olduysa da, Fransa’da dinsel özgürlüğün yerleşmesi ancak dini tutunum ideolojisi olmaktan çıkararak yerine milliyetçiliği getirecek evrensel bir olaydan, 1789 Devriminden sonra mümkün olacaktır. Bu arada, bu fermanın 1685’te XIV. Louis tarafından geri alınmasının ardından, mezhep baskılarına dayanamayan 250.000’i aşkın Huguenot kitleler halinde Fransa’yı terk etmek zorunda kalıp İngiltere’ye göçünce, Fransa sanayi devrimini başlatma fırsatını İngiltere’ye kaptıracaktır. Çünkü Huguenot’lar, başta saatçilik, dönemin başlıca teknik ve ticari becerilerine sahip olan kitledir. (1942 Varlık Vergisi, 1955 6-7 Eylül olayları ve 1964 Kararnamesi gibi üzücü uygulamalar ve olaylar sonucu gayrimüslimlerin Türkiye’den göç zorunda bırakılmasının da, çok büyük olasılıkla, benzer bir sonucu doğurmuş olduğu ve bugün Türkiye’nin AB kapılarındaki zayıf ekonomik durumunu yaratan başlıca öğeler arasında yer aldığı düşünülmelidir).

Osmanlı İmparatorluğunda Durum: Millet Sistemi

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğunda dinsel azınlıklar güvence altındaydı. Tabii ki dinler arasında bir eşitlik söz konusu değildi; Osmanlılar gerek kuramda gerekse uygulamada gayrimüslim tebayı Müslüman tebaya eşit saymadı. Örneğin gayrimüslimler yeşil giyemez, silah taşıyamaz, Müslümana karşı tanıklık

yapamaz, ata binemezdi vs. Ama “millet” adı verilen cemaatler biçiminde örgütlenmiş olan bu dinsel azınlıkların her biri kendi kurallarına göre yönetilir ve yaşardı. 1454’te uygulanmaya başlanan bu sistemde “Milletbaşı” adı verilen cemaat lideri yalnız o azınlığı ilgilendiren yasalar yapıp uygular, vergi toplar, Padişah tarafından tanınmış bir kamu hukuku tüzel kişisi olan cemaati yönetir, denetler, devlet katında onu temsil ederdi.

Aslında bu durum bütün gerçek imparatorluklara özgüydü. Roma’da da durum aynıydı; çeşitli dinlerin işlerine devlet karışmazdı. Çünkü bu kadar çeşitlilik gösteren bir imparatorluğu başka türlü yönetmenin olanağı yoktu. Cemaatlerden bütün istenen, imparatora sadakatti. Üstelik, sistemin Osmanlı için birçok yararı vardı. Bir kere, Fener Rum Patrikhanesi Vatikan’daki Papa’ya karşı bir uluslararası denge ögesi idi. İkincisi, her bir mezhep bir “millet” sayıldığı için, bunlar İmparatorluk içinde birbirlerine karşı bir denge oluşturmuyorlardı. Hatta Osmanlı, İspanya’dan kovulan Yahudileri 1493’te gemi gönderip aldırırken, İmparatorluk içinde Rumların ve Ermenilerin ticaret tekeline sahip olmalarını engellemek ve onlara karşıt denge oluşturmak amacını gütmüştü.

Hangi nedenle uygulanmış olursa olsun, Avrupa’da dinsel azınlık haklarının tanınmaya başlanmasından yaklaşık 200 yıl önce yürürlüğe sokulan Millet Sistemi, Osmanlı’daki durumun çağına göre çok ileri olmasına yol açmıştır.

Azınlıkların Bir Büyük Devletçe Korunması Dönemi

Uluslararası ilişkileri etkileyecek düzeydeki ilk azınlık korumasını bu dönem oluşturdu. Osmanlı’nın Avusturya’yla yaptığı Zitvatorok antlaşmasından (1606) sonra duraklamasından itibaren, Avrupalı ülkeler Osmanlı’daki Hristiyan azınlıkları uluslararası güvenceye kavuşturmaya ve böylece İmparatorluğu etkilemeye çalıştılar. Bu çabaların ilki olan ve yine Avusturya’yla

imzalanan 1615 Antlaşması, Osmanlı'daki tüm Katoliklerin dinsel haklarını ikili antlaşmayla koruma dönemini başlattı. Arkasından, Kutsal Birlik'le (Avusturya, Polonya, Venedik, Rusya) imzalanan 1699 Karlofça Antlaşması Polonya'ya Osmanlı'daki Katolikler için girişim yapma hakkı tanıdı. Bu hüküm 1718 Pasarofça ve 1739 Belgrad gibi antlaşmalarda da yinelandıktan sonra, Rusya'yla yapılan 1774 Küçük Kaynarca'da doruğuna ulaştı. Bu antlaşma, Katoliklerle sınırlı olan korumayı İmparatorluktaki tüm Hristiyanlara yaydı. Böylece Rusya, Osmanlı'daki Ortodokslar üzerinde büyük bir etki sahibi oldu.

Bundan sonra Rusya, azınlıkları koruma bahanesiyle Osmanlı'yı yıkma ve yerine yerleşme çabalarına başlayacak, onun böylesine stratejik bir konuma yerleşmesini istemeyen İngiltere ve Fransa da bu çabaları önlemeye çalışacaklardır. Bu büyük kavganın adına da "Doğu Sorunu" (*Question d'Orient*) denecektir. Rusya, bu koruyuculuğunun açık açık belirtilmesini sağlamak için 1851'de harekete geçecek, İngiltere ve Fransa arabuluculuk yapmak isteyecekler, Rusya'nın bunu reddetmesi üzerine de Rusya'ya karşı 1854'te Kırım Savaşını açacaklardır. Osmanlı'nın, işin sonunda bir kısır döngü haline gelen dış borçlarından ilkinin almasına sahne olan Kırım Savaşının sonunda imzalanan 1856 Paris Antlaşması, İmparatorluktaki azınlık korumasında yepyeni bir dönem açacak, o zamana kadar tek bir devletle (önce Avusturya, sonra Rusya) yapılan ikili antlaşmalarla güvence altına alınan Hristiyan azınlıkların bundan sonra Avrupa Uyumunun (veya, Avrupa Ahengi; *Concert de l'Europe*) kolektif korumasına bırakıldığını en azından zımnen ilan edecektir. Yine 1856 antlaşması, Avrupa çapında, tek ülkenin korumacılığı sisteminden 19. Yüzyıl sistemine geçişi simgeleyen karma bir belge oluşturacaktır.

B) 19. Yüzyıl Sistemi: Büyük Devletlerin Kolektif Koruması

Aslında durum Osmanlı için 1856'da değişmişti ama, Avrupa açısından bu değişiklik (yani, ikili antlaşmayla koruma'dan kolektif koruma'ya geçiş) 1815 Viyana Kongresiyle başlamıştı. Napoléon'un alt üst ettiği Avrupa haritasını yeniden çizmek için toplanan kongrenin amacı, 1789 Fransız Devriminin milliyetçi fikirlerini dizginlemek, monarşileri kurtarmak ve bunu da yukarıda sözü edilen "Avrupa Uyumu"yla yapmak idi. Ama bu fikirler filiz vermeye başladığı için, dinsel azınlıkların yanı sıra ilk kez "ulusal" azınlıkları da, Rusya-Prusya-Avusturya arasında bölünmüş Polonya ulusu bağlamında korumaya aldı. Ulusal azınlıkların korunması dönemi, bu kolektif korunmayla açılıyordu.

Benzer hükümler, Osmanlı'nın Rusya tarafından 1878 Ayastefanos antlaşmasıyla yok edilmesini önlemek amacıyla güden 1878 Berlin antlaşmasında da yinelendi. Böylece ortaya çıkan 19. yüzyıl sisteminin temel taşları şöyleydi: Birincisi, yeni azınlık koruma antlaşmaları artık ikili değil, çok taraflıydı ve azınlığın yaşadığı ülkenin katılmasıyla, bazen de onsuz yapılmaktaydı. İkincisi, azınlık haklarından yararlanan gruplar genişlemişti. Artık yalnızca dinsel azınlıklardan değil, "soy, din, dil" azınlıklarından söz edilmeye başlanmıştı ve böylece "ulusal azınlıklar" ön plana çıkmıştı. Üçüncüsü, güvence altına alınan haklar genişlemişti. Dinini uygulama hakkının yanı sıra bir de medeni ve siyasal haklar devreye girmişti.

Büyük devletlerin rekabeti sonucu, azınlık içeren devletin işçilerine karışma olayı daha zorlaştığı için, ikili antlaşmalara göre temelde daha olumlu olan yeni sistemin eleştirilecek yanları çoktu. Bir defa, bu sistem evrensel değildi; azınlık içeren her ülkeye uygulanmadı. Güçlü ve liberal batı Avrupa tarafından zayıf ve karmakarışık bünyeli doğu Avrupa'ya empoze edildi.

İkincisi, bir denetleme sistemi yoktu. Üçüncüsü, hakların ihlali saptansa bile, yaptırım belli değildi ve uygulamada tek devletin eline kalıyordu. Dördüncüsü, büyük devletler aralarında anlaşabildikleri zaman, azınlık koruma bahanesiyle içişlerine karışma yine mümkün oluyordu. Nihayet, etkili işlemesinin mümkün olmadığı bir ortamda sistem, azınlıkları bir yandan resmen içişlerine müdahale için kullandı, onlara ulus bilinci aşıladı ve sonra da onları yüzüstü bırakarak çoğunluk tarafından ezilmelerine yol açtı.

C) Evrensel Örgüt Güvencesi Dönemi

Bu konuda esas olarak 4 örgütten söz edilebilir: 1) Milletler Cemiyeti (MC); 2) Birleşmiş Milletler (BM), 3) Avrupa Konseyi (AK), 4) Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT).

1) Milletler Cemiyeti (MC) ve Azınlıkların Korunması

Ulusal Azınlık Kavramının Doğuşu ve Uluslararası Hukuka Girişi⁶¹

16. yüzyıldaki doğduğunu bildiğimiz “dinsel azınlıklar” kavramının “ulusal azınlıklar”a dönüşmesi, yine bildiğimiz gibi, bütün dünyaya milliyetçilik ideolojisini ve milliyet kavramını yayan Fransız Devriminin etkisi sonucu ortaya çıkmıştı. “Ulusal azınlık” kavramı ise, çokuluslu Avusturya-Macaristan ve Rusya’daki fikir akımları ve tecrübeler sonucu gelişti.

Üç gelişme, siyasal ve diplomatik çevrelerin bu konuya eğilmesine yok açtı: 1) Ulusal azınlık kavramının doğduğu iki ülkeden Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun dağılması ve Rusya’nın da altüst olması; 2) Barışçı ve sosyalist grupların, azın-

⁶¹ Bu başlık altındaki bilgiler, Oran, *Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu*, s.64 ve devamının yanı sıra, Stefanos Yerasimos’un adı geçen makalesinden alınmıştır.

lıkların statüsünün tanımlanması çabaları, 3) Özellikle de, I. Dünya Savaşı galiplerinin, yenilenlerin topraklarının paylaşımından ve doğu Avrupa-Balkanlarda yeni devletlerin kurulmasından ya da eskilerin genişlemesinden mutlaka doğacak sorunları fark etmeleri.

Bununla birlikte, savaşın galipleri arasında bir tek ABD Başkanı Wilson azınlık haklarının evrensel olarak verilmesi için çalışma yaptı. Azınlık sorunlarını incelemek için bir “*Inquiry*” (araştırma) başlattı. (Zaten, o zamanki Yeni Dünya Düzeni’nin amentüsü olma iddiasındaki, Woodrow Wilson’ın On Dört Noktası -Ocak 1918- işte bu *Inquiry*’nin sonuçlarını kağıda geçirecektir) ve bu çalışma da işin sonunda esas olarak doğu Avrupa’daki “ırksal ve dinsel” azınlıklara ve özellikle de Polonya’daki Yahudilere güvence verilmesine dönüştü. Bunun üç temel nedeni vardı:

Bir kere, Müttefikler yenilen Almanya’yı azınlık koruma hükümlerine tâbi kılmadılar, çünkü olay bütün Batı’ya, bu arada da özellikle İngiltere’ye (İrlanda sorunu!) bulaşabilirdi. İkincisi, o sırada Polonya’dan pogrom (Yahudilerin topluca öldürülmesi) haberleri geliyordu. Bu ülke, “Polonya yurttaşları yasa önünde istisnasız eşittir”den başka kural kabul etmek istemiyordu. ABD’deki Yahudi Komitesi korkuyordu, çünkü 1878 Berlin Kongresinde Romanya da aynı kuralı kabul etmiş, ama sonra Yahudileri yurttaş olarak tanımayı reddetmişti. Üçüncüsü, Müttefikler Bolşevizm’den çok korkuyorlardı. Onlara göre bu hareket, büyük ölçüde, Yahudi ihtilalcilerin Rusya’da gördükleri muameleye tepkilerinden doğmuştu. Yahudilere azınlık hakları güvencesi verilirse bunların hem Almanya’dan, hem Bolşevizm’den, hem de Siyonizm’den uzaklaşacağını düşünüyorlardı.

Araştırma bir sonuca varınca, Wilson MC Misakına bu konuyu koymak istedi. Ama İngiltere özellikle İrlanda sorunu genel-

likle de İmparatorluk yüzünden böyle bir şeye kesinlikle karşıydı. Bunun üzerine, İngiltere'ye bağlı G. Afrika Birliğinden General Jean Smuts Wilson'ı şöyle diyerek etkiledi: "Emperyalizm dönemi sona erdi. Nasıl geçmişte imparatorluklar halkların bir federasyonu olarak görev yapmışsa, şimdi de ulus-devletleri denetleme mekanizması, Commonwealth'den esinlenmesi gereken MC olacaktır". Böylece Müttefikler ve özellikle de İngiltere hem Wilson'u tatmin etmiş olacaklar, hem de azınlıklara verilecek özerklikler aracılığıyla yeni devletlere MC sayesinde hükmedeceklerdi. Tabii, işin genelleştirilmemesi gerekiyordu, yoksa Galli, İrlandalı, İskoç, Bask, Breton ve Katalanlar da MC'ye şikayette bulunabilirdi. Diğer yandan, Polonya'ya yeni katılan topraklardaki Alman ve Ruslara haklar tanınmazsa bunlar yüzlerini Almanya'ya ve Bolşevik Rusya'ya dönebilirlerdi. Üstelik, Birinci Dünya Savaşına yol açan iki gelişmeden biri Avrupa emperyalizmlerinin Asya ve Afrika'da birbirinin ayağına basması ise, diğeri de Avrupa'nın ezilmiş azınlıklarının huzursuzluğu⁶²

Bu durumda yapılacak tek şey, yenilmiş olsalar bile (ör. Almanya) azınlık koruma hükümlerini Batılı ülkelere uygulamamak biçiminde ortaya çıktı. Ama, "kurumsal gelişmesi zayıf, dolayısıyla Müttefik vesayeti gerektiren alan" olduğu gerekçesiyle doğu Avrupa'ya (ve tabii, ayrıca, savaştan yenik çıkan ülkelere) azınlık koruma hükümleri uygulanacaktı. Bunun üzerine kurulan MC azınlık koruma sistemi dört parçadan oluştu:

1) 1919-20'de Başlıca Müttefik ve Ortak Devletlerle (BMOD-Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya), savaştan sonra yeni kurulan (Polonya, Çekoslovakya, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti) ya da savaştan topraklarını genişle-

⁶² Pablo de Azcaraté, *La Société des Nations et la Protection des Minorités*, Genève, Centre Europeen de la Dotation Carnegie pour la paix internationale. 1969, s.9.

terek çıkan (Romanya, Yunanistan) ülkeler arasında azınlık koruma antlaşmaları imzalandı,

2) 1919-23'te, savaştan yenik çıkan ülkelerle (Avusturya, Bulgaristan, Macaristan, Osmanlı İmparatorluğu -sonra da onun yerine Türkiye) yapılan antlaşmalara azınlıkların korunmasıyla ilgili özel bölümler eklendi,

3) Birtakım ülkeler (Polonya-Danzig, İsveç-Finlandiya, Almanya-Polonya, BMOD-Litvanya) kendi aralarında ikili antlaşmalar yaptılar,

4) Beş ülke (Arnavutluk, Litvanya, Letonya, Estonya, Irak) tek taraflı bildiri yayımladı⁶³.

Sistemin temel hukuksal yapısını oluşturan beş antlaşmaya bakıldığında, devletlerin hem negatif hem de pozitif haklar verdikleri görülmektedir. Antlaşmalarda kolektif haklar vardı ama, "kolektivite" yoktu. Yani, Osmanlı Millet Sistemindeki gibi bir "grup" kavramını, bir hukuk süjesini antlaşmalarda arayıp bulmak mümkün değildi⁶⁴. Çünkü hem sistemi kuranlar grubu değil bireyi önde tutan liberal okuldan geliyorlardı, hem de azınlıkları kolektif birimler olarak tanımlayıp devlet içinde devlet yaratmak istememişlerdi.

Peki, MC sisteminin getirdiği yenilik neydi? Bunu iki alanda bulabiliriz: 1) İlk kez, bir uluslararası örgüt denetimi ve güvencesi (a- Azınlık haklarıyla ilgili antlaşma hükümlere aykırı hüküm getirme yasağı, b- bu hükümlerin MC güvencesi altına konması) söz konusu oluyordu; 2) İlk kez Uluslararası Daimi Adalet Divanı adlı bir yargı kuruluşu devreye giriyor ve anlaşmazlık çıkması halinde kesin hüküm veriyordu.

⁶³ Oran, Türk-Yunan..., s. 66.

⁶⁴ Dragolioub Krstitch, *Les Minorités, L'Etat et la Communauté Internationale*, Paris, Librairie Arthur Rousseau, 1924, s. 308.

Bu iki yenilik MC sistemini, azınlıkların korunması alanında büyük bir tarihsel aşama haline soktu. Bu aşama, günümüze dek getirilmiş en komple azınlık koruma sistemini oluşturdu. Bununla birlikte evrensel değildi, insancıl değil siyasal nedenlerle konmuştu, büyük devletlerin siyasal amaçlı müdahalelerine açıldı. Bu son durumun en sivri örneği, Osmanlı'ya imzalatılan Sèvres antlaşması md.151'in, güvence konusunu MC'ye değil, Başlıca Müttefik Devletlere bırakmasında somutlaşmaktaydı. Bu antlaşma, 19. Yüzyıl sisteminden MC sistemine geçişin karma bir belgesini oluşturmuştur.

I. Dünya Savaşının ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla karakterize olan havası içinde, Polonya ve özellikle de Romanya bu türden hakların dışarıdan zorlanmasına çok direneceklerdir. İmzaya zorlamak için Romanya'ya verilen ultimatomen süresi tam 4 kere uzatılacak ve antlaşma ancak Yahudiler konusunda Romanya'nın istediği değişiklikler yapılmak şartıyla imzalatılabilecektir. Polonya ise, kendisini bağlayan azınlık koruma antlaşmasını 1934'te geçersiz ilan edecektir. Azınlık koruma antlaşmalarından kurtulamayan doğu Avrupa ülkeleri, iki savaş arası dönemde bu sefer azınlıkların bizzat kendilerinden kurtulmaya çalışacaklardır.

MC sistemi, realist açıdan bakılacak olursa, I. Dünya Savaşı sonundaki toprak düzenlemelerinden doğan özel durumlar için düşünülmüştü. İdealist açıdan ise, amaç dünya barışını sağlamaktı: Azınlık haklarının azınlıkları mutlu kılması sonucu bu gruplar devletlerinin sadık yurttaşları olacak, böylece dünyaya huzur ve güven gelecekti⁶⁵. Oysa, azınlıkların mutluluğu uluslararası barış ve güvenliğe bağlıydı. 1930'ların karmaşası içinde dünya savaşa gitmeye başlayınca, azınlıklar kendi devletlerince

⁶⁵ C.A. Macartney, *National States and National Minorities*, London, Oxford University Press. 1934, s. 275.

Beşinci Kol gibi görülmeğe başlandılar⁶⁶. İşin ilginç tarafı, doğu Avrupa'da asıl baskı gören grup olan Yahudilerin MC'ye en az başvurarak şikayet eden azınlık oluşuydu; en fazla başvuranlar Almanlar ve Macarlar, yani "güçlü" azınlıklar olmuştı.

2) Birleşmiş Milletler ve Azınlıkların Korunması

Daha önce de belirtildiği gibi, BM örgütü özellikle başlangıçta yalnızca insan haklarıyla ilgilendi. İşin en başında, ECO-SOC ve onun İnsan Hakları Komisyonu bir Uluslararası İnsan Hakları Yasası (*International Bill of Human Rights*) çıkarmayı düşünmüştü. Bunun üç parçası olacaktı:

1) Bir Genel Bildirge. Bu, 10 Aralık 1948'de "BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi" adıyla çıktı. Azınlıklardan hiç söz etmiyordu. Yalnızca Ayrımcılığın Önlenmesi (AÖ) anlamına gelecek ilkeler koyuyordu. Aslında, Bildirge'ye bir azınlık maddesi konmaya çalışıldı. Ama Batılı ülkeler ve L.Amerika ülkeleri karşı çıktı. İkincinin karşı çıkmasının sebebi, buraya gelen "gö-nüllü göçler" ve Yerliler idi.

2) Bir Sözleşme. Bir değil, üç sözleşme yapıldı. Fizik varlığın korunması konusunda 1948 Jenosit Sözleşmesi (resmî adı: "Jenosit Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkında Sözleşme"), kültürel varlığın korunması konusunda da 1966 "ikiz" sözleşmeleri: "BM Medenî ve Siyasal Haklar Sözleşmesi" ile "BM Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Haklar Sözleşmesi". (Hemen aşağıda bunlar hakkında tamamlayıcı bilgi verilecektir)

3) Bu sözleşmenin uygulanması önlemleri.

⁶⁶ Inis L., Claude, *National Minorities, an International Problem*, Cambridge, Harvard University Press, 1995, s. 50.

Azınlığın Fizik Korunması: BM Soykırım Sözleşmesi (1948)

Jenosit terimini, Yunanca *Genos* (ırk, millet, kabile) ve Latince *Caedere*'yi (öldürmek) birleştiren hukukçu Lemkin ortaya attı.

“İnsanlığa karşı işlenmiş suçlar” kavramı, “savaş suçları” kavramından ilk kez Mayıs 1915'te Fransa, İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı'daki Ermeni olayları üzerine yayımladıkları bildirgeyle ayrılacaktır.

BM Evrensel Bildirgesine azınlıklar maddesi giremeyince, Jenosit sözleşmesine bir “kültürel jenosit” kavramı aracılığıyla azınlıklar dahil edilmeye çalışıldı fakat reddedildi. Yani, bu sözleşme “varolma hakkı”nı yalnızca fizik olarak ele aldı. Böylece, azınlıkların “kimlik hakkı” yine sağlanamadı. Bunu, aşağıda anlatılacak ünlü 27. madde yapacaktır. Türkiye'nin de 23.03.1952'de taraf olduğu bu Sözleşme'nin soykırım tanımı şöyle açıklanabilir:

Ulusal, etnik, ırksal veya dinsel grubun kısmen veya tamamen yok edilmesi *kastıyla* şu fiillerin işlenmesi: öldürme; zihnî veya fiziki sağlığı bozma; fizik varlığını tehlikeye sokacak koşullara tabi tutma; çocukların zorla başka gruba transferi; doğumları engelleme.

Azınlığın Kültürel Korunması: BM Medenî ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi Md. 27 (1966)

Bu madde 27, BM kurulduğundan bu yana azınlıkların korunması alanında çıkarılan en ileri metin olmuştur. Tam metni şöyledir: “*Etnik, dinsel ya da dilsel azınlıkların bulunduğu ülkelerde, bu azınlıklara mensup kişiler, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte, kendi kültürlerini yaşamak, kendi dinlerini açıkça ilan etmek ve uygulamak ya da kendi dillerini kullanmak hakkından*

yoksun bırakılamazlar". Madde, birçok devletin tepkisini aldı. Şimdi, kullandığı önemli kavramları inceleyelim.

Bir defa, "etnik" kavramı. "İrk, dil ve din azınlıkları" (*racial, linguistic and religious minorities*) terimi MC döneminin markasıydı. Sonra, 1950'ye kadar "ırksal azınlıklar" (*racial minorities*) kullanıldı. Günümüzde genellikle "etnik" kullanılıyor. Çünkü "ırk" yalnızca haklar arasındaki fizik farklılıkları ve özellikle de renk farkını anlatıyor. Oysa "etnik" dendi mi, belirgin fiziksel özellikler olsun olmasın bir "kültürel" birime gönderme yapılmış oluyor. Eldeki en geniş terim, "etnik". (Ör. Sırplarla Boşnaklar aynı soydan yanı Slav ama, arada özellikle dinden kaynaklanan kültürel farklılık var. Bunun içindir ki "etnik temizlik" terimi icat edildi).

"...azınlıkların bulunduğu devletlerde..." kavramı. Bunu "yeni göçmenler"i ve Yerli grupları madde kapsamı dışına çıkartmak için L. Amerikalılar koydurdu. Azınlık korumasından hiç hoşlanmayan Fransa, azınlık olsun olmasın etnik grupların varlığını tanımayacağını söyledi. Oysa, azınlıkların uluslararası korunması, devletlerin onların varlığını resmen tanıyıp tanımamasına bağlı değildi, yoksa 27. madde anlamsız olurdu. Nitekim, Almanya, Fransa'nın bu rezervine itiraz etmiştir. Sözleşme'nin denetim organı İnsan Hakları Komitesi de Fransa'nın periyodik raporlarını incelerken bu rezervi geçerli saymamış, dikkate almamıştır.

"...bu azınlıklara mensup kişiler, gruplarının diğer üyeleriyle birlikte..." deniyor. Her iki "ikiz" sözleşmede de verilen haklar hep bireysel nitelikte. Burada görülen başlıca istisna, her ikisinde de ortak olan 1. maddede geçen "*Bütün halklar self determinasyon hakkına sahiptir*" maddesi. Burada "tüm halklara" tanınmış kolektif bir hak olarak self determinasyondan söz ediliyor. 27. maddedeki haklar ise, bireysel ile kolektif hak arasında bir yerde, melez bir nitelik getiriyor. Yani bu haklardan bireyler yararlanır-

yor ama, bunlar kolektif uygulama gerektiriyor. “Azınlıklara mensup kişiler” denmesinin bir sebebi de, daha önce belirtildiği gibi azınlıklara uluslararası kişilik vermemek. Ör. İnsan Hakları Komitesine başvurma hakkı tanımamak (bu Komite hakkında aşağıda bilgi verilecektir). Bir diğer nedeni, grupların bireyleri ezmesini önlemek. Çünkü, daha önce de gördüğümüz gibi, her azınlık kültürü insan hakları açısından saygıdeğer değildir ve hatta insan haklarına şiddetle ters düşüyor da olabilir. Ör. grup kültürüne saygı göstermek dendiğinde Hindu kast sisteminin, İslam’da ve birtakım başka kültürlerde kadına yapılan kimi uygulamaların, kimi kültürlerdeki kadın sünnetinin vs. onaylanması anlaşılmamalı. 27. madde konusunda belirtilmesi gereken bir diğer husus da, burada korumanın yalnızca vatandaşlarla sınırlı olmadığıdır.

Türkiye’nin imzaladığı ve kimi yorum beyanları ve çekinmelerle de olsa 2003’te onayladığı Sözleşme’nin uygulanması iki düzeyde gerçekleşir:

1) Ulusal düzey. Her devlet, Sözleşme hükümlerine saygı göstereceğini imzasıyla belirtmiştir.

2) Uluslararası düzey: Bu iş için, hemen yukarıda sözü edilen bir “İnsan Hakları Komitesi” kurulmuştur. (Bu organın adı, E-COSOC’a bağlı “İnsan Hakları Komisyonu”yla ve 1998 sonunda kaldırılmış olan Avrupa Konseyi “Avrupa İnsan Hakları Komisyonu”yla çok karışır; karıştırmayınız). Komite, “bireysel olarak hareket etmek üzere” devletlerin seçtikleri 18 bireysel üyeden oluşur ve ikili bir işlevi vardır: a) İmzacı devletlerin bu konuda verdikleri periyodik raporları incelemek, b) Bir imzacı devletin başka bir imzacı devlet hakkında yükümlülüklerini yerine getirmediğine ilişkin yaptığı şikayeti görüşmek. (Yalnız, bu ikincinin mümkün olması için, hakkında şikayette bulunan devletin bu konuda İnsan Hakları Komitesinin yetkisini bir bildirgeyle tanımış olması gerekir). Komite bir karar ya da ceza veremez. İşin

sonunda tek yapabileceği, durumu ortaya koymaktır. Bir de, Sözleşme'ye eklenen İhtiyarî Protokol'ün tanıdığı olanaktan yararlanarak bireyler de şikayet dilekçeleri verebilirler. Bunları da Komite ele alır.

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (1989)

Ocak 1990'da imzaya açılan ve çocukların anadilinde öğrenim hakkından vs. söz eden ve Aralık 2001 itibariyle 191 ülkenin imzaladığı ve onayladığı bu sözleşmeye Türkiye, anayasasını ve Lausanne Antlaşmasını zikreden bir çekince (rezerv, ihtirazî kayıt) koyarak katılmıştır (Dışişleri tarafından Türkçe'de "Yorum Beyanı" adı verilen bu çekince konusunda ileride bilgi verilecektir).

BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi (1992)

Genel Kurul'da oydaşmayla (*consensus*) kabul edilen bu Bildirge, BM uygulamasında Ayrımcılığın Önlenmesinden (AÖ) Azınlıkların Korunmasına (AK) bir geçiş niteliğindedir. Bir yandan, dernek kurma ve sınırlar ötesi ilişki kurma konularında devlete engellemek gibi bir "negatif" görev verirken, kimi konularda "pozitif" görev yüklemektedir: Kimliğini ifade etme, kendi dilini öğrenme ve o dilde eğitim görme, gibi.

Bir Sözleşme olmadığı, yalnızca bir Bildirge olduğu için hukuken bağlayıcılığı bulunmayan bu metne Türkiye oydaşma yoluyla katılmış, fakat yine bir "yorum beyanı"nda bulunmuştur.

3) Avrupa Konseyi (AK) ve Azınlıkların Korunması

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (1950)

Resmî adı "İnsan Haklarını ve Temel Özgürlüklerini Korumaya İlişkin Sözleşme" olan metin Kasım 1950'de imzalandı, Eylül 1953'te yürürlüğe girdi.

Sözleşme’de “azınlık” terimi geçiyor ama, azınlık haklarıyla ilgili madde yok. Ör. dil özgürlüğü yok. Resmî okullarda kendi diliyle eğitim hakkı yok. Bununla birlikte, sözünü ettiği bireysel haklar, ayrımcılığın önlenmesi ve grupların Avrupa Konseyi organlarına ulaşabilmesi durumu, azınlıkların “geleneksel” ilgi alanlarıyla çıkışıyor. Özet olarak bu Sözleşme’de Ayrımcılığın Önlenmesi var, ama Azınlıkların Korunması yok.

Sözleşme’ye göre, bireyler bir azınlığın üyesi oldukları için ayrıma uğradıklarında şikayet edebilirler. Ama bu “birey grupları” bir kolektivite gibi değil, bir bireyler topluluğu olarak muamele görürler; her bireyin adı belirtilir, vekaletnamesi aranır. Her üye ayrıca bir ayrımcılığın kurbanı olmuş olmalıdır ve başka grup üyelerine yapılanlardan dolayı şikayet edemez. NGO’lar da bizzat zarar görmüş olmalıdırlar; üyelerinin zarar görmüş olması yetmez. Bununla birlikte, bu sınırlamalar devlet şikayetlerine uygulanmaz. Bir devlet, başka bir devletteki azınlığa uygulanan muamele kendisine zarar vermese bile şikayette bulunabilir.

Bu sözleşmenin asıl önemi, bilinen en etkili denetim mekanizmasına sahip olmasındadır. Kasım 1998’e kadar Avrupa İnsan Hakları Komisyonuna “Bireysel Başvuru” yapılabilmekte ve olay sonunda Avrupa İnsan Hakları Divanına kadar götürülmekteydi. Bu tarihten itibaren Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Divanı birleştirilmiş ve ortada yetkili olarak yalnızca Divan kalmıştır.

Türkiye Sözleşme’ye 1954’te taraf oldu. Bireysel Başvuru’yu Ocak 1987’de ve Divan’ın yetkisini de Eylül 1989’da kabul etti.

Bölge ya da Azınlık Dilleri Avrupa Sözleşmesi (1992)

Özel olarak bir azınlık hakları belgesi olmamakla birlikte, azınlık dilleri konuşanlar için önemli bir belgedir. Bu sözleşmeyle korumaya alınan diller geleneksel olarak (yani, bu dil bir göçmen dili olamaz), belli bir ülkede, bir vatandaş grubu tarafından ko-

nuşuluyor olacak ve resmî dil olmayacaktır. Diğer yandan, mutlaka bağımsız bir dil olmalıdır; diyalekt olmaz. 1 Mart 1998’de yürürlüğe giren ve Aralık 2001 itibariyle 27 ülkenin imzaladığı ve 15 ülkenin onayladığı bu sözleşmeyi Türkiye imzalamamıştır.

Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (1995)

1998’de yürürlüğe giren Sözleşme şunları getirmektedir: “Ulusal azınlıklara mensup bireylerin” kendi dillerini öğrenme, bu dilde bilgi edinme, yayın yapma, eğitim kurumları açma, ad ve soyadı kullanma, gerçek ihtiyaç halinde yerel idari makamlarla ilişkilerini azınlık dilinde yürütme, bu dilde sokak adları kullanma, vs.

İmzacı devletlere çeşitli bükülgenlikler sağlanmıştır. Örneğin, imzacı devletin, sözleşmenin kendi ülke topraklarının nerelerinde ve kimler için geçerli olacağını belirlemesi mümkündür. (Almanya, Sözleşme’yi ülkesinde yaşayan yabancı işçileri dışarıda bırakan bir beyanla onaylamıştır). Ayrıca, bu bildirim geri alınabilecek niteliktedir, ama bu geri alma ancak 3 ay sonra geçerli olmaya başlayacaktır. Sözleşmeden her zaman vazgeçmek de mümkündür, ama bu da bildirimden 6 ay sonra geçerli olacaktır.

1 Şubat 1998’de yürürlüğe giren Çerçeve Sözleşme’yi Türkiye imzalamamıştır. Oysa, bu belge Lausanne düzeniyle önemli paralellikler göstermektedir. Bir kere, Türkiye’de Rum, Ermeni ve Musevilerden başka ulusal azınlık (yani, akraba devleti olan azınlık⁶⁷) yoktur ve zaten Lausanne md. 37-44 bunlara geniş ve üstelik uluslararası güvence altında haklar vermiştir. Dil hakları da, Lausanne’ın daha önce sözü edilen ve ileride ayrıntısıyla ele

⁶⁷ Anımsanacağı gibi, “ulusal azınlık” terimi iki savaş arası dönemden kalmaz. Bugün Soğuk Savaş sonrası dönemde de bu kavrama dönüş yapılmaktadır. Türkiye, yine anımsanacağı gibi, bu terimden “akraba devleti” olanları anlamaktadır. Germen ve Nordikler ise etnik, dilsel ve dinsel azınlıkları da bu kavramın içinde değerlendirmektedir.

alınacak olan 39/4 ve 5 maddeleriyle uyum halindedir. Üstelik, Sözleşme’de azınlığın tanımı da yapılmamıştır; yani hak süjesinin saptanması devletlerin takdirine bırakılmıştır. Örneğin Almanya, yukarıda da belirtildiği gibi, göçmen işçileri dışarıda bırakan bir azınlık anlayışı ortaya koymuştur. Türkiye taraf olduğu takdirde Almanya’nın bu yorumuna itiraz edebilecektir.

Bununla birlikte, şunu da eklemek gerekir ki, “bu sözleşme benim ülkemin şurasında uygulanacak, burasında uygulanmayacaktır” diye rezerv koymak Türkiye için fiilen mümkün değildir; çünkü zaten ülkenin doğusunda başka hukuk (Olağanüstü Hal hukuku), batısında başka hukuk (normal hukuk) uygulamasının varlığı yeterince eleştiriye yol açmaktadır.

4) AGİT ve Azınlıkların Korunması

AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı; İngilizcesi: CSCE) 1992 doruk toplantısında bir Ulusal Azınlıklar Yüksek Komiserliği kurulması kararlaştırılmıştır. Ocak 1993’te göreve başlayan Yüksek Komiser’in başlıca görevi, AGİT (örgütün adı, Aralık 1994 Budapeşte zirvesinde “AGİT” (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı; İngilizcesi: OSCE) olarak değiştirilmiştir) bölgesinde ulusal azınlık sorunlarının çıkmaması için bir “erken ihbar” ve gerektiğinde “erken harekete geçme” olanağı sağlamaktır. Bireysel insan hakları ihlallerini araştırmak gibi bir görevi yoktur. Görevi sırasında, organize bir terörizme dönüşmüş ulusal azınlıklar sorunuyla ilgilenmeyen, terörizme karışan ya da terör olaylarını mazur gösteren kişi ve kuruluşlarla yazışmaya girilemeyen ve onların gönderdiği yazıları cevaplandıramayan Yüksek Komiser, şimdiye kadar Baltık ülkeleri, Slovakya, Makedonya, Arnavutluk, Romanya ve Macaristan’daki ulusal azınlık sorunlarına eğilmiştir. Bu makamın kurulması, AGİT’in konuya verdiği önemin açık bir göstergesidir.

Bütün bunların yanı sıra AB içindeki durum açısından 1993 Kopenhag Kriterlerini unutmamak gerekir (bkz. S. Baykal, “Kopenhag Kriterleri” kutusu, *Türk Dış Politikası...*, Cilt II, s. 332).

5) Azınlık Hakları Konusunda Dünyadaki Son Gelişmeler Hakkında Not

Küreselleşmeyle birlikte, azınlık haklarında belirgin gelişmeler görülmüştür:

1) 1990 sonrasında insan ve azınlık hakları “mekân” olarak genişleyerek güçlendi. Bunun nedenlerini şöyle özetlemek mümkün:

a) Doğu Bloku çöktü. Soğuk Savaş, Batı’nın kesin galibiyetiyle sonuçlandı. Sonuçta, Batı Bloku ve ileri sürdüğü değerler rakipsiz kaldı. Batı’nın altyapısı özel teşebbüsün yüceltilmesini, üstyapısı da insan ve azınlık haklarını odak noktası alıyor.

Zaten, AGİK sayesinde II. Dünya Savaşı sonundaki kazanımlarının tescilini isteyen SSCB ve müttefikleri karşısında, Batı dünyasının AGİK sürecini başlangıçta kabul edişinin esas nedeni, klasik insan hakları konusunda zayıf durumda bulunan SSCB ve müttefiklerini bu konuda zorlamaktı. (SSCB, 1948 BM İnsan Hakları Bildirgesini ancak 1968 Tahran Uluslararası İnsan Hakları Konferansında kabul etmiştir). Batı, onu bu “yumuşak karın”dan vurdu. AGİK’in ilk sonucu olan 1975 Helsinki Son Senedi hem bir güvenlik belgesi, hem de bir insan hakları (belgesiydi. Bu açıdan, bir çift kale maça benziyordu. Bundan sonra yapılan toplantılar hep insan hakları çerçevesinde oldu. 1990’da Paris’te yapılan ikinci zirvede imzalanan 1990 Paris Şartı (şart=koşul’la ilgisi yoktur; “*Charte*”=Misak) bütünüyle bir insan hakları belgesiydi. Bu açıdan, tek kale bir maça benzedi ve bu eğilim de SSCB yıkıldıktan sonra kural oldu. İnsan ve azınlık hakları konusu büyük önem kazandı.

1985'ten itibaren Bulgaristan'ın Müslüman-Türk azınlığa yaptığı baskılar ve 1990'larda Eski Yugoslavya'daki kanlı durumlar Avrupa'da tepki yarattı. Üstelik bunlar güvenlik ve barış sorununu da beraberinde getiriyordu.

b) Eski sosyalist ülkeler uluslararası örgütlere girmek istediler ve girerken de insan ve azınlık haklarını kabul ettiler.

c) Bu konunun büyük önem kazanmasına, Asya ve Afrika ülkelerinden Avrupa'ya gelen göç akımları katkıda bulundu. Çünkü bu göçmenler kalıcı idiler ve yol açtıkları sorunlar nedeniyle bu ülkelerde (azınlık hakları tam olarak ya da hiç tanınmayan) fiili birer "azınlık" oluşturdular.

d) Üçüncü Dünya rejimlerinin çoğu (ör. Afrika), çeşitli nedenlerle (SSCB'nin desteğinden yoksun kalmak, Batı'nın gazabından çekinmek, malî iflas, Batı'nın kredi ya da desteğini almak istemek, vs.) tek parti rejimlerini bırakıp çok partiye geçti. Çok partililik mutlaka demokrasi anlamına gelmiyor ama, eskisine oranla insan haklarına daha önem vermek zorunda olan daha açık bir toplum anlamına geliyor.

2) Diğer yandan, insan ve azınlık hakları "nitelik" yönünde güçlenmeye başladı.

a) Ayrımcılığın önlenmesinden, azınlıkların korunmasına doğru bir gidiş görülüyor. Hatırlanacağı gibi, ayrımcılığın önlenmesi bir tedavi idi. Hastalık sona erince biten bir tedavi. Ama azınlıkların (farklı özelliklerinin) korunması sürekli ve gittikçe genişleyen bir iş.

b) Azınlıkların korunması konusunda eskiden devlete "negatif" bir görev veriliyordu: engellemek. Artık gitgide "pozitif" bir görev veriliyor. AGİK 1990 Paris Yasasından başlayarak AGİK belgeleri; artık devletlerin, azınlıkların bu farklı özelliklerini "korumaya yardımcı olmaları"nı, hatta bu korumanın koşullarını "yaratmaları"nı istiyor. Hatırlanacağı gibi, yukarıda sözü

edilen BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesinin (1992) bu yönde bir “geçiş metni” olduğunu görmüştük.

c) Yalnızca vatandaşların azınlık sayılmasından, vatandaş olmayanların da korunmasına gidiş eğilimi var. Örneğin AB Avrupa Komisyonu göçmenleri, mültecileri ve uyruksuzları (haymatlosları) azınlık olarak mütalaa ediyor.

d) Özellikle dil, eğitim gibi konularda; bireysel haklardan, birlikte kullanılabilecek haklara doğru gidiş eğilimi var. (Ör. 1995 Çerçeve Sözleşme’de sokak adlarının azınlık dilinde konması). Bununla birlikte, yine Çerçeve Sözleşmede azınlık hakları, “ulusal egemenlik” ve “ülke bütünlüğü” kavramlarıyla sınırlanıyor. Yani, self determinasyon hakkı, ayrılma hakkı anlamında yorumlanamaz deniyor. Haklar yine bireylere veriliyor; gruplara değil.

e) Bir devlette azınlık olup olmadığı konusu, kimi sözleşmelerin (ör. Çerçeve Sözleşme) getirdiği istisnalar dışında, artık o devletin kendi takdirine bırakılmıyor. Genel olarak “ulusal azınlıklar” ya da “etnik azınlıklar” deyimleri kullanılıyor ve bu azınlıkların kültür, din ve dil açısından çoğunluktan farklı olduğundan söz ediliyor. Böyle bir sözleşmeyi imzalayan ülkenin, “Benim iç mevzuatıma göre bende azınlık yoktur” demesi birşey ifade etmiyor.

“Azınlığın varlığı” sosyolojik bir kavramdır. Bunu kabul veya ret, devletin elinde veya yetkisinde değildir. Eğer bir ülkede çeşitli bakımlardan çoğunluktan farklı, başat olmayan, ve bu farklılığı kimliğinin olmazsa olmazı sayan bir grup mevcut ise, uluslararası standartlar o ülkede azınlık olduğunu kabul eder; burada devletin ne iddia ettiği önemli değildir. Nitekim, İnsan Hakları Yüksek Komiserliği 23 Numaralı Genel Yorum’da şöyle demektedir:

“Etnik, dilsel veya dinsel bakımlardan ayrımcılık yapmadıklarını ileri süren kimi taraf Devletler, haksız olarak ve sırf bu gerekçeyle, kendi ülkelerinde azınlık bulunmadığını ileri sürmektedirler” ve “Bir taraf Devletteki bir etnik, dinsel veya dilsel azınlığın varlığı o taraf Devletin kararına bağlı değildir; nesnel ölçütlerle saptanması gerekir”.

Yüksek Komiserliğin 24 Numaralı Genel Yorumu da şöyle demektedir:

“Her Türlü Irk Ayrımcılığını Ortadan Kaldırma Uluslararası Sözleşmesinin 9. maddesi uyarınca Komite’ye ulaştırılan periyodik raporlardan anlaşıldığı kadarıyla, kimi taraf Devletler kendi ülkelerindeki kimi ulusal veya etnik grupların veya yerli halkların varlığını tanımakta, fakat diğer bazılarını tanımamaktadırlar. Kimi ölçütler bütün gruplara, özellikle de halk içindeki diğer gruplardan veya çoğunluktan ırk, renk, doğum veya ulusal veya etnik köken bakımından farklı olanlara tekdüze olarak uygulanmak zorundadır.”

f) Belki de en önemlisi, AGİK çerçevesinde Cenevre’de yapılan 1991 “AGİK Ulusal Azınlıklar Üzerine Uzmanlar Toplantısı”nda kabul edilen raporda ilan edildi ki, ulusal azınlıklar konusu artık “milli yetki”ye (*domestic jurisdiction, compétence nationale*) dahil değildir; yani ülkelerin iç işleri kabul edilemez. Bu konu artık “meşru uluslararası ilgi konusu”dur. (Bununla birlikte, Türkiye’nin önerisiyle bu rapora “Her fark azınlık yaratmaz” ilkesi de konulmuştur). Ulusal azınlıkların korunmasının ulusal yetki dışında kalacağı, daha önce de, 1990 Kopenhag AGİK İnsani Boyut Konferansı Nihai Belgesi ve 1990 Paris Şartında da zımnen kabul edilmişti.

Bunun yanı sıra, şunu da anımsamak gerekir ki, Türkiye için bu konunun ulusal yetki sınırları içinde (yani iç mesele) sayılması hususu ülkemizin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine katıldığı 1954 yılında (hatta, 1923 Lausanne'da) kuramsal olarak, bireysel başvuruyu kabul ettiği 1987 tarihinde de pratik olarak sona ermiş bulunmaktadır.

g) İnsan ve azınlık hakları konusunda uluslararası ve ulusal gönüllü örgütler (NGO'lar) gittikçe ön plana çıkıyor.

h) Son olarak, azınlık haklarının ihlali konusu gitgide Irkçılık'la aynı kaba konmaya başlıyor. Örneğin, Avrupa Konseyinin ırkçılıkla mücadele konusunda kurduğu önemli organı ECRİ, adından da anlaşılabilceği gibi (*European Commission against Racism and Intolerance* – Irkçılık ve Hoşgörüsüzlükle Mücadele Avrupa Komisyonu), görev alanı “ırkçılık, ırk ayrımcılığı ve bunlarla ilgili hoşgörüsüzlük” olan bir kuruluştur. Bu kuruluş, Türkiye’de Kürtlerle ilgili olumsuzluklar konusunda kendini müdahalede yetkili saymakta, yani bu olumsuzlukları “ırkçılık” başlığı altında mütalaa etmektedir.

III - AZINLIK SORUNLARI VE TÜRKİYE

A) Türkiye ve Azınlıklar

Kimi ülkeler azınlıklar konusunda aktif bir politika güderler. Örneğin nüfusu 11 milyon, iç azınlıkları 1,1 milyon, etnik dış azınlıkları 5 milyon olan Macaristan, 1993'te çıkardığı bir yasayla iç azınlıklarına çeşitli haklar vererek bu konunun sorun çıkarılmasına özen gösterirken, irredantist (İrredantizm: Özellikle sınırları bitişik dış azınlıklarını kendi ülke topraklarına dahil etme politikası) olmayan ama dış azınlıklarını korumak konusunda çok faal olan bir politika güdüyor. Ülkesinde durmadan azınlıklarla ilgili konferanslar düzenliyor. Türkiye ise, gerek iç gerekse dış azınlıklar konusunu öne çıkarmayan bir ülkedir.

1) Türkiye ve Dış Azınlıkları

Yunanistan'ın 1821'de ayaklanmasından (ya da, karşı taraftan bakıldığında, kurtuluş savaşı başlatmasından) sonra zaman zaman (1829, "93 Göçü" vb.) çok şiddetli göç dalgalarına uğramış olmakla birlikte, Osmanlı'nın Balkan Savaşına kadar ciddi bir dış azınlıklar konusu olmadı. Gerileme döneminde ordular yavaş ve düzenli çekildiklerinden dışarıda pek azınlık bırakılmadı, birlikte geri getirildi. Balkan Savaşında bozgun büyük ve çok hızlı olduğu için geride önemli miktarda azınlık kaldı.

Cumhuriyet döneminde yapılan çeşitli nüfus değişimleriyle bu dış azınlıklar azaltıldı. Bunlardan en önemlisini iyi biliyoruz: Yunanistan'la 30 Ocak 1923'te yapılmış olanı. Bunun yanı sıra Yugoslavya ve Bulgaristan'dan çeşitli dönemlerde göçler geldi. (Bulgaristan'da gelen göçlerin sonuncusu, Bulgarların ad değiştirme yoluyla Bulgarlaştırma kampanyası üzerine 1985'te başlayandır. Bu göçle 300.000 kişi geldi, Jivkov yönetiminin düşmesinden sonra bunlardan yaklaşık yarısı geri döndü).

Bu gelenler yalnız Türkler değil, aynı zamanda Müslümanlardı. Çünkü bu göçmenlerin kabul edilmesinde ölçüt, bildiğimiz gibi, Türkiye'ye uyum sağlamak açısından, Türk olmaktan ziyade Müslüman olmak idi. Gagavuz Türkleri Hristiyan oldukları için alınmadılar ama, Slav olan Boşnaklar ve Pomaklar Müslümanlıkları nedeniyle, Türkiye'ye uyum sağlamaları kolay olacağı için alındılar. Bu geleneğin kalıntıları, 1990'larda bile eski Yugoslavya iç savaşında Boşnakları desteklemekte rol sahibi olacaktı.

TC için dış azınlık kavramı, özellikle milliyetçilik ideolojisinin ulusal kimlik açısından ulusal dil ve tarih ögesine ve bir miktar da soy'a vurgu yapmaya başladığı 1930'lardan sonra etnik bir nitelik kazandı. Müslüman olmanın yanına, Türk olmak (daha doğrusu, Türkçe konuşmak ve kendini Türk saymak) güçlü biçimde eklendi. (Biliyoruz ki, günümüzde "etnik" terimi soy

durumundan ziyade kültür durumuna vurgu yapmaktadır. Yoksa, örneğin Sırp-Boşnak kavgasını izah etmek mümkün değildir). Atatürk döneminde, Nazilerin ırkçı kuramlarının bütün etkilerine ve bu etkinin Türkiye’de yol açtığı kimi aşırılıklara rağmen, gerek yurttaş gerekse dış azınlıklar kavramı Türk soyundan gelmekten ziyade, “Türkçe konuşmak ve Türk kültürünü benimsemiş olmak” biçiminde yorumlandı ve uygulandı.

Bugün Türkiye’nin etnik dış azınlıkları esas olarak iki bölgede yer alıyor:

a) Balkanlardaki Türkler (Eski Yugoslavya toprakları - Makedonya, Kosova-, Bulgaristan ve Yunanistan - Batı Trakya, Onikiada -),

b) Kuzey Irak’taki Türkmenler.

Bu azınlıklardan yalnızca Batı Trakya (yaklaşık 120.000 kişi) ve Bulgaristan’dakiler (yaklaşık 750.000 kişi) konusunda Türkiye ile komşuları arasında koruma anlaşmaları mevcut.

Türkiye dış azınlıkları konusunda Cumhuriyet döneminde irredantist olmaktan çok uzak bir politika izledi. Gerçi kimi yazarlar ve politikacılar zaman zaman tersi bir tutum sergilediler, günümüzde de buna devam ediyorlar; ama resmî politika, Misak-ı Milli (yani pratikte bugünkü Türkiye) sınırları dışındakilerin, yalnızca, memleketlerinde mutlu olmaları politikasını güttü. Çünkü Kemalizm bir ulus devlet kurmuştu, küçülerek güçlenmeyi amaçlamıştı, asıl derdi içeride Batıcı reformlar yapmaktı (“Yurtta Sulh, Cihanda Sulh”, yani statükocu politika).

2) Türkiye ve İç Azınlıkları⁶⁸

Kemalist devlet dış azınlıklar konusunda olduğu gibi iç azınlıklar konusunda da Osmanlı mirasından etkilendi. Biraz aşağıda

⁶⁸ Bu kitapta, Türkiye’nin iç azınlıklarının statüsü konusunda yalnızca bu konudaki temel metin olan Lausanne Barış Antlaşması hükümleri incelenecektir ve bu

okuyacağınız Lausanne'la ilgili konuda da ayrıntısıyla belirtileceği gibi, Osmanlı'dan gelen bir çizgiyi sürdürerek yalnızca gayrimüslimleri azınlık saydı. Bu haklar, zaman zaman zedelense de⁶⁹, uygulanmaya devam ediyor. Fakat Türkiye, aynen Osmanlı

hükümler Yunanistan'daki Müslüman-Türk Batı Trakya azınlığı için de geçerlidir (Batı Trakyalıların hakları için bkz. B.Oran, *Türk-Yunan...* Bununla birlikte, Türkiye'de bu konuda geçerli bir antlaşma daha vardır: 18 Ekim 1925 Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması [Antlaşma'nın eklerini Ek Protokol, bir Tutanak ile Bulgar Yetkili Temsilcisi'nin Mektubu oluşturmaktadır].

17 Ağustos 1926 tarihinde yürürlüğe giren Dostluk Antlaşmasına Ek Protokol'ün A maddesinin 1. paragrafına göre, Türkiye ve Bulgaristan, azınlıkların korunmasına ilişkin olarak 1919 Neuilly Antlaşmasında yazılı hükümlerin tümünden Bulgaristan'da oturan Müslüman azınlığı, Lausanne Barış Antlaşmasında yazılı hükümlerin tümünden de Türkiye'de oturan Bulgar azınlığı yararlandırmayı karşılıklı olarak yükümlenmişlerdir. 2. paragrafta ise, Neuilly ve Lausanne'ın herhangi birisini imzalayan devletlerin azınlıklar konusunda sahip oldukları tüm hakları Bulgaristan'ın Türkiye'ye, Türkiye'nin de Bulgaristan'a karşılıklı olarak tanıyacağı yazılıdır. Ayrıca bu paragrafta, ancak anadili Bulgarca olan ve Hristiyan dininden olan Türk uyrukların Bulgar azınlığından sayılacağı bir not halinde vurgulanmıştır. Dolayısıyla, burada da Lausanne mantığı izlenmiştir. Bu genel nitelikli düzenlemelerin yanısıra, Ek Protokol'de iki ülke arasındaki göçler sonucunda ortaya çıkan uyrukluk sorunları ile ilgili kişilerin taşınmaz mallarıyla ilgili mülkiyet hakları da düzenlenmiştir. Dostluk Antlaşması bugün yürürlüktedir.

İki ülke arasında aynı tarihte bir de Oturma Sözleşmesi imzalanmıştır. Bulgaristan'da Türk, Türkiye'de de Bulgar uyruklarının oturma koşullarını belirlemek amacıyla yapılan bu belgede Bulgaristan'daki Müslüman, Türkiye'deki Bulgar azınlığın göç etme koşullarıyla ilgili düzenlemelere gidilmiştir. Buna göre, Sözleşme'nin 2. maddesinde tarafların "Bulgaristan Türklerinin ve Türkiye Bulgarlarının" isteğe bağlı göçlerine hiçbir engel çıkarılmayacağını kabul ettikleri, göçmenlerin yanlarında taşınır malları ile hayvanlarını götürmek ve taşınmaz mallarını da serbestçe tasfiye etme hakkına sahip oldukları, taşınmaz mallarını kesin gidişlerinden önce tasfiye etmemiş olanların göç gününden başlamak üzere iki yıllık bir süre içinde bu işlemi yapmak zorunda bulundukları belirtilmiştir. Bu sözleşme dört yıl için yapılmış olmakla birlikte, 11. madde uyarınca sözleşmeciler taraflardan bir tanesi Sözleşme'yi ortadan kaldırmak istediğini bildirmediğinden, halen yürürlüktedir. (Bu özet için, "Bulgaristan'daki Türk Azınlığı" konusunda Dr. Ali Dayıoğlu'na teşekkür ederim).

⁶⁹ Bkz. B. Oran, *Devlet Devlet'e Karşı*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1994, s. 13-22 ve 27-38. 2000'lere geldiğinde Yunanistan'la ilişkilerin eskisine oranla çok dü-

İmparatorluğu gibi, Müslüman yurttaşları çeşitli açılardan (etnik, dilsel) farklı olsalar bile azınlık saymadı⁷⁰.

Bununla birlikte, burada Türkiye'nin iç azınlıklarını inceleyen, azınlık'ın Türkiye'de Lausanne'a dayanan *hukuksal* (ve resmî) tanımını değil, bugün dünyada azınlık teriminin yüklendiği anlamı (yani, çoğunluktan etnik, dilsel, dinsel bakımdan farklılık gösteren ve bu farklılığın bilincinde olan yurttaşlar biçiminde olan *sosyolojik* tanımını) göz önüne alacağız. Çünkü tüm dünyada geçerli azınlık tanımı böyle. Kendi içimize kapanıp da dünyayı bundan ibaret saymanın cezasını çok çektik, hâlâ da çekiyoruz. Kendi kendimizi avutup, sadece kendimize zarar veriyoruz.

a) Gayrimüslimler

Osmanlı'dan devralınan gayrimüslimlerden Ermeniler, göç ve tehcir nedeniyle Anadolu'da çok azalmışlardı. İstanbul Ermeni nüfusu kendini büyük ölçüde korudu. Bugün Türkiye'de 55.000 kadar Ermeni kökenli yurttaş var.

Rumlar 1923 Mübadelesi nedeniyle büyük ölçüde azaldı. Çoğu İstanbul'da olmak üzere 110.000 kişi kaldı. Fakat 1964 sonrası bunlar da büyük hızla Yunanistan'a göçtüler. Bugün Türki-

zelmesinin de getirdiği bir yumuşamanın yanı sıra, Batı Trakya azınlığının zarar görmemesi düşüncesinin de yardımıyla Türkiye'deki Rum azınlığın hakları eskisine oranla çok daha fazla gözetilmektedir. Musevilerin ise eskiden beri bu üç azınlığın içinde en rahatı olduğu söylenebilir. Fakat aynı şeyin Ermeni azınlığı için geçerli olduğunu söylemek zordur. Bu azınlık, özellikle, "1936 Beyannamesi" adıyla anılan hukuk dışı bir uygulamadan zarar görmekte, Lausanne'daki haklarının yanı sıra mülkiyet hakları da ihlal edilmektedir. Diğer yandan, daha ileride de ele alınacağı gibi; Musevi, Ermeni ve Rumlar dışındaki gayrimüslim azınlıkların kimi hakları (ör. Süryanilerin eğitim hakkı) tanınmamaktadır. "1936 Beyannamesi" sorunu için bkz. B. Oran (ed.), *Türk Dış Politikası*..., Cilt I, s. 229.

70

Bunun ve özellikle devletin Kürtlere karşı asimilasyon politikası izlemesinin nedenleri için bkz. B. Oran, "Thoughts on the State and the Kurdish Identity in Turkey", *Contrasts and Solutions in the Middle East* (Ed. Ole Hoiris ve Sefa Martin Yürükel), Danimarka, Aarhus University Press, 1997, s. 489-499.

ye'deki Rum kökenli yurttaş sayısı, çoğu yaşlı olmak üzere, yalnızca 1500-2000 kişidir.

Hiçbir zaman büyük sayıda olmayan ve Osmanlı toplumuna kimliklerini yitirmemek koşuluyla entegre olmak nedeniyle hiçbir zaman sorun olarak görülmeyen Museviler İsrail kurulduktan sonraki dönemde bu ülkeye göç ederek azaldılar. Bugün sayıları yaklaşık 25.000'dir. (Bu entegre oluşta, bir milliyetçilik ideolojisi ve hareketi oluşturmayıta Musevilerin esas olarak İspanya'dan gelen göçmenler oluşunun etkisi gözden kaçırılmamalıdır. Bkz. yukarıda "Azınlıklar ve Mekân" başlığı).

Bunların dışında kalan ve güneydoğu Anadolu'da az sayıda bulunan Süryani, Keldanî, Asurî gibi Hristiyan unsurlar özellikle 1980'den sonra önce İstanbul'a, oradan da Avrupa'ya göç ederek iyice azalmışlardır.

b) Müslümanlar

Daha ileride de göreceğimiz gibi, Osmanlı'da başat unsur olan Türklerden çeşitli bakımlardan (dil, âdetler vb.) az ya da çok farklı olan Müslüman etnik unsurlar vardı. Bunlardan Araplar, çok büyük ölçüde, TC'nin güneyinde kurulan Arap ülkelerinde kaldılar. Diğer Müslüman unsurlar ikiye ayrılabilir:

1) Anadolu'ya çok çeşitli dönemlerde göçle gelmiş olanlar (Balkanlardan: Boşnaklar, Pomaklar, Arnavutlar vb., Kafkaslardan: Lâzlar, Çerkezler, Abazalar, Çeçenler, Gürcüler, vb.); 2) Anadolu'ya Türkler geldiğinde burada yaşamakta olanlar (otoktonlar): Kürtler.

Birinciler, azınlık kavramını incelerken "Azınlıklar ve Mekân" başlığı altında öğrendiklerimize uygun olarak, Anadolu'ya geldikten sonra kendi kimliklerini vurgulamaksızın çoğunluk kimliğine uyum sağladılar. Gerçi bunda a) Müslüman olmalarının ve b) ülkenin ekonomik yaşamına kolayca entegre olacak bölgelerde (deniz kenarı, İstanbul'a yakın, vb.) yerleşmiş bu-

İnmalarının rolü büyüktü ama, göçmen olmalarının (yani, tarihsel mekânlarını terk edip gelmiş olmalarının) rolü büyük olasılıkla çok daha önemliydi.

Nitekim bu gruplar bugün azınlık kavramının çok önemli olan öznel ögesinden, yani “azınlık olma bilinci”ne pek sahip değiller. Gerçi, azınlıklar konusunun ve azınlık alt-kimliklerinin dünyada ve Türkiye’de son 10 yıldır çeşitli nedenlerle yükselmesi (ve bir miktar da moda olması) sonucu “Çerkes Mutfağı” gibi lokantaların açıldığını ve “*Ogni*” gibi Lâz gazetelerinin çıktığını görüyoruz, ama bunların “Türk” üst-kimliliğini reddeden akımlar olmadığı kesin. (Ama, yine de *Ogni* çıkar çıkmaz toplatıldı).

İkinciler, yani Kürtler açısından ise durum böyle olmadı.

Kürtlerin Farklı Durumu ve Nedenleri

Kürtler aynen Çerkesler ya da Lâzlar vb. gibi etnik bakımdan Türklerden farklıydı, ayrıca aynen onlar gibi Sünnî Müslümandı ama onların aksine özel kimliklerini hep korudular. Bununla da kalmayıp, 19. yüzyıl başından başlayarak ciddi başkaldırı hareketleri, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak da milliyetçi hareketler sergilediler. Kürtlerin bu değişik konumunu en azından şu nesnel ögelere bağlamak doğrudur:

1) Nüfus: Sayıları diğer Müslüman unsurlara oranla çok daha fazla idi,

2) Yoğunluk: Esas olarak ülkenin tek bir bölgesinde (doğu-güneydoğu Anadolu), oradaki nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturacak biçimde yaşayageldiler,

3) Coğrafya: Bu bölge coğrafi nedenler (denizden uzaklık, dağlar vb.) yüzünden ülke ekonomisine entegre olması güç bir yerdi ve hep soyutlanmış durumda kaldı. Buna karşılık, Lausanne sonucu ayrıldıkları Suriye ve Irak Kürtleriyle gelenek-

sel ekonomik ilişkilerini göçebelik ve kaçakçılık biçimlerinde sürdürdüler.

4) Üretim biçimi: Bu soyutlanmışlığın da etkisiyle Kürtler feodal üretim biçimini ve yaşamı (gelenekler vb.) korudular. Ülkenin diğer alanlarından ve özellikle de nüfusu yoğun batıdan bu açıdan da farklı kaldılar,

5) Otoktonluk: Diğer Müslüman etnik grupların aksine (ve Ermenilerle Rumlar gibi), Kürtler göçmen değil Anadolu'nun otokton ahalisiydi. Bu nedenle özel kimlik ve milliyetçilik konusunda diğerlerinden farklı tutum sergilediler.

Üst Kimlik Olarak “Türklük” ve “Türkiyelilik”

Bütün bunlar sonucu Kürt kökenli yurttaşların kendilerini farklı hissetmelerine iki önemli öznel unsur da katkıda bulundu ve Kürt kimliğinin pekişmesine yol açtı:

Birincisi, merkezîyetçi üniter devlet ile merkezkaç nitelikli Kürtler arasında kaçınılmaz olarak oluşan çatışma ve karşılıklı kuşku ortamıydı. Bu bir yandan “ayaklanma”ların, diğer yandan da “bastırma”ların ve “denetimde tutma”ların sonucu meydana geldi.

İkincisi, Türkiye Cumhuriyetindeki üst-alt kimlik ilişkisi idi. Osmanlı'da üst kimlik ile alt kimlikler ilişkisi, bütün imparatorluklarda olduğu gibi, sorun yaratmayacak (ya da, minimum sorun yaratacak) biçimde kurulmuştu.

Pratik açıdan bakılacak olursa: Bütün imparatorluklarda olduğu gibi, Osmanlı'da yönetim (özellikle II. Mahmut'un Batıcı - ve merkezîyetçi- reformlarına gelinceye dek) ademi merkezîyetçiydi. Bu nedenle, imparatorluk her bakımdan büyük farklılıklar (çok kültürlü, çok etnili, çok dinli, çok mezhepli vb.) gösteren

cemaatlerden oluştuğu halde bunlar ile yönetim arasındaki ilişki temelde çatışma yaratmıyordu⁷¹.

Türkiye Cumhuriyetine geçildiğinde bir ulus devlet kurulacak ve bu devlet milliyetçilik ideolojisi gereği merkezîyetçi ve (daha da önemlisi) yaşamın her açısından (giyim-kuşam, düşünce, dil, eğitim, inanç, vb.) tekçi ve tekelci olacaktır. Yarı-özerk olmaya alışmış (ve üstelik Halifeliğin kaldırılması sonucu Türklerle arasındaki tek gerçek bağ kopmuş) Kürt toplumu buna büyük tepki gösterecektir.

Kuramsal açıdan bakılacak olursa: Osmanlı'daki üst kimlik, alt kimliklerin (Türk, Kürt, Laz, Çerkes, Ermeni, Rum, Musevi, Gürcü, Abaza, Boşnak, vb.) herbirinden farklıydı: "Osmanlılık". Gerçi Türkler kurucu öge olarak başat durumdaydı, Saray'da kullanılan dilin de temeli Türkçe idi. Ama "Türk" terimi toprak-sız ya da göçebe anlamına geliyor ("Pulluğun satmış bugün, Etrâk olmuş çiftbozan") ve yerleşik'e oranla aşağı bir sınıfı ifade ediyordu ("Etrâk-i bî idrak"; "Türk ne bilir âdâbı, lak lak içer

⁷¹ Bu ademi merkezîyetçilik hem ulaşım ve haberleşme başta olmak üzere denetim araçlarının yetersizliğinden, hem de bu kadar farklılıklar içeren bir bünyede istense de merkezîyetçi ve tekelci bir yönetim anlayışının mümkün olmamasından ileri geliyordu. Üstelik Sultan'ın iktidarı bu hiyerarşik biçimde düzenlenmiş farklılıkların korunması üzerine bina edilmişti ve bunu da Millet Sistemi sağlıyordu. Farklı gruplar kendi özelliklerini korumak konusunda zorlanmayınca, üstelik çeşitli "millet"ler farklı özelliklerinin korunmasını Osmanlı devletinin zoruyla temin edince (ör. Rum milletinin bir mensubu cemaatin alışılmış tören, düşünce ya da inanışlarına vb. muhalefet ederse, Patrik onu Saray'a şikayet ederek devlet gücüyle yola getirirdi), milliyetçiliğin de henüz bulunmadığı Osmanlı toplumunda sorun çıkmadı.

Millet Sisteminin bu işlerliği, milliyetçilik ideolojisinin gayrimüslimlerden başlayarak İmparatorluğa gelişine kadar sürecek, ondan sonra ise Millet Sistemi İmparatorluğu parçalayan neden olacaktır. Çünkü milliyetçiliğin girdiği toplumda, o güne kadar Millet Sistemi sayesinde ayakta kalmış olan cemaatler, aynı Sistem sayesinde birer "ulus"a dönüşecektir. Millet sistemi konusunda yoğun bir özet için bkz. B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 54-55, dn. 30.

ayranı”). Dilin de adı “Osmanlıca” idi. Bu sayede alt kimliklerden hiçbirisi rahatsız değildi.

Türkiye Cumhuriyeti ise, Osmanlı’nın halklar mozağini en azından çeşitlilik açısından neredeyse olduğu gibi devraldı ama, üst kimlikle alt kimliklerin ilişkisi çok köklü biçimde değişti. Hem milliyetçilik nedeniyle üst kimlik çok büyük güç kazanmıştı, hem de (daha önemlisi) ülkedeki çeşitli alt kimliklerden biriyle (başat olanıyla) özdeş hale gelmişti: “Türklük”.

Aslında, bu terimin özü “soy”a (ırk) değil, kültür’e dayanıyordu; Türkiye gibi çok farklı grupların yaşadığı Osmanlı İmparatorluğunun mirasçısı bir ülkede kan (ırk) temeline dayanmak mümkün değildi; teritoryal temele dayanmak bir zorunluluktur.⁷² Bu açıdan, faşizm değildi. Nitekim, rejimin milliyetçi ideolojiyi en katı uyguladığı 1930’larda Kürtleri batıya yerleştirmek için çıkarılan 1934 İskân Kanunu bile “Türk olmak” değil, “Türk kültürüne bağlı olmak” ölçütünü getirdi. M. Kemal Onuncu Yıl nutkunun (1933) sonunda kullandığı ünlü özdeyişinde “Ne Mutlu Türk Olana/Doğana” değil, “Ne Mutlu Türk’üm Diyene” diyordu. Böylece Türkiye’de üst kimliğin tanımı (daha önce “Azınlıklar ve Kimlik” altbaşlığında gördüğümüz) objektif ölçütle değil, sübjektif ölçütle yapıldı.

Yapıldı ama, “Türk” sözcüğü 1 değil 3 anlama gelmekteydi:
1) Türkiye Cumhuriyetine vatandaşlık bağıyla bağlı olmanın adı:

⁷² Özetle, iki tür “ulus kurma” (*nation building*) modeli vardır. Alman modeli ve Fransız modeli. Birinci kan (ırk/soy) esasına, “Ernest Renan modeli” diye de anılan ikincisi ise toprak esasına (teritoryal temele) dayanır. Etnik bakımdan homogen olan ülkeler birincisini tercih etme lüksüne sahip olabilirler ama, ülke toprakları üzerinde farklı etnik gruplar yaşayan ülkeler, uyum içinde yaşayan bir ulus kurabilmek için, belli bir etnik grubun değil bu toprağın (*territory*) sadakat odağı olmasını esas alan bir ulus kurma biçimi uyguladılar. Fransa ve İran buna örnektir. Bu iki ad, belli etnik grupların değil ülkenin adıdır; ülke vatandaşları ve Fransız ve İranlı diye anılırlar (Fransız ve İranlı diye etnik grup yoktur).

Türk vatandaşı; 2) Kurulma sürecine giren bir milletin adı: Türk milleti; 3) Orta Asya kökenli bir soy'un adı: Türk.

Tabii ki, Anadolu'nun karmaşık etnik/dinsel yapısının kan/soy esası üzerine kurulmuş bir ulusa uygun düşmediğini bilen gerçekçi M. Kemal'in tercihini yansıtan resmî doktrin birincisini ve/veya ikincisini kastediyordu ama, yalnız başına "Türk" biçiminde kullanılması durumunda bu teriminin içi zaman zaman üçüncü anlamla (soy) dolduruldu. Çünkü, bir defa, o dönem 1930'larda tüm Avrupa'yı etkileyen Nazi ırkçı kuramlarının etkisinin güçlü olduğu bir ulus-devletleşme dönemi idi. İkincisi, yeni Türkiye esas olarak Türkçü bir grup olan İttihatçılar tarafından kurulmaktaydı. Üçüncüsü, bu yeni Türkiye'nin Osmanlı'yı silebilmesi için onu atlayarak daha öncesine yani Orta Asya'ya başvurması gerekecekti.

İşte bu ortamda, Türklerin "Brakisefallerin Alpli adı verilen en ileri zümresine mensup" olduğunu kanıtlamak için kafatası ölçüm çalışmaları yapıldı.⁷³ Türkiye içindeki bütün gruplar "Türk" sayıldığı gibi, Türk Tarih Tezi icabı dünyadaki bütün ulusların kökeni de Türk olarak ilan edildi.

Bu durumda, bireye bir seçme hakkı bırakılmadı. Milliyetçilik ideolojisi o ortamda her bireyi (ve alt kimliği) aynı kalıba döktü ve bu kalıp da "Türk kültürü" oldu. Aslında, bunu eleştiren yazarların ihmal ettiği bir husus vardır: Bu kültür bir "soy kültürü" değildir, doğrudan doğruya bir "Batılılaşma kültürü"dür ve bu açıdan buna bir "kültür faşizmi" adını takmak doğru değildir. Ama "Türk" sözcüğünün "soy" anlamına gelmesi ve zaman za-

⁷³ Örneğin, 1 Ağustos 1935'te Mimar Sinan'ın mezarı açılmış, iskelet üzerinde "biyolojik ve morfolojik" araştırmalar yapıldıktan sonra tekrar kapatılmıştır (Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 206'dan, Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, 1918-1938, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayını, 1973, s. 373). Oysa, Mimar Sinan bir devşirme idi.

man güçlü bir biçimde buna göre uygulama yapılması,⁷⁴ resmî doktrinindeki teritoryal esası (vatandaşlığı esas alan ulus kavramını) sakatladı. Sonuç, alt kimlikleri yadsınan gayrimüslim azınlıkların çoğunun ülkeden göç etmesi; Kürtlerin ise, otokton olmalarından ve çok daha kalabalık feodal bir grup olmalarından gelen bir güçle, zaman zaman isyan etmeleri oldu.

Gerçi M. Kemal'in 1933'te "Ne Mutlu Türküm Diyene" demesi dönemin Avrupa'da bile soy'a (ırka) dayanan milliyetçi havasına göre çok ileriydi ama eğer "Ne Mutlu Türkiyeliyim Diyene" diyerek (1923'ten önce yaptığı gibi⁷⁵) üst kimliği "Türkiyelilik" olarak ilan etmiş olsaydı, bu üst kimliğin alt kimliklerden biriyle (Türk) özdeşleşmesinden (ve dolayısıyla diğer alt kimlikleri yadsımasından) doğan kuramsal çatışma önlenmiş olacaktı.

"Kürt Sorunu"nun Uluslararasılaşması

Kürt ayaklanmaları Türkiye'nin güney ve doğu sınırları dışına da taşıdığı halde, önceleri Türkiye'nin bir iç politika sorunu olarak kaldı. Çünkü iki savaş arası dönemde Türkiye'nin dışta görece özerkliği vardı, 1945'ten 1975'e kadar ise Soğuk Savaş ortamında dünya yalnızca bloklararası çatışmayla ilgileniyordu. Fakat 1980'den sonra bu sorun aynı zamanda bir Türk dış politikası sorunu haline geldi. Çünkü hem Soğuk Savaş'ın bittiği dünyada AGİK süreci sonucu azınlıklara ve azınlık haklarına birdenbire ilgi artmıştı, hem de Türkiye'deki 12 Eylül askerî darbe-

⁷⁴ Bu uygulamalar 21. yüzyılda bile savunmacı bulabilmektedir; nitekim kesinlikle bir ırkçı uygulama olan 1942 Varlık Vergisini konu alan "Salkım Hanının Taneleri" filmi Kasım-Aralık 2001'de çok farklı çevrelerden gelen yoğun eleştirilere hedef olmuştur.

⁷⁵ M. Kemal'in Cumhuriyetin ilanından önce "Türk" yerine "Türkiyeli" terimini kullanması konusunda bkz. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s. 209, dipnot 343a.

si Kürt milliyetçiliğini yalnızca sert askerî yöntemlerle bastırma-ya girişmiş ve sonuçta büyük tepki yaratmıştı. Bunun üzerine Kürtlerin bir bölümü, yurt dışına kaçarak kurdukları PKK (*Partiya Karkaren Kürdistan*-Kürdistan İşçi Partisi) adı altında 1984'ten sonra terörü kullanarak büyük uluslararası ilgi çekmeye başladılar. Bu nedenle, Kürt sorununun, küreselleşmenin yükseldiği 1980'lerle eşzamanlı olarak ortaya çıkmasına bakıp da bunu sadece "emperyalizmin Türkiye üzerindeki bir oyunu" olarak değerlendirme kolaycılığına düşmemek, bunu esas olarak 12 Eylül yönetiminin azdırdığı bir yara, yani dış dinamik yönü de olan bir iç dinamik olayı olarak değerlendirmek gerekir.

Batı dünyasına girmeyi daima temel dış politika stratejisi saymış olan Türkiye, insan hakları konusunda daha önce gördüğümüz çeşitli sözleşmeler imzalamıştı. Bunlara uymayışı, iç hukukunu bunlarla uyumlu hale getirmeyişi, iç rejimini demokratlaştırmakta çok gecikmesi ve bu arada da güneydoğuda bir "düşük yoğunluklu savaş"ın sürüp gitmesi Türkiye'nin uluslararası planda büyük baskıya uğramasına yol açtı. Kürt sorunu Türk dış politikası için büyük bir tökezleme taşı haline geldi. (Bu konuya daha önce Küreselleşme bahsinde değinilmişti).

Türkiye'nin 1 numaralı iç ve dış politika meselesi haline gelen Kürt milliyetçiliğinin tarihini bu kitabın sonunda özet olarak inceleyeceğiz. Ama ondan önce Türkiye'nin iç azınlıklar politikasını daha yakından görmemiz gerekiyor.

B) Günümüzde Türkiye'de Azınlık Kavramı ve Uygulaması

1) Dünyada ve Türkiye'de Azınlık'ın Tanımı

Bugün dünyada, üzerinde tam anlamıyla oydaşmaya varılmış azınlık tanımı henüz yoktur. Bunun da nedeni, konunun fazlasıyla siyasi olmasıdır. Bununla birlikte, özellikle 1990 sonrası

dünya gelişmeleri sonucu azınlık hakları hem genişlemiş, hem de derinleşmiştir ve bu süreç hızla devam etmektedir.

Bu süreçte, Türkiye'nin girmeyi amaçladığı AB'nin azınlık tanımı şöyledir: *"Çoğunluktan farklı olan ve bu farklılığı kimliğinin ayrılmaz unsuru sayan herkes"*.

Buna karşılık, Türkiye'nin bugüne kadar uluslararası planda kullandığı azınlık tanımı, 1923 Lausanne Barış Antlaşmasının "Azınlıkların Korunması" adlı III. Kesiminde sözünü ettiği gayrimüslim azınlıklarla sınırlıdır. Türkiye, bu tutumunu, uluslararası sözleşmeleri imzalarken belirttiği "Yorum Beyanı"nda (bir de 1982 Anayasasını zikrederek) şu biçimde tekrarlamaya özen göstermektedir:

"Türkiye Cumhuriyeti, XXX Sözleşmesinin XX maddelerini TC Anayasası ve 24 Temmuz 1923 tarihli Lausanne Antlaşması hükümlerine ve ruhuna uygun olarak yorumlama hakkını saklı tutmaktadır".

Bu beyanın söylediği özetle şudur: Türkiye'nin katıldığı sözleşmelerde getirilen haklar eğer Türk anayasası tarafından yasaklanan haklardansa, veya Türkiye'deki gayrimüslimler dışında kimsele de haklar getiriliyorsa, bunlar kabul edilemez.

Günümüzde insan ve azınlık haklarının genişlemesi ve derinleşmesi konusunda yukarıda aktarılanlar bağlamında ele alındığında, bu Yorum Beyanı'nın, Türkiye'nin resmî olarak kabul ettiği azınlık tanımını daha da daralttığı, bu nedenle de Türkiye'nin tanımının dünyada gitgide gelişmekte olan eğilimlere ters düştüğü söylenebilir.

2) Lausanne Kesim III'te (Md.37-44) Getirilen Azınlık Tanımının İncelenmesi

Lausanne Antlaşmasının herhangi bir yerinde azınlık tanımı yapılmamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Lausanne'a göre yalnızca gayrimüslimleri azınlık sayması doğru bir temele dayanır. Şöyle ki:

I. Dünya Savaşı ertesinde "Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler" (BMOD; *Principal Allied and Associated Powers*; ABD, İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya) kimi ülkelere⁷⁶ imzalatıldığı uluslararası azınlık koruma antlaşmalarının ilki ve dolayısıyla "şablonu" olan Polonya Azınlıklar Antlaşmasının (Versailles'la aynı gün aynı yerde imzalanmıştır, 28 Haziran 1919) ve dolayısıyla diğer antlaşmaların neresinde "soy, dil, ve din azınlıkları" terimi geçmişse (ki bu ölçütler o dönemin azınlık tanımlamasını ve standardını ifade eder), bu terim Lausanne'da "gayrimüslimler" terimiyle değiştirilmiştir⁷⁷. Çünkü, Lausanne Antlaşması Birinci Dünya Savaşını bitiren antlaşma olduğu halde, aynı zamanda pratikte Türk Kurtuluş Savaşını (1919-22) bitiren antlaşma da olduğundan, bu son savaştan galip çıkan yeni

⁷⁶ Daha önce de belirtildiği gibi, uluslararası sorumluluk altına girmek zorunda bırakılan bu ülkelerin tümü de orta Avrupa ve Balkan ülkeleriydi. Yani bu metinler savaşı galip bitiren güçlü ülkeler tarafından yalnızca fakir ve zayıf ülkelere imzalatılmıştı; evrensel değillerdi. Örneğin Almanya, yenilen başlıca ülke olduğu ve çok sayıda azınlık içerdiği halde, kendisini uluslararası sorumluluk altında sokan böyle bir metin imzalamak zorunda bırakılmamıştı.

⁷⁷ Polonya Azınlıklar Antlaşması Md. 8, 9/2, ve 12. Bu antlaşmanın Md. 7/1'de geçen "tüm Polonya yurttaşları" terimi ile Md. 9/1'de geçen "Lehçe'den başka dil kullanan Polonya yurttaşları" teriminin yerine de yine "gayrimüslimler" geçmiştir. Antlaşma metni için bkz. Patrick Thornberry, *International Law and the Rights of Minorities*, s.299-403 (appendix 1). Polonya Azınlıklar Antlaşmasındaki "soy, dil, din" azınlıkları terimi yerine Lausanne'da "gayrimüslimler" teriminin geçmesinin tek istisnası, Lausanne'in 38/1 maddesidir ki, azınlıklarla ilgisi yoktur.

Türkiye azınlık tanımı konusundaki iradesini Müttefiklere böylece kabul ettirmiş olmaktadır.

Bunun yanı sıra, Lausanne'da yalnızca gayrimüslimlerin azınlık sayıldıklarına ilişkin olarak çok önemli bir husus daha vardır ki, o da Lausanne Kesim III'de (md.37-44) yalnızca gayrimüslim haklarının uluslararası nitelikte yükümlülükler oluşturduğu ve Milletler Cemiyetinin güvencesi altına konulmuş olduğu hususudur (md.44/1). Çünkü Milletler Cemiyetinin (MC) azınlık koruma sisteminin bizihi özü, bu hakların MC garantisi altına konulmasına dayanmaktadır ve sistemin en belirgin ve ayırıcı niteliği budur. Nitekim, Polonya Azınlıklar Antlaşması, "soy, dil ve din azınlıklarının haklarını ilgilendiren maddelerin" uluslararası yükümlülükler oluşturduğunu ve Milletler Cemiyeti garantisi altına konacağını söylemektedir (Md.12/1).

Sonuç olarak, Lausanne'a göre Türkiye'nin yalnızca gayrimüslimleri azınlık sayması hukuken haklıdır⁷⁸.

⁷⁸ Bu hukuksal sonuç, Türkiye'de yalnızca gayrimüslimlerin azınlık sayılmaları yolundaki genel kanıyla örtüşür. Bu genel kanının nedenleri şunlardır: 1) Tarihse: Osmanlı'da 1454'ten itibaren uygulanan Millet Sisteminde azınlıktan söz edildiği anda otomatik olarak gayrimüslimler kastedilmiştir. Tüm Müslümanlar bu sistemde etnik ve mezhepsel özelliklerine bakılmaksızın tek bir "İslam Milleti" (ümme) sayılmış, birinci sınıf bir çoğunluk addedilmiştir; 2) Siyasal: Türkiye'deki Hristiyan azınlıkların Avrupa ülkeleri tarafından korumaya alınması İmparatorluğun zayıflamasıyla doğru orantılı olarak hızlanmış ve güçlenmiş, İmparatorluğun içişlerine karışılmasının başlıca nedenini oluşturur hale gelmiştir; 3) İdeolojik: Türk milliyetçisi İttihat ve Terakki'nin mirasçısı olan yeni Türkiye'nin yöneticileri, İmparatorluktan devralınan mozağin esas kalabalık bölümünü oluşturan Müslüman kanadına uluslararası azınlık hakları vermeyerek yeni bir parçalanmayı önlemek istemiştir. Bu eğilim, cumhuriyetin ilanından yalnızca 16 ay sonra patlayan 1925 isyanından sonra özellikle güçlenecektir.

3) Lausanne Kesim III'te (Md.37-44) Getirilen Hakların İncelenmesi

Lausanne'daki azınlık tanımı böyle olmakla birlikte, Lausanne konusunda Türkiye'de yanlış bilinen ve/veya yanlış uygulanan birtakım hususlar vardır ki, bu hakların incelenmesini önemli kılmaktadır:

Burada, ilk elde iki şey söylenebilir:

Birincisi, birçok yerde ve kişi tarafından ifade edildiğinin aksine; Lausanne'da azınlık tanımı, dönemin diğer azınlık koruma antlaşmalarındaki “soy” ve “dil” ölçütlerini bertaraf ederek yalnızca “din” ölçütünü almış değildir. Lausanne'da din ölçütü de reddedilmiş, yalnızca “gayrimüslim” ölçütü kabul edilmiştir. “din azınlıkları” kabul edilmiş olsaydı, Dr. Rıza Nur'un da anılarında belirttiği gibi⁷⁹ o zaman Aleviler de azınlık olacak ve uluslararası garanti kapsamına gireceklerdi.

İkincisi, Lausanne'da yalnızca gayrimüslimlerin azınlık sayıldığı doğrudur ama, kimi görüşler buradan yalnızca gayrimüslimlere hak getirildiği sonucuna varmaktadırlar ki, bu sonuç iki bakımdan yanlıştır:

1) Lausanne'da yalnızca gayrimüslimler azınlık sayılır ama, bu kişilere getirilen haklardan Türkiye'de tüm gayrimüslimler yararlandırılmamaktadır. Bu haklar yalnızca Rum, Ermeni, ve Musevilere uygulanmıştır ve uygulanmaktadır. Örneğin Süryaniler, Keldaniler, Asuriler, Nasturiler vb., örneğin Lausanne'ın 40. maddesinde sözü edilen “(...) *her türlü okullar (...) kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini serbestçe kullanmak (...)*” hakkından yoksundurlar⁸⁰. Lausanne'da gayri-

⁷⁹ *Hayatın ve Hatıratın*, Cilt III, s.1044.

⁸⁰ Bunun nedeni açık değildir. Bu konuda büyük olasılıkla 1920'lar ya da 30'larda gizli bir İçişleri Bakanlığı genelgesi çıkmıştır ve bu sözü edilen

müslimlerin yalnızca üç gruptan ibaret olduğu sanısı Türkiye’de o denli yaygındır ki, içlerinde tanınmış bilim adamları da bulunan çok sayıda kişi Lausanne’ın Azınlıkların Korunması kesiminde hiç adları geçmediği halde, söz konusu kesimde “Rum, Ermeni ve Museviler”den söz edildiğini sanır, söyler ve yazar.

2) İkinci yanlışlık daha önemlidir: Lausanne’a göre yalnızca gayrimüslimler azınlık sayılır ama, burada yalnızca gayrimüslimlere hak getirilmiş değildir. Gayrimüslimler dışında ayrıca üç gruba derece derece haklar getirilmiştir. Bu dört grup şöyle sıralanabilir:

A. Gayrimüslim Türk vatandaşları;

B. Tüm Türk vatandaşları;

gayrimüslim azınlıkların hakları (muhtemelen, bir akraba devlet –kin state- tarafından takip edilmediği için) pratikte uygulanmamıştır.

Diğer yandan, 1926’da Medeni Kanun’un çıkarılması üzerine gayrimüslim azınlıkların Lausanne’daki haklardan vazgeçtikleri belirtilmektedir. Oysa, bu vazgeçme eylemi hukuken geçersizdir. Çünkü, grup bir hak öznesi değildir. Batı’nın insan ve azınlık hakları anlayışı Hobbes’dan beri bireycidir. Yani, birçoğu kolektif olarak kullanıldıkları halde bu haklar kollektiviteye (gruba) değil, söz konusu gruba mensup birey’e verilmiştir (bunun tek istisnası, göç sonucu kurulan ABD. Kanada, Avustralya gibi ülkelerde yerli kabilelere verilen avlanma vb. hakların doğrudan doğruya gruba verilmesidir ki, bunun Türkiye’yle bir ilgisi yoktur). Dolayısıyla, bir bireyin hakkından o bireyin mensup olduğu grubun veya o grubu temsil eden/ettiğini ileri süren temsilcilerin vazgeçmesi söz konusu değildir. Özellikle de bu hak, uluslararası bir antlaşmayla getirilmiş ve Lausanne’in 37. maddesi uyarınca “(...) hiçbir kanun (...) ve hiçbir resmî işlem[in]” ortadan kaldıramayacağı bir haklar bütünü ise. Diğer yandan, bu “vazgeçiş” olayı herne kadar 1925-26’da fiilen cereyan etmişse de (bkz. Alexis Alexandris, *The Greek Minority of İstanbul and Greek-Turkish Relations, 1918-1974*, second edition, Athens, Centre for Asia Minor Studies, 1992, s.135-138), hem yalnızca md.42/1’deki birtakım hususların (kilise nikahı, aile hukuku vb. gibi konuların gayrimüslim azınlıkların gelenek ve görenekleri uyarınca çözümlenmesi, gibi) Medeni Kanun tarafından halledilmesiyle ilgili olmakla sınırlıdır, hem de aynı biçimde hukuken maluldür.

- C. Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk vatandaşları;
D. Türkiye'de oturan herkes⁸¹.

Lausanne bu dört gruba farklı farklı, ama 37. madde gereği hiçbirini hiçbir işleme geri alınamayacak haklar getirmiştir. Bunlar arasında gayrimüslimlerin yalnızca iki ayrıcalığı vardır: En fazla hakka sahip olmak ve md. 44/1 hükmü gereğince hakları uluslararası garanti altına konmuş olmak. Ama bunun dışında, gayrimüslimler Lausanne'ın bu Kesiminde hak sahibi kılınan dört gruptan yalnızca bir tanesidir. Kesim, görüldüğü gibi, "Tüm Türk vatandaşları"na ve hatta "Türkiye'de oturan herkes"e bile

⁸¹ Bu dört grubu teker teker ele alırsak, bunların yararlandıkları başlıca haklar şöyle özetlenebilir:

- A) "Müslüman-olmayan Türk uyrukları": Dolaşım ve göç etme konusunda bütün Türk uyruklarına uygulanan özgürlük. (38/3); Müslümanların yararlandığı aynı medenî ve siyasal haklardan yararlanma hakkı (39/1); giderlerini ödeyerek her türlü kurum (vakıf, okul vb.) kurmak, yönetmek ve denetlemek ve buralarda kendi dillerini kullanmak ve ayinlerini yapmak konularında eşit haklar (Md. 40); önemli bir oranda oturdukları il ve ilçelerde, anadillerinde öğretim yapabilmeleri için, çeşitli bütçelerden (devlet, belediye vd.) hakkaniyete uygun pay alma hakkı (Md. 41/ 1 ve 2); aile ve kişi statüleri konusunda gelenek ve göreneklerine saygı (42/1); inançlarına aykırı davranışta bulunmaya ve hafta tatilinde [Lausanne'ın imzası tarihinde bu tatil cuma günüydü] resmî işlemleri yerine getirmeye zorlanmama (Md. 43). Bu grubun hakları, doğal olarak, ayrıca diğer üç grubunkileri de içermektedir.
- B) "Tüm Türk uyrukları": Din, inanç ya da mezhep farkının ayırmacılığa yol açmaması (Md. 39/3); gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde istediği bir dili kullanma hakkı (Md. 39/4). Bu grubun hakları, doğal olarak, ayrıca C ve D gruplarınınkini de içermektedir.
- C) "Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyrukları": Mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanma hakkı (Md. 39/5). Bu grubun hakları, doğal olarak, B ve D gruplarınınkini de içermektedir.
- D) "Türkiye'de oturan herkes": Milliyet, dil, soy ya da din ayrımını olmaksızın yaşam ve özgürlük hakkı (Md. 38/1); inancına, dinine ya da mezhebine karışılmaması (Md. 38/2); din ayrımını gözetilmeksizin yasa önünde eşitlik hakkı (Md. 39/2). Bu grubun hakları bunlardan ibarettir.

hak getirmektedir. Bu durumda, Kesim bu haliyle hem bir azınlık hakları, hem de bir insan hakları metni niteliği taşımaktadır.

Bu önemli sonuca itiraz eden ve Lausanne'ın yalnızca gayrimüslim azınlıkların haklarını ortaya koyan bir metinden ibaret olduğunu ileri sürenler vardır. Bunların savları şu noktalara dayanmaktadır:

1) Kesimin başlığının "Azınlıkların Korunması" olduğu hususu:

Bu düşünceye göre, Kesim'in başlığı böyle olunca, altında yalnızca azınlık hakları bulunabilir. Kesimin başlığının "Azınlıkların Hakları" olmasının nedenleri şunlardır:

Bir kere, Başlıca Müttefik ve Ortak Devletler, esas amaç olarak, Birinci Dünya Savaşını çıkaran iki önemli nedenden biri olan orta ve doğu Avrupa azınlık sorunlarını halletmek için yola çıkmışlardır. Ama, bu arada bu ülkelerde oturan herkese de haklar getirmişlerdir. Bunda, bu ülkelerde ticaret yapan kendi vatandaşlarını koruma endişesinin rol oynadığı söylenebilir⁸².

İkincisi ve çok daha önemlisi, "insan hakları" terimi 1789'la birlikte dünya siyaset bilimi literatürüne yerleşmiş olmakla bir-

⁸² Azınlıklar Alt-Komisyonunda İngiliz baş delegesi Sir Horace Rumbold, Türk heyetinin azınlık haklarını gayrimüslimlerle sınırlama yolundaki ısrarlı isteğini sonunda 23 Aralık 1922 tarihli oturumda kabul edecektir. 9 sayılı tutanakta şöyle yazmaktadır: "*Sir Horace Rumbold, Türk Temsilci Heyeti, yeni 2. madde metninin birinci paragrafında* [burada sözü edilen hüküm, sonradan Md. 38/1 ve 2 olarak kesinleşecektir] '*azınlıklar*' terimi yerine '*Türkiye'de oturan herkes*' kelimelerinin konulmasını kabul ederse, kendisinin de, öteki maddelerde '*Müslüman-olmayan azınlıklar*' kelimelerinin kullanılmasını kabul edeceğini bildirdi" (Seha L. Meray (çev.), *Lausanne Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler*, Takım I, Cilt 1, Kitap 2, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1970, s.206). Müttefikler için asıl önemli olan kişilerin Türkiye'de ticaret yapan Avrupalılar olduğunu bundan daha açık anlatan bir metin bulmak zor olsa gerektir.

likte, yalnızca ulusal alanla sınırlı kalmıştı. Bu terim uluslararası sözleşme ve belgelere ilk defa ancak II. Dünya Savaşı ertesinde Birleşmiş Milletler (BM) Antlaşmasının 1/3 maddesiyle girecektir. Yani I. Dünya Savaşı ertesinde insan hakları terimi kesinlikle söz konusu değildir, dolayısıyla, Kesim'in adında geçmesi olanaksızdır.

2) Lausanne tutanaklarında, azınlık haklarının yalnızca gayrimüslimlere getirildiğine ilişkin sözler bulunduğu hususu:

Gerçekten, Azınlıklar Alt-Komisyonu Başkanı Montagna'nın Birinci Komisyon Başkanı Lord Curzon'a sunduğu 7 Ocak 1923 tarihli raporda yazdıkları⁸³ ve Curzon'ın 9 Ocak 1923 tarihli oturumu yansıtan 19 sayılı tutanakta söyledikleri⁸⁴ bu yöndedir.

Oysa, bu mülahaza iki nedenden ötürü geçerli değildir. Birincisi, antlaşma metni açık olduğu zaman hazırlık çalışmalarına ve tutanaklara gidilmez, ki md. 37 ve 39 metinleri herhangi bir tereddüde yol açmayacak kadar açıktır. İkincisi, dipnot 10 ve 11'deki sözlerden kasıt, uluslararası garanti altındaki azınlık haklarıdır. Daha önce de belirtildiği gibi, dönemin azınlık hakkı anlayışının en belirgin özelliği, MC garantisidir. Montagna ve Curzon'ın sözlerinin böyle anlaşılması gerekir. Kesim III'te uluslararası garanti yalnızca gayrimüslimler için verilmiştir; yuka-

⁸³ Montagna'nın raporunda bu savı güçlendirebilecek en önemli sözler şunlardır: "*Alt-komisyon, genel kapsamlı olan bir maddeye dayanarak (ek tasarının 2. Maddesine bakınız), bu hükümlerin uygulama alanını Müslüman-olmayan azınlıklara sınırlandırabileceğini düşünmüştür... Müslüman azınlıkları, bu öngörülen korumanın kapsamı içine almak istemekte direnmeyi Alt-Komisyon, mümkün görmemiştir.*" (Meray, agy, s.309-310). Montagna'nın sözünü ettiği "ek tasarı madde 2", sonradan Lausanne'ın 38. maddesi olarak kesinleşecektir.

⁸⁴ "... *Alt-Komisyon, bu inandırıcı sözler üzerine, koruma tedbirlerini, yalnız, Müslüman-olmayan azınlıklara sınırlamayı kabul etmiştir.*" (Meray, agy, s.302).

rda sözü edilen diğer üç hak grubuna getirilmiş haklar için böyle bir garanti söz konusu değildir.

Kaldı ki, bu iki Batılı diplomatın bu sözleri, Md. 39/4 ve 5 hükümleri göz önünde tutulduğunda, bu mülahazayı desteklemekten de uzaktır. Şimdi, özel bir önem taşıyan md. 39'u incelemek gerekiyor.

Md. 39'un İncelenmesi

Md. 39/5'ten başlarsak, fıkranın tam metni şöyledir: “*Devletin resmî dili bulunmasına rağmen, Türkçe'den başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır.*”

“Türkçe'den başka bir dil konuşan” terimiyle, “Türkçe bilmeyen, konuşamayan”ların kastedilmediği açıktır. Burada “Türkçe'den başka dil konuşan” terimiyle, tabii ki, “Türkçe'den başka ayrıca başka diller bilenler” de kastedilmemektedir. Anadili Türkçe olup da başka dil bilenlerin, mahkemelerde önemli zaman ve para harcanmasına yol açacak böyle bir hakkı kullanmasına gereksiz yere izin verilmeyeceği (ve verilmemesi gerektiği) açıktır.

Burada kastedilen, çok açık biçimde, “En iyi bildiği dil, Türkçe'den başka bir dil olanlar”dır. Bu nedenle, Md. 39/5'in getirdiği hak, çoğunluğun (anadili Türkçe olanların) sahip olmadığı bir hak, yani bir pozitif haktır.

Üstelik, “Devletin resmî dili bulunmasına rağmen” denmesinin de anımsattığı gibi, bu hak, resmî dairelerde resmî dilden (Türkçe'den) başka bir dil kullanmama kuralının tek istisnasıdır⁸⁵

⁸⁵ Aynı hak, kadük olan Sèvres Barış Antlaşmasının yine Azınlıkların Korunmasına ilişkin IV. Bölümünde (md.140-151) md.145/4 olarak düzenlenmiştir; şu farkla ki, burada mahkemelerde yazılı olarak da savunma yapma hakkı tanınmıştır.

ve bu önemli istisna, hiç kuşkusuz, mahkemelerde hakkını tam savunabilmenin çok önemli olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmıştır. Anadili, bir insanın en iyi kullandığı dildir, dolayısıyla başka bir dil yerine bizzat bu dilde savunma yapmak kişinin haklarını koruması açısından çok önemlidir.

Md. 39/4'e gelirse, fıkranın tam metni şöyledir: "*Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiç bir kısıtlama konulmayacaktır.*"

Günümüzde ayrı bir önem kazanan bu fıkra hakkında üç önemli noktaya değinmek mümkündür.

Birincisi, fıkra, bütün Türk yurttaşlarına istedikleri herhangi bir dil, resmî daireler dışındaki herhangi bir yerde ve herhangi bir zaman kullanma hakkını vermektedir. Çünkü madde, yazıldığı 1922 tarihinde ve kabul edildiği 1923 tarihinde dil'in bilinen her türlü kullanımını sıralamış durumdadır ve resmî daireler dışarıda tutulacak olursa bu listede bulunmayan bir dil etkinliği düşünmek zordur.

İkincisi, burada kullanılan "basın ya da her çeşit yayın konuları" teriminin her türlü yayıncılığı, bu arada örneğin radyo ve televizyon yayıncılığını da içine aldığı düşünülmelidir. Çünkü, yukarıdaki paragrafta da belirtildiği gibi, madde olabildiğince liberal bir espriyle düzenlenmiştir ve o tarihte düzenli radyo yayını yalnızca ABD'de bilinmektedir, televizyon ise kavram olarak bile mevcut değildir.

Üçüncüsü ve belki de en önemlisi, fıkranın hak sahibi kıldığı kişiler hernekadar bütün Türk yurttaşları ise de, pratikte bu hükmün esas olarak "anadili Türkçe olmayan Türk yurttaşları"nın yararlandırarak bir hak getirmektedir. Çünkü, özellikle 1922 yılında, Türkiye'de anadili Türkçe olanların özel ve ticarî iliş-

kilerinde Türkçe dışında bir dil kullanma olasılığı çok zayıftır. Dolayısıyla, bu fıkra, dolaylı yoldan bir pozitif hak getirmektedir.

Bu mülahazalara itiraz etmek mümkündür. Örneğin, burada da imzacı tarafların amacının Türkiye'deki Kürt vb. farklı anadil konuşan gruplara hak getirmek olmadığı ve bu konuda da tutanaklara başvurmak gerektiği söylenecektir.

Bir kere, eğer 1922 yılının Türkiye'si hatırlanırsa, farklı dil konuşanlara itiraz ortamının olmadığı görülecektir. Lausanne'daki Türk heyetinin, İmparatorlukta her türlü dilin konuşulmasının (hatta, Bağdat'ta Arapça dilekçe verilmesinin) normal olduğu bir devirde Müslüman etnik gruplara dilsel haklar vermekten çekinmediği anlaşılmaktadır.

Diğer yandan, bu konuda Lausanne tutanaklarında bir dayanak noktası aramak boşuna çabadır, çünkü Konferans'ın ilgili komisyonunda bu konuda tartışma olmamıştır. Çünkü, Polonya Azınlıklar Antlaşmasının 7/3 ve 7/4 maddelerinden aynen aktarılmış olan Lausanne Md. 39'un 4. ve 5. fıkrası metni, 18 Aralık 1922'de Türk heyeti tarafından Azınlıklar Alt-Komisyonuna önerilen tasarının 3. maddesinin 4. ve 5. fıkralarıyla kelimesi kelimesine aynıdır⁸⁶. Yani Md 39 aynı zamanda TBMM Hükümetinin de teklifidir.

⁸⁶ Bkz. "Türk Temsilci Heyetinin Sunduğu Tasarı, Meray, agy, Takım I, Cilt I, Kitap 2, s.167. Burada iki husus akılda tutulmalıdır: Birincisi, Lausanne'a giderken Türk delegasyonuna yalnız iki konuda (kapitülasyonlar ve "Ermeni Yurdu") "mutlaka reddedilecektir, olmazsa görüşmeler kesilecektir" biçiminde kesin talimat verilmiştir. İkincisi, görüşmelerde Türk heyetinin durmadan ileri sürdüğü Misak-ı Milli, 5. maddesinde şöyle demektedir: "*İtilaf Devletleri ile düşmanları ve onların kimi ortakları arasında yapılan antlaşmalardaki ilkeler çerçevesinde, azınlıkları hakları, komşu ülkelerdeki Müslüman halkların da aynı haklardan yararlanmasını umuduyla, bizce de benimsenip güvence altına alınacaktır*".

Tabii, yanlış anlamalara yol açmayı önlemek için hemen hatırlatılmalıdır ki, 39. maddenin bu iki fıkrası dışında Kürtler (ve anadili Türkçe olmayan başka Müslüman Türk yurttaşları) Lausanne'da herhangi bir pozitif hak sahibi değildirler ve aynen diğer Müslümanlar gibi onların da sahip oldukları haklar uluslararası güvence altında bulunmamaktadır⁸⁷. Zaten, uluslararası güvenceyi sağlayan MC artık yoktur ve uluslararası planda onun yerine geçen BM'nin bu konuda yetkili olduğunu iddia etmek mümkün değildir.

Sonuç

Uluslararası hukuk, Lausanne antlaşmasının müzakere edildiği dönem ve müzakerenin tarihçesi, Antlaşma'nın lafzı ve ruhu, Antlaşma hükümlerinin anlamı ve amacı gibi hususların günümüz bilgisi ve bilinciyle incelenmesiyle çıkan sonuçlar şöyle özetlenebilir:

1) Lausanne hükümlerinin "Müslüman azınlıkları da kapsadığı" yolunda, Batı dünyasında kimi zaman en yetkili ağızlardan bile ifade edilen yorum yanlıştır. Aynen Türkiye'deki birçok

⁸⁷ Bu arada, Kürtlerin azınlık olup olmadığı konusu şu açıdan da ilginçtir ki, hem resmî söylem ve uygulama Kürtleri azınlık kabul etmemektedir, hem de Kürtler ve özellikle Kurt milliyetçileri kendilerini azınlık kabul etmemektedir. Tabii, iki tarafın da nedenleri farklıdır. Türk resmî görüşünün gerekçesi açıktır: "Lausanne azınlık olarak yalnızca gayrimüslimleri kabul eder". Kürtlerin gerekçeleri de şunlardır: a) "Azınlık" terimi, ne de olsa Millet Sistemi tarafından koşullandırılmış olan Kürtlere gayrimüslimleri çağırıştırıldığı için aşağılayıcı bir anlam yüküdür; b) Kürt milliyetçileri, kendilerini bu ülkenin (Türklerle birlikte) iki kurucu ögesinden biri saymaktadır. Bu düşünceye göre, Kurtuluş Savaşı birlikte verilmiştir ama savaş bitip Türkler artık Kürtlerin yardımına ihtiyaç duymayınca onları unutmuşlardır; c) En önemlisi. Kürt milliyetçileri Kürtleri azınlık değil, çok daha önemli bir kategori addedilen ve self-determinasyona teoride daha yakın sayılan bir kategori, yani "halk" saymaktadır.

kişi ve makam gibi, bu yorum da Lausanne'da getirilen azınlık tanımı ile Lausanne'da getirilen hakları birbirine karıştırmaktadır. Lausanne yalnızca gayrimüslimleri azınlık sayan, ama başka gruplara da uluslararası garantiye giümemek şartıyla kimi haklar getiren bir antlaşmadır.

2) Diğer yandan, 39. Maddenin Kürtler gibi gruplara haklar getirdiğine ilişkin yorumlar doğrudur. 37. maddeye göre “hiçbir resmî işlemle değıştirilemeyecek” olan bu madde, Türkiye’de Türkçe’den başka dillerde radyo TV yayını yapıp yapılamayacağına ilişkin süregelen tartışmaya net cevap getirici mahiyettedir.

3) Bu yorumun kabul edilmesinin Türkiye açısından tereddüt uyandırabilecek herhangi bir yönü bulunmamaktadır, çünkü 39/4’ün getirdiğı haklar azınlıkları değil “Tüm Türk vatandaşları”nı ilgilendirmektedir. 39/5’in getirdiğı hak ise zaten Cumhuriyet’in başından bugüne, 12 Eylül darbe yönetiminin kimi dönemleri müstesna tutulacak olursa, sürekli olarak uygulanmış bir haktır ve zaten kimi bölgelerimizde duruşmaların yürütülebilmesi için uygulanması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

4) Bu 39. madde yorumu Türkiye’nin çok işine yarayacak bir mahiyet taşımaktadır:

a) Türkiye eğer AB’ye girecekse, bir gün “Yorum Beyanı”nda ileri sürdüğü hususları radikal biçimde gözden geçirmek zorunda kalacaktır. Zaten 1982 Anayasası bugüne kadar beş kez değıştirilmiştir ve yine Ekim 2001’de, çok sayıda antidemokratik maddeyi kaldıran ve bu arada 12 Eylül 1980 askerî darbesinin çıkarmış olduğı yasalara karşı artık dava açılabilmesini mümkün kılan altıncı bir değışiklik gerçekleştirilmiştir.

Yorum Beyanında yapılacak muhtemel değışikliğın AB zoruyla değil, Türkiye’nin kendi iradesiyle yapılmış olması ulusal egemenlik kavramı bakımından önemlidir ve bunun da yurt dı-

şında Türkiye'nin "Kurucu Antlaşması"⁸⁸ olan Lausanne'ın uygulanması biçiminde takdim edilmesi devlete büyük kolaylık sağlayacaktır.

b) Türkiye'nin gittikçe liberalleşmesi açısından, bir gün her türlü dilde yayına geçileceği hesaplanmalıdır. Nitekim, sol uçtan başlayarak TUSİAD'a kadar kamuoyunun önemli kesimlerinin eğilimi daha şimdiden budur. Bu durumda, yurt içindeki bu nazik geçişin ülkede mümkün olduğu kadar tartışma ve çatışma yaratmadan yapılması uygun olacaktır. Bu açıdan da, "Kurucu Antlaşma Lausanne'ın hükümlerinin uygulandığı" gerekçesinin devlet için büyük kolaylık sağlayıcı olacağı düşünülmelidir. Tabii, burada sözü edilen her dilde radyo-TV yayınlarının "devletin bir mecburiyeti" olarak değil, "yurttaşların bir hakkı" olarak algılanması gerektiğini eklemeye gerek yoktur.

c) Türkiye'de azınlık yaratmamak açısından, bütün vatandaşlara mümkün olduğu kadar geniş haklar verilmesi gerektiği açıktır. Daha önce de gördüğümüz gibi, Fransa'nın uygulamaya başladığı bu politika sürdürülürse, herkese verilecek olan bu "negatif" haklar, kimi vatandaş gruplarının "pozitif" hak taleplerini önleyeceği gibi, bu grupların arkasında çeşitli niyetlerle yer alabilecek yabancı baskı gruplarının elinde malzeme birikmesini de engelleyecektir.

d) Nihayet, mesele felsefi açıdan ele alındığında; Türkiye'de devletin kendi insanına daha liberal bir muamele yapmasının, ülkede "birlik ve beraberliğin" sağlanması bakımından çok önemli olacağına kuşku yoktur ve bunun da dış baskılarla değil, bizzat devletin kendi iradesiyle gerçekleşmesinin ülkemiz açısından yüz ağartıcı bir durum teşkiledeceği açıktır.

⁸⁸ "Kurucu Antlaşma" konusunda: Cumhuriyet yönetimi 29 Ekim 1923'te kurulmuştur. Türkiye devleti 24 Temmuz 1923'te kurulmuştur; bundan önceki adı "TBMM Hükümeti"dir.

Koyduğu bütün çekincelere rağmen Türkiye'nin Komisyon (şimdi yok) ve Divan karşısında en fazla sorunla karşılaştığı konu, özellikle güneydoğudaki Kürt kökenli yurttaşların yaptıkları başvurular. Türkiye'de çok eskiye dayanan, özellikle 1970'lerden beri kesilmeden süren, 'Kürtlerin farklı kimliğinin (dil vs.) tanınmasını isteyen ve 1980'lerden sonra bir de yoğun terör boyutu kazanarak ayrılımcılık temasını da gündeme getiren bir Kürt milliyetçiliği var. Bu, Türkiye'nin şu andaki hiç kuşkusuz en önemli iç ve dış sorunu. Bu nedenle, Türkiye'deki Kürt milliyetçiliğinin tarihine göz atmak bugünkü durumu daha iyi anlamak açısından gerekli.

C) Türkiye'de Kürt Milliyetçiliğinin Kısa Tarihçesi

Kısa Bilgiler

Kürtler, İran bölgesi kökenli bir halktır. 10. yüzyıldan itibaren doğudan gelen Türk dalgalarının etkisiyle batıya itilmişlerdir. Ortadoğu'da birkaç ülkeye yayılmış olarak yaşarlar. Bütün sayılar yaklaşık olmak üzere, 65 milyonluk Türkiye'de 12 milyon (%75'i Sünni), 60 milyonluk İran'da 10 milyon, 17 milyonluk Irak'ta 4 milyon, 12 milyonluk Suriye'de 800.000, eski SSCB topraklarında ise 250.000 Kürt yaşar.

Kürtçe, Farsça'ya akrabalığı olan bir dildir. Ural-Altay kökenli Türkçe'den farklı olarak Hint-Avrupa kökenlidir. Türkiye'de ve Irak'ın Türkiye sınırında Kırmançi, Irak'ta Sorani, İran'da Lori lehçesi konuşulur. Birbirine yakın yörelerde bu farklı lehçeleri konuşanlar birbirini anlar, uzak yörelerdekilere birbirini anlamaz. Türkiye'de Tunceli yöresinde yaşayan Zazalar ise Zazaca (ya da, Dımılî) konuşurlar; bu da farklı bir dildir.

Son zamanlarda Türkiye'de kimi sağcı (ve özellikle MHP kökenli) çevreler Kürtlerin bir "Türk boyu" olduğunu ileri sür-

mekte, buna esas kanıt olarak da Yenisey Anıtlarında “[Ben] *Kürt el hanı Alp Urungu*” diye bir cümle geçtiğini söylemektedirler. Bu, Kürtleri Türk ilan etmek niyetinden kaynaklanan bir yanlış okuma sonucudur. Üstelik, Bulgarların da Türk olduğu anımsanırsa, durum böyle olsaydı bile bunun ne anlam ifade edeceği merak konusudur⁸⁹.

Kürdistan terimi, ilk kez 1157’de Selçuklu Sultanı Sançar tarafından Kürtlerin yaşadıkları yöre için kullanıldı. Osmanlı’da da kullanılan bu terim İttihat ve Terakki döneminde terk edilerek Türkiye Kürtlerinin yaşadığı yerler açısından önce Vilayat-ı Şarkiye’ye, sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu’ya dönüştü.

1514 Çaldıran’da **feodal Kürt beylikleri** daha çok Sünni olduklarından ve İran’a karşıt ağırlık istediklerinden Osmanlı’ya yardım ettiler. 1639’daki Kasr-ı Şirin’e kadar iki ülke arasında yarı-bağımsız biçimde tampon oldular. Tarihsel Kürdistan bölgesinin Osmanlı ile İran arasında doğu-batı ekseninde bu bölünüşünden sonra gittikçe bu statülerini yitirdiler. 19. yüzyıl başında II. Mahmut merkezileştirme politikasına başlayınca ayaklanan merkezkaç Kürtlerin son yarı-bağımsız beyliği (Bedirhan Bey’in Botan Emirliği) yüzyılın ortasında ortadan kaldırılacaktır.

Duyguyu Hazırlayan Ortam

O dönemlerde birçok öge, Kürtlerin ileride milliyetçilik duygusuna dönüşmeye müsait ortam hazırlayan bir toplumsal huzursuzluk içine girmesine yol açtı: Osmanlı’da toprak düzeni bozuldu, ülkeyi Batı malları istila etti, yeniçerilik kalkınca askerlik 15

⁸⁹ Satırın doğrusu, emekli Prof. Dr. Talat Tekin’in belirttiği gibi, “[Ben] *Körtle Han Alp Urungu, altın okluğu bel[im]e bağladım. Sekiz dokuz yaşında*” biçimindedir. Bir özel isim olan “Körtle” sözcüğü “güzel” anlamında olup, “General Körtle” biçiminde İkinci Elegest yazıtında da geçmektedir (Talat Tekin. “Elegest (Körtle Han) Yazıtı”, *Türk Dilleri Araştırmaları*, cilt 5, 1995, s. 19-32).

yıla çıktı, beylerin yenilgisiyle oluşan iktidar boşluğu asayiş bozdu. Kitleler tutunum bunalımına girdi.

İktidar boşluğu bir süre sonra çoğu Nakşibendi olan şeyhler tarafından dolduruldu. Mesianik (*messiah*, mesih=kurtarıcı peygamber) bir öge olarak ortaya çıkan Şeyhler (Azgelişmiş Ülke Milliyetçiliği, Kara Afrika Modeli kitabındaki Matswanizm ve Kimbanguizm ile karşılaştırınız), feodal parçalanmışlığın yanı sıra bir de tutunum bunalımına giren bölgede aşiret'i aşan ve ondan daha geniş bir tutunum sunmakta olan din sayesinde bir tür bütünleşme yarattılar. Bu arada, bölgedeki Hristiyan azınlıkların Batılı devletler tarafından desteklenmesi, 93 savaşında uğranılan yıkım, Osmanlı'nın Batıcı reformlarına tepki gibi unsurlar da birleştirici oldu. 1880'de ilk önemli şeyh isyanını Şeyh Ubeydullah (1925'te asılacak Seyid Abdülkadir'in babası) yönetti.

Bir diğer birleştirici unsur, 1890'da II. Abdülhamit'in (Kürtçe lakabı: Bavi Kürdan-Kürtlerin Babası) Ermenilere karşı büyük ve Sünni Kürt kabilelerinden oluşturduğu Hamidiye Alayları oldu (farklarını gözeterek, bir anlamda bugünkü korucu sistemiyle karşılaştırınız). Bunlar bir anlamda Kürtler arasına nifak soktuysa da, başka açılardan, milliyetçilik açısından çok önemli olan modern aydın tipinin ortaya çıkması sonucunu doğurdu. Çünkü bu alaylar sayesinde çeşitli aşiretler birbiriyle tanıştı, Balkanlarda görev yaparak Balkan milliyetçiliğiyle temasa geldi, aşiret duygusunun yanı sıra bir tür Kürtlük duygusu ve özgüven oluştu.

İdeolojinin Doğuşu

Bedirhan'ın oğullarından biri 1898'de ilk Kürt yayını gazete halinde çıkardı: *Kürdistan* (İttihat ve Terakki'nin organı *Meşveret*'in ilk yayın tarihi 1895'tir). Burada ana tema, Abdülhamit baskısına direnişti.

1908'deki özgürlük ortamı bütün anasır gibi Kürtlerin de dergi, gazete, sözlük çıkarmalarına ve bir tür "kültür milliyetçiliği" başlatmalarına yol açtı (bu, bütün milliyetçiliklerin ilk adımıdır). Asıl Kürtlük bilinci, Kürtlerin bu ortamda özellikle Orta Asya'dan gelen Türklerin Türkçülüğü yaymak için yaptıkları faaliyeti görmeleri sonucu oluştu (1- Diaspora, milliyetçiliği daima besler, hatta yaratır, 2- Milliyetçilikler, hep milliyetçiliklere tepki olarak doğar ve büyür). Bu bilinç, İttihat ve Terakki'nin resmen Türkçü hatta Turancı politika gütmesiyle arttı.

1918 Mütareke ortamında milliyetçi yayın ve dernekleşme başladı. (Unutmamak lazım ki İmparatorluk batıyordu ve Türkler dahil herkes başının çaresine bakmaya çalışıyordu). Kürdistan Tealî (yükseltme) Cemiyeti (KTC) bu derneklerin başlıcasıdır.

Bu sırada Kürtler arasında üç eğilim vardır: a) Bedirhanilerce temsil edilen bağımsızlıkçılık, b) Seyit Abdülkadir tarafından temsil edilen özerklikçilik, bir de, c) önemli düşünürü Said-i Nursi olan ve Osmanlı'dan ayrılmamayı savunan Pan İslamizm.

KTC tarafından çıkarılan *Jin* (hayat) dergisindeki ana temalar şunlardı: Kökenimiz 2000 yıl önceki Medlere dayanır (Türklerin kökeninin Etilere dayandırılmasıyla karşılaştırınız), Kürtçe'nin gelişmesi için Daimi Dil Encümeni kurulmalıdır (Türk Dil Kurumu ile karşılaştırınız), Kürt olmaktan kıvanç duyuyorum (Ne Mutlu Türküm Diyene'yle karşılaştırınız), Türkçe'nin resmî dil olması bir baskı unsurudur.

Uluslararası girişim: Kürtler uluslararası arenaya ilk kez Paris Barış Konferansının hazırlığı olan 1919 San Remo konferansında çıktılar. Şerif Paşa KTC'yi temsil etti. Orada Ermenilerle anlaşması Kürtleri derin biçimde böldüyse de, sonunda Sèvres'in Kürdistan'a özerklik veren ve bu bölgeye bağımsızlığın yolunu açan 62.-64. maddeleri ortaya çıktı. '

Hareketin Doğuşu

Kürtlerin büyük çoğunluğu Kurtuluş Savaşında M. Kemal Paşa'nın yanında yer aldı. Bunun sebepleri: Esas olarak Ermenilerin dönüşünden çekinmeleri, Halifeliliğin (Sünni İslam) ortak olması, bir de savaş sonunda özerklik verileceği umudu. Kurtuluş Savaşı içinde çok çeşitli unsurlarla ittifak yaptığını gördüğümüz M. Kemal, Kürt kelimesini mümkün olduğu kadar anmadan, bu umudun ortadan kalkmamasını doğuracak bir tavır takındı ("Türkiye Halkı" terimi⁹⁰, 1921 Anayasasının illere özerklik tanıyan 11. Maddesi, Ocak 1923 İzmir Basın Toplantısı, vb.).

Fakat bu arada bağımsızlıkçı Kürt milliyetçileri 1922 sonu ya da 1923'te gizli bir örgüt kurmuşlardı: Azadi. Reisi, bir Hamidiye Alayları komutanı olan Albay Cıbranlı Halit Bey idi (bu zat, Şeyh Said'in kayınbiraderidir).

1923 Lausanne, Kürtlerin yaşadığı bölgeyi ikinci defa, bu sefer kuzey-güney ekseninde böldü. Bunun ardından çıkarılan 1924 Anayasası illerin özerkliğini kaldırdı, vurguyu tamamen "Türk" kavramı üzerine yaptı. Aynı yıl, Türklerle Kürtler arasındaki tek önemli bağ olan Halifelik kaldırıldı.

Azadi, "modern" Kürt aydınlarından oluştuğu için halk üzerinde etkili değildi. Bağımsız bir Kürdistan kurmak için Şeyh Said'le ittifak yaptı ve bu koalisyon sonucu dinsel görünüm altında milliyetçi 1925 ayaklanması çıktı. Ankara hazırlıksız yakalanmakla birlikte, bunu 1921 Franklin-Bouillon antlaşmasındaki tren yolu maddesini kullanarak yolladığı kuvvetler sayesinde bastırdı.

Yer yer direnmeler devam etti. 1930'da Ağrı'da, Kürt milliyetçi derneği Hoybun'un desteklediği bir ayaklanma daha çıktı. Ankara bunu, ayaklanmacıların İran'a geçerek kurtulmak için

⁹⁰ Bu konuda bkz. B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, s.209-211, dn. 343a.

kullandıkları K.Ağrı dağını fiilen Türk denetimine alarak bastırdı (K.Ağrı, hukuken 1932’de Türk sınırları içine alınacak, karşılığında İran’a başka toprak verilecektir).

1925’ten sonra bölge gittikçe denetime alındı. Kasaba ve kentlerde Kürtçe konuşmak yasaklandı. Asimilasyon için Şark İslahat Planı başta olmak üzere raporlar hazırlandı. (Her milliyetçilik tekçi, tekelci ve merkezizettir. Farklılıklara izin vermez. Hele, ayrılıkçı farklılıklara).

Denetime alınamayan bir tek Dersim (bugünkü Tunceli) kalmıştı. Sırayla alınan önlemler (Hukuksal: 1934 İskân Yasası ve 1935 Tunceli Kanunu; Alt yapısal: Yol, beton köprü ve karakolların yapımı; Uluslararası: 1937 Sadabad Paktı) sonucu 1937-38’de yapılan harekâtlarla burası da denetime alındı. Dağılan Kürt milliyetçileri Hoybun derneğinde çalışmalara devam ettiler ve zamanla etkisizleştiler.

İdeolojinin Gelişmesi

Kürt milliyetçiliğinden 1950’lerin sonuna değin bir ses çıkmadı. 1959’da, Irak’daki Molla Mustafa Barzani’nin (bugünkü Mesut Barzani’nin babası) General Kasım’dan elde ettiğİ özerkliğın etkisiyle (dış dinamik) Türkiye’de illegal Kürt faaliyeti başladı. “49’lar Tevkifatı” bu sıradadır.

27 Mayıs’ta gelen ordu Kürt milliyetçi hareketinin üzerine gitti. Tutuklamalar ve sürgünler oldu. Köy vb. adları değıştirildi. Bu önlemler 1967 ve 69’da “Doğı Mitingleri”ne, 1969’da da “Devrimci Doğı Kültür Ocakları”nın (DDKO) kurulmasına yol açtı. 1961 Anayasasının getirdiğİ genel özgürlük ortamında Kürtlerin dergileri vs. arttı. Bu arada Türkiye İşçi Partisi (birinci TİP) “Kürt Halkı” deyimini kullandığı için Ekim 1970’te “bölücülük”ten kapatıldı.

12 Mart 1971 darbesi sırasında tutuklanan DDKO'lular "siyasal savunma" yaptılar. Türkiyeli, beş milyonluk Kürt Halkı, iç sömürge, ezilen ulus milliyetçiliği, zengin dil Kürtçe, Kürtlerin 2000 yıllık tarihi gibi temaların kullanıldığı bu savunma sırasında önemli oranda milliyetçilik bilinci geliştirdiler.

1974 affının arkasından yine bir dergi furyası başladı. Bu milliyetçi faaliyet devletin yine tepkisini çekti.

Hareketin Gelişmesi

Yapılma nedenlerinden biri de gelişen Kürt milliyetçiliğini bastırmak olan 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki dönemde büyük baskı başladı. Askerî cezaevlerindeki muamelenin sonucunda intiharlar, kendini yakmalar, açlık grevleri oldu. PKK'yı kurarak 1984'ten itibaren terörü temel yöntem olarak benimseyen Kürt milliyetçileri, devletin bu yoğun baskı politikasına kanlı baskınlarla tepki verdiler. Bunlara karşı yalnız devlet yanında değil, Türk halkı arasında da zamanla büyük tepkiler oluşacaktır. (Milliyetçilik, milliyetçilik doğurur).

Kürt milliyetçiliği uluslararası birtakım olay ve gelişmelerden de etkilenerek gelişti. İntifada'dan çocukların taş atmasını, Vietnamlı rahiplerinden kendini yakmayı, 1985 sonrası Bulgaristan'daki ad değiştirme kampanyasından Türkiye'deki ad değiştirmelere tepki göstermeyi öğrendi.

1988 ve 91'de Irak'tan gelen Kürt sığınmacı dalgaları, arkasından da Çekiç Güç sonucu K. Irak'ta bir Kürt devleti embriyonunun oluşması Türkiye'de Kürt sorununu sonunda tartışmaya açtı. "Kürt" kelimesi ceza gerektirmeden telaffuz edilebilmeye başlandı. Özal'ın ölümünden sonra gelen DYP-SHP koalisyonunda Başbakan Demirel "Kürt realitesini tanıyoruz" dedi.

Fakat, bundan sonra da devlet, terörcü PKK ile teröre bulaşmadan (hatta PKK'ye karşı olarak) faaliyet gösteren Kürt örgüt-

leri ve bireyleri arasında bir ayrım yapmadan ikisini de yasaklamaya devam etti. Bu, yeraldında faaliyet gösteren PKK'nın işine yaradı. Aynı sonucu yaratan bir diğler neden de, Kürtlerin parti kurarak legal faaliyet göstermelerine ve haklar istemelerine izin verilmemesi, bu partilerin teker teker kapatılması olarak görülebılır (HEP, DEP, vb.). Kürt sorunu esas olarak "PKK terörüyle mücadele"yle özdeş sayılmaya devam etti.

Bununla birlikte, 1997 yılında PKK'nın askerî bakımdan denetim altına alınmış gözükmesi üzerine, ordudan "askerî yöntem dışında da önlemler alınması" talepleri gelmeye başladı. Doğu'ya yatırım projeleri hazırlamaya girişildi. Bu değışiklik belirlilerinin demokratikleşme kanadı ise (Olağanüstü Hal'in kaldırılması, Terörle Mücadele Kanununun insan haklarına aykırı görülen özellikle 8. maddesinin değıştirilmesi vb.) gözükmedi.

Kürt Sorununun Çözölememesinin Sonuçları

İçeride:

a) Ekonomik: Enflasyonun denetim altına alınamamasına büyük katkıda bulunuyor. Teröre on yıl süreyle yılda yaklaşık 10 milyar dolara varan harcama yapıldı. Güneydoğuda ticaret çok darbe yedi. Zaten TOBB'un (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğı) hazırlattığı Doğu Raporu, buradaki işadamlarının buna tepkisi sonucu. Bunun arkasından, o âna kadar sessiz kalmış olan TÛ-SİAD da Türkiye'de demokratikleşmenin olmamasından ve Kürt sorununun çözüme götürölememesinden şikayet eden bir Rapor yayımladı (Ocak 1997).

b) Siyasal: Türkiye'de demokratikleşme yanlılarının karşısına hep bu sorun çıkarılıyor. Baskının devamına gerekçe olarak kullanılıyor. Yargısız infazlar "devletin parçalanmasını önlemek" gerekçesine dayandırılmak isteniyor. Susurluk gibi ortaya çıkan rezaletler açıklığa kavuşturulamıyor.

c) Hukuksal: Türkiye’de bugün resmen bir “hukuk ikileşmesi” var. O-Hal bölgesinde, Türkiye’nin geri kalan yerlerinden farklı bir hukuk uygulanıyor. Türkiye’de yankesicilikten yakalanan avukatı olmadan konuşmayı reddedebiliyor, ama Terörle Mücadele Kanununa muhalefetten (kitap, yazı vb. yazarlar dahil) tutuklananların ifade sırasında avukat isteme (ve bayramlarda açık görüşme) hakkı yok.

d) Toplumsal: Kürt bireyinin topluma entegrasyonu güçleşiyor. Uyuşturucu ticareti doğudaki savaş ortamından yararlanarak bugünlere geldi ve artık sorunun çözülmesindeki en büyük engel: Çünkü söz konusu maddi menfaatler muazzam bir hal aldı. Sonuçta ortaya çıkan kara para, asayişin ve ahlakın (rüşvet, torpil, fahişelik, mafya, vb.) görülmemiş derecede bozulmasına yol açtı. Doğudan batıya Kürt göçü, kent düzeninde yıkıcı etkiler yapıyor (su havzalarında gecekondulaşma, asayişsizliğin ve kaosun artması, vb).

Ayrıca, en vahim bir sonuç olarak: Çatışma şimdiye kadar Devlet ile PKK arasındayken, Türk ile Kürt arasındaki çatışmaya doğru yol aldı. Özellikle Ege bölgesinde Kürt kökenli işçilerin yer yer işten çıkarıldığı, işe alınmadığı, Kürt işçilerin karıştığı basit polisiye olayların kitlesel gösterilere yol açtığı gözlemlendi. Taksilerin çamurluklarına (kurallara aykırı olarak) yapıştırılan Türk bayrakları, MHP’nin hatta Ecevit’in yükselişi, Kasım 1998’de İtalya’yla patlayan Apo’nun yakalanması krizinde basın toplantısı yapmak isteyen HADEP’lilerin linç edilmek istenmesi bunun kimi sonuçları.

Uluslararası:

a) Türkiye’ye tüm dünyadan büyük insan hakları tepkisi geliyor. Batılı olma (ayrıca, AB’ye girme) iddiasındaki Türkiye için bu çok temel bir çelişki.

b) Bu sorun Türkiye'nin 1 numaralı yumuşak karnı. Türk diplomasisinin en büyük tökezleme taşı. Türkiye'yi kilitlemek isteyen her ülkenin bu sorunu kullanması yeterli. Türkiye bu yüzden haklı davalarını bile izleyemiyor. Ör. Batı Trakya ya da Kıbrıs sorununu gündeme getirdiği anda Yunanistan Kürt sorununu ve Türkiye'deki insan haklarını anımsatıyor. Ör. Çeçenya'nın desteklendiğinden şikayetçi olan Rusya Moskova'da bir "Kürt Evi" açtığı anda Türkiye'ye büyük kolaylıkla büyük sıkıntı vermiş oluyor.

c- Türkiye komşularına karşı sürekli bir çelişki içinde. Güney ve doğu komşuları çeşitli sorunlarda (su, sınır, Hatay, vb.) Kürt sorununu büyük başarıyla kullanıyorlar.

D) Kürt Milliyetçiliğinin Türkiye'ye Entegre Olması veya Bağımsızlığa Gitmesi Alternatifleri Üzerine Kuramsal Anahtarlar

Milliyetçilik üzerine çalışan çağdaş bilim adamlarından en ünlüsü olan Ernest Gellner'e, Ankara'da 1993'te verdiği bir konferans sonunda şu mealde bir soru sormuştum:

"Ulus-devlet kavramının küreselleşme ortamında gittikçe zayıflaması söz konusu. Bu gidiş içinde, yeni ulus-devlet kurma girişimleri nasıl yorumlanabilir? Daha önemlisi, bunlar bu ortamda nereye kadar gider? Bugün Türkiye'de Türk anababalar çocuklarına Türkçe eğitim vermek istemiyorlar. Onları, İngilizce eğitim yapan okullara yollamak için bütçelerini zorluyorlar. Oysa, Kürt milliyetçiliği, Türkçe'den çok daha az gelişmiş bir dil olan Kürtçe eğitim istiyor. Kürt milliyetçilerinin bu tutumu bir anakronizma (zamanını şaşırma) mıdır? Bir de, milliyetçilik denilen ideoloji normal olarak "bağımsız ulus-devlet"i amaçladığına göre, böyle bir ortamda bir milliyetçilik, bağımsızlığa kadar gitme yerine kültürel milliyetçilik aşamasında durabilir mi? Evetse, hangi koşullarda?"

Gellner, milliyetçilik konusunda dikkatini Batı toplumu üzerinde toplamış biri olduğu için, bu sorumu önce “Ben Kürt milliyetçiliği konusunda fazla bir şey bilmiyorum” dedi. Sonra da, “Bununla birlikte, genel birşeyler söyleyebilirim” diyerek şöyle devam etti:

“Dünyada çok sayıda topluluk var. Bir kasabadan komşu kasabaya gidince dil değişiyor, diğer kasabada bir daha değişiyor. Bunların bir milliyetçilik ileri sürme ve başarma şansı yok. Eğer daha ciddi durumlarda birtakım ölçütler ileri sürmek gerekirse, dört tane sayabilirim: 1) Sayı: Ülkenin tüm nüfusu içinde anlamlı bir sayıları var mı? 2) Yoğunluk: bu halk dağınık mı, belli bir bölgede toplanmış mı? 3) Tarihsel Süreklilik: Varlıkları ve talepleri tarih içinde süreklilik gösteriyor mu? 4) Motivasyon: Bağımsızlığı ne kadar şiddetle istiyorlar veya istemek zorunda kalıyorlar. Yani, istedikleri gönence ve kültüre ulaşma olanakları ne kadar?”

İnsanda gerçekten büyük ufuk açan bu ölçütleri Türkiye bağlamında biraz geliştirerek inceleyelim. Özellikle de, bunların içinde en önemlisi olan ve ülke içi durumu ilgilendiren “motivasyon” (güdülenme) ölçütünden önce bir “dış güdüler” ölçütü koyarak tahlile girişelim. Türkiye’deki Kürt milliyetçiliğinin, kültürel haklar elde ederse kültürel aşamada mı duracağı yoksa bu hakları elde ederse bunu bağımsızlığa giden yolda bir ara istasyon olarak mı kullanacağı konusunu tartışalım. Çünkü, “Türkiye kültürel haklar verirse parçalanır mı?” sorusu, Türkiye’de demokrasi isteyenlerle demokrasi vermekten korkanlar arasındaki tartışmanın en sivri noktası.

1) Sayı ölçütü

Türkiye’deki Kürt kökenliler hakkındaki fikirler (çünkü bu konuda istatistik tutulmuyor veya açıklanmıyor) 8 ilâ 20 milyon arasında değişiyor. Demek ki bu sayı 12 milyon kadar. Dünyada birkaç yüz binlik devletler varken, bu sayının bağımsız devlet

istemeye götürebilecek bir sayı olduğu kuşkusuz. Bu durumda bu ölçütün yanına “artı” işareti koyabiliriz.

2) Yoğunluk ölçütü

Sağlam kaynaklar, şu anda Kürt kökenlilerin yarısından epey fazlasının Türkiye’nin batı illerinde yaşadığını belirtiyor; İstanbul dünyanın “en büyük Kürt kenti”. Gerçi bunun nedeni 1980’lerde başlayan ekonomik ve/veya zorunlu göç ama, Türkiye’de doğu ile batı arasındaki gönenç farkının bu insanların özellikle uzun erimde doğuya geri dönmelerini önleyeceği de bir gerçek. Dolayısıyla, bu ölçütün işareti “eksi” olarak düşünülmeli.

3) Tarihsel Süreklilik ölçütü

İlk Kürt milliyetçi gazetesi *Kürdistan*’ın çıkış tarihi 1898. Yani, Jön Türk gazetesi *Meşveret*’in çıkışından yalnızca 3 yıl sonra. Bugün Kürtlerin ileri sürdükleri kültürel özerklik vb. temalar, hatta daha yoğun biçimde, 1918 tarihli *Jin* dergisinde de var. Kürt ayaklanmalarının bastırılmasından sonraki 1938-59 “derin dondurucuya koyma” dönemi hariç, Kürt milliyetçi hareketinde hiçbir kesinti yok. Buna kesinlikle bir “artı” koymak gerek.

4) Dış Güdüler ölçütü

Türkiye’deki Kürtlerin bağımsızlık isteyip istemeyeceğini etkilemek açısından, sınırlar ötesiyle ilgili üç alt-ölçüt düşünebiliriz:

a) Jeopolitik Konum: Bağımsızlık isteyen bir halkın sınırda mı yoksa ülkenin ortasında mı yaşadığı, oturduğu bölgenin denize açılımı olup olmadığı gibi jeopolitik konular çok önemlidir. Çünkü bağımsızlık isteği bunların sonucu kolaylaşır veya zorlaşır. Kürtler güneydoğu ve doğu sınırında oturduğu için buna bir “artı”, bu bölgenin denize açılımı olmadığı için de bir “eksi” koymak gerekiyor.

b) İrredantizm Olanakları: İrredantizm, bilindiği gibi, bir devletin kendi sınırına yakın yaşayan soydaşlarının oturduğu bölgeleri ilhak etme politikasıdır. Eğer sınırın öte tarafında söz konusu halkın soydaşları yaşıyorsa, bu bağımsız devlet kurma güdüsünü artırır. Türkiyeli Kürtlerin İran, Irak ve Suriye sınırına bitişik yaşayan soydaşları vardır. Bu nedenle buna bir “artı” koymak gerekir. Bununla birlikte, bu üç ülkede yaşayanlarla aralarında büyük dil, iktisadi gelişmişlik, demokrasi, sınıf, önderlik vb. farklılıklar bulunduğu için bir de “eksi” koyabiliriz.

c) Uluslararası Konjonktür: Uluslararası koşullar günümüzde her zamankinden de önemli. Bir defa, azınlık hakları dünyada “yükselen bir değer”. Bu nedenle bir “artı” koymak lazım. Ama Batı dünyası bu hakların bölünmeye değil, daha büyük entegrasyona yol açması gerektiğini düşünüyor ve bu nedenle de bir “eksi” vermek gerek. İkincisi, daha önce de tartıştığımız gibi, bir zamanların imparatorlukları gibi şimdi de ulus-devlet bu biçimiyle devrini tamamlıyor. Küreselleşme sonucu para, maddi değerler, tüketim, blucin markası gibi öğeler artık “ulusal gurur” gibi kavramların yerini alıyor. Eksiyi bir de bu nedenle koymak gerekiyor.

Bir “ara toplam” yaptığımızda, artı ve eksilerin eşit olduğunu görüyoruz. Bu durumda Gellner’in sözünü ettiği son ölçüt yaşımsal önem kazanıyor:

5) İç Beklenti ölçütü:

İçte Kürtlerin beklentileri nedir? Yani, maddi ve manevi ortam açısından, ayrılırlarsa mı yoksa kalırlarsa mı daha iyi yaşamayı umuyorlar? Mevcut yönetimde gerçek bir iyileşme beklentileri ne kadar güçlü?

Türkiyeli Kürtler, eğer “gönüllerindeki gönence ve kültüre” (yani, iş ve ekmek bulmaya ve alt-kimliklerini rahatça ifade edebilmeye) ulaşma açısından kendilerini rahat hissederlerse, bağım-

sızlık aşamasına geçmeden kültürel milliyetçilik aşamasında kalabilirler. Çünkü yukarıda sözü edilen eksiler vardır; Türklerle Kürtlerin et-tırnak olma durumları özellikle aynı din ve mezhepten olmaktan gelen bir gerçektir; Kürtlerin feodal gelenekleri, “müstakbel” bir Kürt devletinin demokratikliği konusunda çok kuşku duyurmaktadır, K.İrak’daki devlet embriyosunun durumu aynen böyledir, nihayet PKK’nın demokratiklik karnesi kırıklarla doludur; bu müstakbel devletin ekonomik geleceği coğrafya nedeniyle parlak olmayacaktır; ve hepsinden önemlisi, küreselleşmenin değerleri ortadayken, İngilizce öğrenmeden ekmek bulunmayan bir Türkiye’de Türk anababalar çocuklarını Türkçe okula yollamazken, hangi Kürt anababa çocuğunu Kürtçe okula yollar?

Yaşar Kemal “Kültürel haklar verilirse, Kürtler arkasından bağımsızlık da ister, deniyor. Verilmezlerse istemezler mi?” diyor. Gerçekten, acaba bağımsızlık isteyen Kürtler bunu şimdiye kadar kendilerine kültürel haklar verildiği için mi istediler, verilmediği için mi?

Eğer bağımsızlık talepleri gelmesin isteniyorsa, Türkiye’deki Kürt kökenlilere 2 şey aynı anda verilmelidir: Ekmek (maddi gönenç) ve Kültürel Haklar (dilini öğrenme, yazma, öğretme, alt kimliğini açıkça belirtme). Bunların, devlet açısından, “aynı anda” verilmesi hususunun gerekçesi şudur: Yalnızca ekmek verilirse, milliyetçilik temelde bir burjuva ideolojisi olduğu için Kürt milliyetçiliği güçlenir. Yalnızca kültürel haklar verilir de ekmek verilmezse, yine aynı şey olur. Önemli olan, bu 2 öğeyi aynı anda ve Türkiye’nin doğu ve güneydoğusunda barışın sürdüğü bir dönemde vermektir.

Yalnız, Türkiye’nin esenliği açısından en az bunun kadar önemli olan husus şudur:

“Kendi alt kimliğini serbestçe ifade edebilme” anlamına gelen bu kültürel haklar, hiçbir biçimde yalnızca Kürt kökenli vatandaşlara değil, eksiksiz tüm vatandaşlara verilmelidir. Aksi halde hem Kürt milliyetçiliği yeni taleplerle ortaya çıkabilir, hem

Kürtlerin entegre olmaları zorlaşabilir, hem de Kürtler çoğunluğa hedef gösterilmiş olur. Bu, hem Kürtler hem de devlet için (yani, sonuçta, ülke için) zararlı bir durumdur.

21. yüzyılda artık mümkün olan tek çözüm, asimilasyon politikasını tarihin derinliklerine gömerek entegrasyon politikasına geçmektir. Bunun da yöntemi, devletin, vatandaşların **alt kimliklerini** tanıması-tanımlaması-sayması; vatandaşların da devletin önereceği **üst kimliği** (“Türkiyelilik”) gönülden benimsemeleridir.

Gerekli kavramları “Azınlıklar ve Kimlik” altbaşlığı altında anlatılmış olan bu çözüm, bu kitapta “Günümüzde Devletlerin Azınlık Politikaları (Genel Görünüm)” altbaşlığı altında sözü edilmiş olan üçüncü yoldur: Kimi gruplara pozitif haklar vermek yerine, bunları negatif haklar haline sokacak biçimde tüm vatandaşlara yaygınlaştırmak ve derinleştirmek. Yani, diğer bir deyişle, artık uluslararası planda standarda kavuşmuş özgürlükleri tabana yayarak demokrasiyi güçlendirmek.

Bu çözüm, devletin üniter modeli koruyarak demokrat (ve dolayısıyla, güçlü) bir Türkiye Cumhuriyeti yaratmasının tek yolu olarak gözükmektedir.

BAŞLICA YARARLANILAN KAYNAKLAR

(Kendi makale ve kitaplarım dışında)

- George, Pierre, **Géopolitique des Minorités**, Paris, PUF, 1984.
- Jessop, Bob, “The Future of the National State: Erosion or Reorganization? General Reflections on the West European Case”, ODTÜ’de 18-19 Ekim 1996’da yapılan Globalleşme sempozyumuna verilen tebliğ.
- Kymlica, Will, **Multicultural Cizenship**, Oxford, Clarendon Press, 1996.
- Rodley, Nigel S., “Conceptual Problems in the Protection of Minorities: International Legal Developments”, **Human Rights Quarterly**, Vol. 17, no. 1 (Feb. 1995), s. 48-71.
- Thornberry, Patrick, **International Law and the Rights of Minorities**, Oxford, Clarendon Press, 1994.
- Thornberry, Patrick, Maria Amor Martin Estebanez, **The Council of Europe and Minorities**, September 1994.
- Yerasimos, Stefanos, “La Naissance des Minorites (XIX. Siecle-Première Guerre Mondiale)” (Azınlıkların Doğuşu, XIX. Yüzyıldan Birinci Dünya Savaşına), **Tarih ve Milliyetçilik**, I. Ulusal Tarih Kongresi 30 Nisan-2 Mayıs 1997, **Bildiriler**, Mersin, Mersin Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1999, s.280-321.